

Қоғам & Дәуір



ҚСЗИ

Қазақстан Республикасының
Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

2004 жылдан бастап
әр тоқсан сайын жарық көреді

Бас редактор
Ермек Тоқтаров,
ҚР Президенті жанындағы
ҚСЗИ-дің бөлім басшысы

Шығаруға жауапты:
А. Арзықұлов

Редакция мекенжайы:
Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қаласы,
Бейбітшілік көшесі, 4
ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ

Телефон (7172) 75-20-20
Факс (7172) 75-20-21
E-mail: office@kisi.kz
www.kisi.kz
www.journal-kogam.kisi.kz

Журнал Қазақстан Республикасының
Мәдениет, ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігінде 2003 ж.
19 желтоқсанда тіркеліп, тіркеу туралы
№ 4526-Ж куәлік берілген.

ISSN 2414-5696 (print)
ISSN 2788-5860 (online)

doi.org/10.52536/2788-5860

Индекс 74007

Журнал саяси ғылымдар саласы бойынша
ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін
жариялау үшін Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі білім және
ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету
комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар
тізбесіне енеді.

«Надежда 2050» ЖШС баспасынан басы-
лып шығарылды
Көкшетау қ., Баймұқанов, 3.

Таралымы: 500 дана.

**Қоғам &
Дәуір**

ҒЫЛЫМИ-САРАПТАМАЛЫҚ ЖУРНАЛ

МАЗМҰНЫ

Айдана Акесина, Ермек Тоқтаров
Қазақстан жастарының әлеуметтанулық
өлшемдегі саяси белсенділігі 6

**Алуа Жолдыбалина,
Слямжар Ахметжаров, Эрмек Байсалов**
Онлайн өтініштер азаматтық белсенділіктің
институты ретінде: халықаралық тәжірибе 23

Нұрлан Сейдін
Жаңа Қазақстан: саяси реформалардың
барысы мен нәтижесі 32

Салтанат Жалмағамбетова
Қазақстан Республикасындағы үштілділік –
мемлекеттік тіл саясатының бірегей формуласы 43

Жанна Кәрімова
Қала мен ауыл жастарының білім
жетістіктеріндегі алшақтық: қазақстандық кейс. 52

**Майя Урузғалиева, Ерболат Серғазин,
Гаухар Абдрахманова**
Каспий өңірінің экологиялық мәселелері,
себептері мен шешімдері 64

Айгерім Турханова, Әсемгүл Гусманова
Қазақстанның елдік имиджінің даму факторы
ретіндегі инновациялық стартап мен бизнес
жобаларының рөлін талдау 71

Лаура Исова, Айым Батталова
Жаһандық саясат және мұнай бағасы:
ОПЕК басым бағыттарындағы қазіргі
энергетикалық саясат. 80

Жасұлан Орынбаев, Талғат Тұмашбай
Ұлттық қауіпсіздік контекстіндегі су қауіпсіздігі. 90

Бауыржан Серікбаев
Түркияның саяси партияларының даму тарихы 101

Мұрат Лаумулин
Орталық Азияға арналған әдебиеттеріне шолу. III-бөлім . . 111

СОДЕРЖАНИЕ

Айдана Акесина, Ермек Тоқтаров
Политическая активность молодежи
Казахстана в социологическом измерении 6

**Алуа Жолдыбалина, Слямжар Ахметжаров
Эрмек Байсалов**
Онлайн-петиций как институт гражданского
активизма: международный опыт 23

Нурлан Сейдин
Новый Казахстан: процесс и результаты
политических реформ. 32

Салтанат Жалмағамбетова
Трехязычие – уникальная формула государственной
языковой политики в Республике Казахстан 43

Жанна Каримова
Различия в образовательных достижениях городской
и сельской молодежи: казахстанский кейс 52

Қоғам & Дәуір



ҚСЗИ

Қазақстан Республикасының
Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

**Майя Урузғалиева, Ерболат Сергазин,
Гаухар Абдрахманова**
Экологические проблемы каспийского региона,
причины возникновения и пути решения 64

Айгерим Турханова, Асемгуль Гусманова
Анализ роли инновационных стартап и бизнес – проектов
как фактора развития странового имиджа Казахстана 71

Лаура Исова, Айым Батталова
Глобальная политика и цена нефти: современная
энергетическая политика в приоритетах ОПЕК. 80

Жасулан Орынбаев, Талғат Тұмашбай
Водная безопасность в контексте
национальной безопасности 90

Бауыржан Серикбаев
История развития политических партий Турции 101

Мурат Лаумулин
Обзор литературы по Центральной Азии. III часть. 111

CONTENTS

Aidana Akessina, Yermek Toktarov
Political Activity of the Kazakhstani Youth in
the Sociological Dimension 6

**Alua Zholdybalina, Slyamzhar Ahmetzharov,
Ermek Baisalov**
Online Petitions as an Institute for Civil Activity:
International Experience 23

Nurlan Seidin
New Kazakhstan: Progress and Results
of Political Reforms 32

Saltanat Zhalmagambetova
Trilingualism - a Unique Formula of the State
Language Policy in the Republic of Kazakhstan 43

Zhanna Karimova
Differences in Educational Achievements of
Urban and Rural Youth: the Case of Kazakhstan 52

**Maiya Uruzgaliyeva, Yerbolat Sergazin,
Gaukhar Abdrakhmanova**
Environmental Problems of the Caspian Region,
Causes and Ways of Solution 64

Aigerim Turkhanova, Asemgul Gusmanova
Analysis of the Role of Innovative Startups and Business
Projects as a Factor in the Development
of the Country Image of Kazakhstan 71

Laura Issova, Aiym Battalova
The Global Policy and Oil Price:
Modern Energy Policy in OPEC Priorities 80

Zhassulan Orynbayev, Talgat Tumashbai
Water Security in the Context of National Security. 90

Bauyrzhan Serikbayev
History of Development of Turkish Political Parties 101

Murat Laumulin
Review of literature in Central Asia. Part III 111

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Ерлан ҚАРИН	– редакция алқасының төрағасы, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік кеңесшісі, саяси ғылымдарының кандидаты
Ермек ТОҚТАРОВ	– бас редактор, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының бөлім басшысы, Ph.D
Алмас АРЗЫҚҰЛОВ	– редактор, ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының жетекші ғылыми қызметкері, тарих магистрі
Уямо ТОМОХИКО	– Хоккайдо университеті жанындағы Славян зерттеулер орталығының профессоры (Жапония), Ph.D
Уильям ФИЕРМАН	– Индиана университетінің профессоры (АҚШ), Ph.D
Сон ЮНХУН	– Ханкук университетінің профессоры (Оңтүстік Корея), Ph.D
Нұрлан СЕЙДІН	– ҚР БҒМ ҒК «Ғылым ордасы» РМК бас директорының ғылыми жұмыстар және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі орынбасары, тарих ғылымдарының кандидаты
Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА	– ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты директорының орынбасары, Ph.D
Ғани ҚАРАСАЕВ	– ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының бөлім басшысы – бас ғылыми қызметкері, тарих ғылымдарының докторы
Ботагөз РАҚЫШЕВА	– «Қоғамдық пікір» зерттеу институтының директоры, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты
Айгүл САДУАҚАСОВА	– Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары, әлеуметтану ғылымдарының докторы

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Ерлан КАРИН	– председатель Редакционного совета, Государственный советник Республики Казахстан, кандидат политических наук
Ермек ТОКТАРОВ	– шеф-редактор, руководитель отдела Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, Ph.D
Алмас АРЗИКУЛОВ	– редактор, ведущий научный сотрудник Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, магистр истории
Уямо ТОМОХИКО	– профессор Центра славянских исследований Университета Хоккайдо, Ph.D (Япония)
Уильям ФИЕРМАН	– профессор университета Индиана, Ph.D (США)
Сон ЮНХУН	– профессор Ханкукского университета, Ph.D (Южная Корея)
Нурлан СЕЙДИН	– заместитель генерального директора по научной работе и международной деятельности РГП «Ғылым ордасы» КН МОН РК, кандидат исторических наук
Алуа ЖОЛДЫБАЛИНА	– заместитель директора Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, Ph.D
Гани КАРАСАЕВ	– главный научный сотрудник – начальник отдела Института истории государства КН МОН РК, доктор исторических наук
Ботагоз РАКИШЕВА	– директор исследовательского института «Общественное мнение», кандидат социологических наук
Айгуль САДВОКАСОВА	– заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований, доктор социологических наук

THE EDITORIAL BOARD

Yerlan KARIN	– Chairman of the Editorial Board, State Counsellor of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Political Sciences
Yermek TOKTAROV	– Chief Editor, Head of Department of the Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Ph.D
Almas ARZIKULOV	– Editor, Leading research fellow of KazISS under President of Kazakhstan, Master of History
Uyamo TOMOHIKO	– Slavic-Eurasian Research Center, University of Hokkaido (Japan), Ph.D, Professor
William FIERMAN	– Department of Central Eurasian Studies, Indiana University Bloomington (USA), Ph.D Professor
Song YONGHONG	– University of Hankuk, Ph.D (South Korea), Professor
Nurlan SEIDIN	– Deputy Director General for Scientific Work and International Activities RSE «Gylm ordasy» CS MES RK, Candidate of Historical Sciences
Alua ZHOLDYBALINA	– Deputy Director of KazISS under President of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (Ph.D) in «Political science»
Gani KARASAEV	– Chief Researcher – Head of the Department of the Institute of State History of the KN of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Historical Sciences
Botagoz RAKISHEVA	– Director, “Public Opinion” Research Institute, Candidate of Sociology
Aigul SADVOKASOVA	– Deputy Director of the Institute of Applied Ethnopolitical Research, Doctor of Sociology

Айдана Акесина¹, Ермек Тоқтаров²

*¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің
Саясаттану кафедрасының докторанты
(Астана, Қазақстан)*

e-mail: akessina_a@kisi.kz

*²Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты
Саяси зерттеулер бөлімінің меңгерушісі, PhD
(Астана, Қазақстан)
e-mail: toktarov_eb@kisi.kz*

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ӨЛШЕМДЕГІ САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІГІ

Аңдатпа. Қазақстандық жастар елдің саяси өміріне белсенді қатысудан гөрі байқаушы позициясын көбірек алады. Себебі кейбір трендтер орын алуда, атап айтқанда, мемлекеттік қызметшілер қатарындағы жастар санының қысқаруы, саяси партиялар мен басқа ұйымдардың қызметіне мүшелер ретінде ресми қатысудың төмен деңгейі, сондай-ақ саяси қатысудың виртуалдандыруы. Бұл трендтер World Values Survey 7-ші толқыны шеңберінде, сондай-ақ «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы мен Қазақстандық қоғамдық даму институты жүргізген әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижелері бойынша айқын байқалады.

Милбраттың саяси қатысу типологиясына сүйене отырып, авторлар Қазақстан жастардың коммуникациялық мінез-құлқына, саяси қатысу деңгейіне баға береді. Азаматтық белсенділердің акциялары, олардың тезистерін жастардың бір бөлігі тарапынан әлеуметтік желілерде қолдау көрсету саяси белсенділіктің виртуалды сипатын дәлелдеді. Осыған байланысты авторлар Қазақстан жастары елдің ішкі саяси саласында "байқаушы" болып табылады деген қорытындыға келеді. Бұл жағдай жастардың саясатқа қатысуын арттыру бойынша түрлі жобалардың бастамасына әкелді: Президенттік жастар кадрлық резерві, Волонтер жылын өткізу, волонтерлік қозғалысты қолдау және т.б. Тиісінше, саясатқа деген қызығушылықтың жоғары деңгейіне қарамастан, қазақстандық жастардың саяси саладағы белсенділігі мемлекет тарапынан қолдау тауып төмен деңгейде қалды.

Түйін сөздер: жастар, Қазақстан, құндылықтар, саяси белсенділік.

Айдана Акесина, Ермек Тоқтаров ПОЛИТИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ

Аннотация. Казахстанская молодежь занимает скорее позицию наблюдателя,

чем принимает активное участие в политической жизни страны. Об этом свидетельствуют определенные тренды, а именно сокращение доли молодежи в числе государственных служащих, низкий уровень формального участия в деятельности политических партий и других организаций в качестве их членов, а также виртуализация политического участия. Данные тренды четко прослеживаются по результатам социологических исследований, проведенных в рамках 7-ой волны World Values Survey, а также Научно-исследовательским центром «Молодежь» и Казахстанским институтом общественного развития.

Основываясь на типологии политического участия Милбрата, авторы дают оценку уровню политического участия казахстанской молодежи, основываясь на коммуникационном поведении молодежи. Акции гражданских активистов, а также поддержка их тезисов со стороны части молодежи в социальных сетях только подчеркнули виртуальный характер политической активности. В этой связи автор приходит к выводу о том, что молодежь Казахстана является «зрителем» на внутривнутриполитическом поле страны. Эта ситуация привела к инициации различных проектов по повышению вовлеченности молодежи в политику: Президентский молодежный кадровый резерв, проведение Года волонтера, поддержка волонтерского движения и прочее. Соответственно, несмотря на высокий уровень заинтересованности политикой активность казахстанской молодежи в политическом поле остается низкой и поддерживается государством.

Ключевые слова: *молодежь, Казахстан, ценности, политическая активность.*

Aidana Akessina, Yermek Toktarov

POLITICAL ACTIVITY OF THE KAZAKHSTANI YOUTH IN THE SOCIOLOGICAL DIMENSION

Abstract. Kazakhstani youth takes the position of an observer rather than takes an active part in the political life of the country. This is evidenced by certain trends, namely the reduction in the proportion of young people among civil servants, the low level of formal participation in the activities of political parties and other organizations as their members, as well as the virtualization of political participation. These trends can be clearly seen from the results of surveys conducted as part of the 7th wave of the World Values Survey, as well as the Research center "Molodezh" and the Kazakhstan Institute for Social Development.

Based on Milbrat's typology of political participation and the communication behavior of young people, the authors assess the level of political participation of Kazakhstani youth. The actions of civil activists, as well as the support of their theses by some of the youth in social networks, emphasized the virtual character of political activity. In this regard, the author comes to the conclusion that the youth of Kazakhstan is a "spectator" in the domestic political field of the country. This situation led to the initiation of various projects to increase the involvement of young people in politics: the Presidential Youth Personnel Reserve, holding the Year of the Volunteer, supporting

the volunteer movement etc. Despite the high level of interest in politics, the activity of Kazakhstani youth in the political field remains low and is supported by the state.

Key words: *youth, Kazakhstan, values, political activity.*

Кіріспе

Қазір байқалып отырған Қазақстанның саяси алаңында жастардың белсенділігі 2019 жылғы 21 сәуірдегі акциядан кейін басталды. Сол кезде Бейбарыс Толымбеков пен Ася Төлесова Алматы қаласында өткен марафон кезінде #adilsailayushin және #уменястьвыбор хэштегтерімен "шындықтан қаша алмайсың" деген жазуы бар плакат көрсетті [1]. Оларды тұтқындау және үкім шығару бүкіл ел бойынша жастар қосылған "Oyan, Qazaqstan" қозғалысын тудырды. Негізінен Алматы қаласында тұратын наразылық білдірген жастарды бөлу басталды. "Oyan, Qazaqstan" азаматтық құқықтар қозғалысының құрылуы 2019 жылғы 5 маусымда жарияланды [2]. Алдағы уақытта жастардың наразылық іс-қимылы митингілер, шерулер, онлайн-жарияланымдар аясында жүзеге асырылды. Facebook пен Instagram-да саяси акцияларды ұйымдастыру, сондай-ақ азаматтарды олардың қатысуына тарту үшін әлеуметтік желілер, атап айтқанда "Oyan, Qazaqstan" ресми аккаунттары пайдаланылды. Наразылық толқыны жаңа қозғалыстардың пайда болуына ықпал етті (тіркелмеген Республикалық партия, Хақ, Қыран және басқалар). Бұл қозғалыстардың белсенділігі виртуалды сипатта болды, белсенділер ақпараттық және насихаттық жұмыстарға назар аударды. Пандемия мен карантиндік шаралар кезінде бұқаралық іс-шараларды өткізуге тыйым салынды. Осы кезде наразылық білдірген жастар бастамаларының белсенділігі төмендеді. Мұны соңғы 6-12 айдағы әлеуметтік желілердегі осы қозғалыстардың аккаунттарында жариялау белсенділігінің болмауынан байқауға болады.

Сонымен қатар, мемлекеттік саясатқа байланысты инфрақұрылымдық шектеулер бар. 2019 жылдан бастап әрбір гаджет үшін бірегей болып табылатын мобильді құрылғының сәйкестендіру кодын (IMEI) Қазақстан азаматтарының жеке сәйкестендіру нөміріне байланыстыру міндетті болды. Бұл шара коммуникацияларда, соның ішінде онлайн режимінде анонимділікке қарсы күрес ретінде қабылданды. Freedom House-тың желідегі еркіндік туралы есебі жеке интернет-ресурстарға қол жеткізуді шектеу, қызметке кедергі жасау немесе журналистерге шабуыл жасау және басқа да көптеген фактілерге назар аударады. Нәтижесінде Freedom House Қазақстандағы интернет жағдайын "еркін емес" деп сипаттайды [3]. Соған қарамастан, Н.Ә. Назарбаевтың өзінен ҚР Президенті өкілеттігін қосуынан туындаған елдегі саяси жағдайдың өзгеруіне жастардың наразылық реакциясының прецеденті [4] қазақстандық жастардың жоғары жұмылдыру әлеуетін көрсетеді. Сонымен қатар, жастар арасында белсенділерге жанашыр немесе қолдау көрсететін әлеуметтік қабат қалыптасады.

Зерттеу әдістері

Зерттеу әдістемесі Милбраттың саяси қатысу теориясына, сондай-ақ 7-ші толқынның "Дүниежүзілік құндылықтарға шолу" (2017-2020) және тағы басқа зерттеулер деректеріне негізделген.

2018 жылдың қазан-қараша айларында Қазақстанда 7-ші толқынның (2017-2020) "Дүниежүзілік құндылықтарға шолу" шеңберінде зерттеу жүргізілді. Сауалнама саясат мәселелері бойынша деректерді жинауды да қарастырды. Жалпы еліміз бойынша республикалық маңызы бар 3 қалада (Астана (Нұр-Сұлтан), Алматы, Шымкент) және 14 облысында 18 жастан асқан 1276 адам арасында сауалнама жүргізілді. Оның ішінде 18-29 жас аралығындағы респонденттер саны 308 адамды құрады. Жастар арасында үштен екісі қалаларда (64,6%), үштен бірі ауылда (35,4%) тұрды.

Әдебиетке шолу

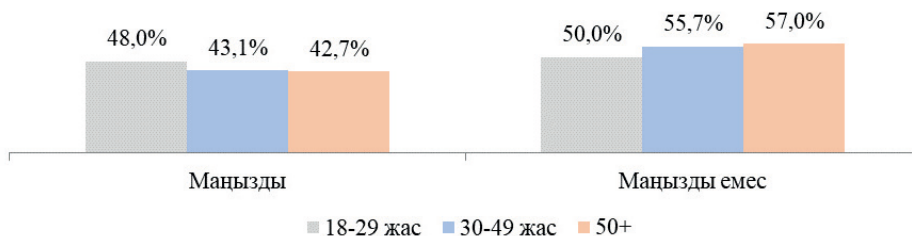
Саяси қатысу және оның аспектілерін зерттеу, Ван Дет атап өткендей, "бәрін зерттеу"-ге айналды. Террелл (2006) саяси қатысуды ықпал ету әрекеттеріне, тікелей шешім қабылдауға және саяси пікірталасқа бөлетін тұжырымдамалар жиынтығын ұсынады. Салдары тұрғысынан саяси қатысу ықпал ету әрекеттері арқылы мүдделерді тең қорғауға, тікелей шешім қабылдау арқылы өзін-өзі дамытуға және саяси пікірталас арқылы субъективті заңдылыққа бағытталған. Сенімді аналитикалық негізге қол жеткізу үшін осы элементтерді синтездеуде Теорелл ресурстарға (физикалық, адами және әлеуметтік), сондай-ақ ынталандыруға (жалпы және тандамалы) баса назар аударады және ресурстар, ынталандырулар мен әрекеттер арасындағы "өзара әрекеттесуге" негізгі мән береді. Ламбриану қазіргі заманғы саяси қатысу зерттеулеріне сыни баға бере отырып, саяси қатысудың бірегей және жалпы қабылданған анықтамасының жоқтығын көрсетеді.

Осы жұмыс аясында авторлар Милбраттың саяси қатысу тізіміне сілтеме жасайды. Саяси қатысуға бағытталған күш-жігердің толық тізімі Милбрат тізімі деп аталады және оған қатысу дәрежесінің төмендеу ретімен (i) мемлекеттік немесе партиялық лауазымдарға орналасу, (ii) кандидат лауазымына ұсыну, (iii) жабық жиналысқа қатысу немесе стратегиялық жиналыс, (iv) саяси партияға белсенді мүшелік, (v) саяси науқанға қатысу, (vi) саяси митингілерге қатысу, (vii) партияның немесе кандидаттың ақшалай жарналары, (viii) мемлекеттік лауазымды тұлғаға немесе саяси көшбасшыға жүгіну, (ix) машинаға төсбелгі немесе жапсырма тағу, (x) басқа белгілі бір жолмен дауыс беруге көндіруге тырысу және (xi) саяси пікірталасты бастау. Соңғы төртеуі "көрсерменнің әрекеті", үшеуі "өтпелі әрекеттер", ал алғашқы үшеуі "гладиатордың әрекеті" ретінде жіктеледі. Бұл тізім бастапқыда американдықтар үшін жасалғанына қарамастан, белгілі бір дәрежеде қоғамдастығы бар басқа қоғамдарға қатысты болуы мүмкін. Дегенмен, саяси қатысуды сайлаудағы немесе референдумдағы жалғыз дауыс беру әрекетіне теңестірудің жалпы және кездейсоқ тенденциясын былай қойғанда, ғалымдар арасында саяси қатысудың нақты анықтамасына қол жеткізілді деп айту мүмкін емес.

Зерттеу әдістері

Жастар арасындағы саясатты жалпы қабылдау

Саясаттың адам өмірінде қаншалықты маңызды екендігі туралы сұраққа әрбір оныншы жас респондент (10,7%) өте маңызды деп жауап берді. 18-29 жас аралығындағы респонденттердің үштен бірінен астамы олар үшін саясат "маңызды" деп жауап берді - 37,3%. Жастардың үштен бірі үшін саясат "маңызды емес" - 31,8%. Әр бесінші респондент (18,2%) саясат мүлдем маңызды емес деп санайды (1-ші суретті қараңыз).



1-сурет. Жас топтары бойынша адамдардың өміріндегі саясаттың маңыздылығы

WVS 7 сауалнамасына сәйкес, Қазақстан жастырыдың арасында саясаттың маңыздылығы төмен. Бірақ оны қызықтыратындардың саны өте жоғары. Сонымен қатар, жастар үшін елдегі саяси күн тәртібі 30 жастан асқан респонденттерге қарағанда маңыздырақ. Сонымен бірге, жастардың екі қарама қарсы бөлікке бөліну туралы сенімді түрде айтуға болады – бір жартысы үшін саясат маңызды және басқа жартысын саясат қызықтырмайды. Бұл бөліну жастар арасында және басқа да саяси мәселелерге қатысты сақталады, бұл туралы төменде айтылады.

Ең жақсы саяси көшбасшы кім – ерлер немесе әйелдер – деген сұраққа жауап бергенде жас респонденттердің пікірлері екіге бөлінді. Әйелдерге қарағанда ерлер саяси көшбасшы ретінде жақсы жұмыс істейтініне сенетіндердің үлесі 48,4% құрайды. Респонденттердің 45,8% қарама-қарсы пікірде. Жас респонденттердің 42,2% саясатқа қызығушылық танытты. 54,8% саясатқа қызығушылық танытпайды. Сонымен бірге, саясат құрдастарымен кездесу кезінде талқылауға арналған мәселелердің бірі болып табылады. Сонымен, респонденттердің 6,5% достарымен саясат туралы жиі сөйлесетінін атап өтті. 57,9% кейде саясат туралы сөйлейді, ал үштен бірі (32,5%) ешқашан саясат туралы сөйлемейді деп жауап берді.

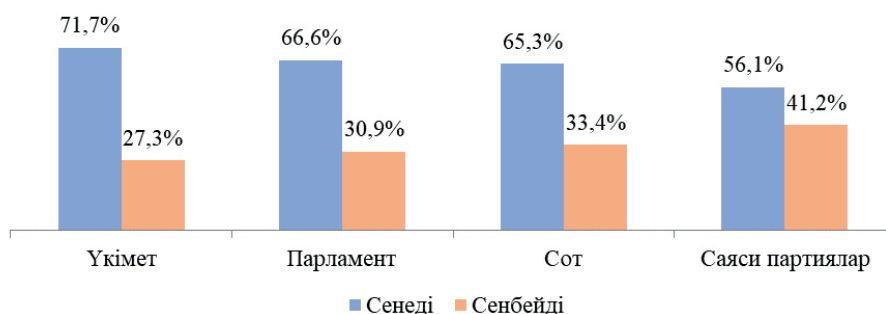
Сауалнама нәтижелері бойынша жастардың басым көпшілігі саяси партиялардың мүшелері болып табылмайды (82,8%). Партияның белсенді емес мүшелері – респонденттердің 8,8% құрайды, белсенді мүшелері – сауалнамаға қатысқандардың тек 1,6% ғана. Көріп отырғанымыздай, саясатқа қызығушылық танытқандар мен оған саяси партиялар арқылы белсенді қатысатындардың үлесі арасындағы айырмашылық өте үлкен.

Оқудағы жұмыспен байланысты жастардың белсенділігінің төмендігін атап өтуге болады, бірақ жоғары оқу орындарында "Jas Otan" (қазіргі Amanat партиясының жастар қанаты) жастар қанаты бар, сондай-ақ саяси партиялар жастарды өз қатарына белсенді тартады. Бұл әсіресе 2021 жылы "сайлау туралы" заңға толықтырулар енгізілгеннен кейін өзекті болды. Осылайша, заңға енгізілген өзгерістерге сәйкес, "партиялық тізімде жиырма тоғыз жасқа толмаған әйелдер мен адамдардың саны оған енгізілген адамдардың жалпы санының кемінде отыз пайызын құрауы тиіс" [5]. Бұдан басқа, 2021 жылғы 1 қыркүйектегі "Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі" атты Қазақстан халқына Жолдауында ҚР Президенті Қ. К. Тоқаев "толыққанды нәтиже алу үшін депутаттық мандаттарды бөлу кезінде осы квотаны міндетті есепке алу туралы норманы заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет" деді [6]. Бұл тапсырма заңнамаға енгізілді.

Дамушы демократия жағдайында объективті әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері дәлелдейтін жастардың саяси белсенділігінің төмен деңгейіне жол берілмейді. Мемлекеттің жастарды қоғамның саяси өміріне, оның ішінде шешім қабылдау процесіне белсенді тартуы осыған байланысты.

Саяси белсенділік және саяси институттарға сенім

Саясатқа деген қызығушылықтың жоғары деңгейі жастардың саяси институттар мен мемлекеттік органдарға деген сенім деңгейінде де көрінеді. Сонымен, WVS 7 нәтижелеріне сәйкес, респонденттердің 71,7% Үкіметке сенеді, 27,3% сенбейді. Жас респонденттердің үштен екісі (66,6%) Парламентке сенеді, ал әр үшіншісі (30,9%) орталық өкілді органға сенбейді. Соттарға қатысты да сондай жағдай: 65,3% сенеді, 33,4% сенбейді. 18-29 жас аралығындағы респонденттердің жартысынан сәл астамы (56,1%) саяси партияларға сенеді, ал оларға сенбейтіндердің үлесі жоғары (41,2%) (2-ші суретті қараңыз).



2-сурет. Жастардың саяси институттарға деген сенім деңгейі

Саяси қатысу

Қазіргі жастардың, оның ішінде қазақстандық жастардың саяси мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі интернет немесе әлеуметтік желілер арқылы адамдарға қолжетімді саяси қатысудың кейбір нысандарына

тарту болып табылады. WVS 7 сауалнамасының нәтижелері қазақстандық жастардың интернет пен әлеуметтік желілерді пайдалана отырып, саяси қатысуда тәжірибесі аз екенін көрсетеді. Сонымен, респонденттердің тек 13,0% саясат пен саяси оқиғалар туралы ақпарат іздегендерін, тек 4,9% электрондық өтініштер мен петицияларға қол қойғанын атап өтті. Жауап берушілердің тек 1,0% саяси акцияларды ұйымдастыруға қатысқанын және басқа адамдарды оларға қатысуға шақырғанын көрсетті. Бұл көрсеткіш саяси партиялардың белсенді мүшелері болып табылатын респонденттердің үлесімен салыстыруға болады. Жастардың саяси белсенділігі саяси қатысудың институттандырылған шеңберіне сәйкес келді деп болжауға болады. Мысалы, "Nur Otan" (қазіргі Amanat) партиясына жататын бұрынғы "Jas Otan" жастар қанаты пандемияға дейінгі кезеңде (2020 жылдың наурызына дейін) білім алушы жастарды тарта отырып, бұқаралық іс-шараларды белсенді өткізді. Іс-шаралардың республикалық ауқымы жастардың белгілі бір бөлігінің қандай да бір жолмен саяси, патриоттық сипаттағы іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге қатысуына ықпал етті.

Сонымен қатар, біз жастардың саяси белсенділігінің артуына куә болып отырмыз, бұл белсенділік наразылық сипатында. Сұрақ туындайды: неліктен бұл зерттеу нәтижелерінде көрінбеді? Жастар қазақстандық қоғамның едәуір көп бөлігі болып табылады - 2021 жылдың басындағы жағдай бойынша ҚР-да 3 739 883 жас адам болған [7]. Бұл сұхбат берушілерге сенімсіздік, олардың саяси акцияларға қатысу фактілерін жасыру немесе тіпті саяси себептермен қудалаудан қорқу себебінен наразылық акцияларын ұйымдастырып, жүргізетіндерге қолдау көрсету болуы мүмкін.

***1-кесте. 2014-2021 жж. ҚХР азаматтарына Қазақстанда
жұмыс істеуге берілген рұқсаттар саны.***

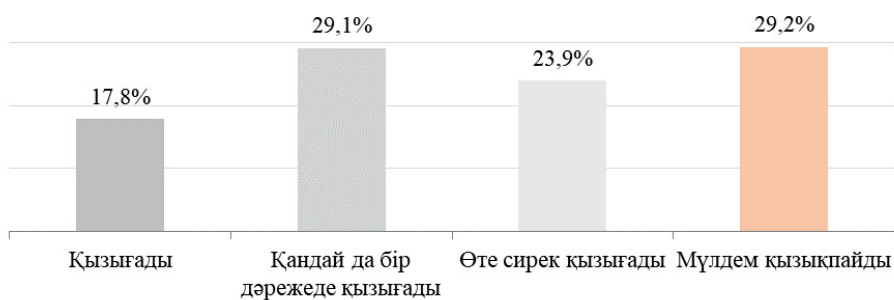
	<i>Саясат және саяси оқиғалар туралы ақпарат іздеу</i>	<i>Электрондық хаттарға, петицияларға қол қою</i>	<i>Басқа адамдарды қандай да бір саяси акцияларды ұйымдас-тыруға немесе қатысуға шақыру</i>	<i>Саяси акцияларды, іс-шараларды, наразылықтарды ұйымдастыру</i>
Жасады	13,0	4,9	1,0	1,0
Жасауы мүмкін	28,9	16,6	14,6	8,8
Ешбір жағдайда жасамайтын еді	43,5	60,1	66,6	71,1
Бас тартты	9,4	12,0	11,7	13,0

Көріп отырғанымыздай, қазақстандық жастар арасындағы саяси белсенділік тәжірибесі нақты саяси акцияларды ұйымдастырумен және оларға қатысумен

емес, саясат пен саяси оқиғалар туралы ақпарат іздеумен байланысты. Жас респонденттердің 28,9% ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, саясат пен саяси оқиғалар туралы ақпарат іздеуге дайын екенін атап өтті, әр алтыншы респондент (16,6%) электрондық өтінішке немесе петицияға қол қоюға дайын, әр жетінші (14,6%) әлеуметтік желілерде басқа адамдарды саяси акцияларға қатысуға үгіттеуге дайын, ал 8,8% респонденттер интернет пен әлеуметтік желілердің көмегімен саяси іс-шараларды ұйымдастыруына қатысуға дайын (1-ші кестені қараңыз).

Жас респонденттердің көпшілігі саясат туралы ақпаратты ешқандай жағдайда іздемейтінін атап өтеді (43,5%), электронды өтініштер мен петицияларға қол қойғандар бөлігі 60,1% құрайды, басқа адамдарды саяси акцияларға қатысуға үгіттеу (66,6%) және саяси акциялар, іс-шаралар мен наразылықтар ұйымдастыру (71,1%). Сондай-ақ, жауап беру қиын болғандардың саны өте жоғары - 9,4-13,0%. Бұл саяси акцияларға нақты немесе виртуалды қатысу шеңберінде белсенділіктің немесе қолдаудың қандай да бір түріне ауысуы мүмкін әлеуетті көрсетеді.

Егер WVS 7 зерттеуі Қазақстанда болып жатқан оқиғаларға сырттан баға берсе, онда ҚР-да жүргізілген зерттеулерге қарау маңызды. Мәселен, зерттеулердің бірінің нәтижелері "Қазақстан жастары - 2020" ұлттық баяндамасында көрсетілген [8]. "Жастар саясатында одан әрі нысаналы индикаторларды қалыптастыру" социологиялық зерттеуінің нәтижелері [9] 2020 жылдың I жартыжылдығында жастардың қоғамның саяси өміріне қалыпты қызығушылығын көрсетеді. Саяси тақырыпқа әр түрлі дәрежеде жас қазақстандықтардың 70,8% қызығушылық танытып отыр. Олардың ішінде 17,8% күн сайын саяси жаңалықтарды бақылайды, оннан үшеуі (29,1%) саяси оқиғаларды аптасына 1-2 рет, әр төртіншісі (23,9%) айына 1-2 рет бақылайды. Саясатқа мүлдем қызығушылық танытпайды – 29,2% (3-ші суретті қараңыз).



3-сурет. Жастардың саясатқа қызығушылық деңгейі

**Қазақстандық қоғамдық даму институтының деректері*

Бұл көрсеткіштерді WVS 7 нәтижелерімен салыстыру сауалнама әдістемесі мен құралдарындағы айырмашылықтарға байланысты қолайсыз. Бірақ 2020 жылы жиналған "Жастар" F3O деректері (WVS 7 2018 жылы

өткізілді) жастардың қоғамның саяси өміріне деген қызығушылығының артқанын көрсетеді. Мұны пандемиядан туындаған карантиндік шаралармен түсіндіруге болады. Пандемия кезінде билік пен қоғамның назары елдердің ішкі мәселелеріне аударылды. Сонымен қатар, саяси дискурс жастарды саясаттың маңызды және қабілетті субъектісі ретінде белсенді түрде атай бастады. Сонымен қатар, жастардың мемлекеттік әкімшілік қызметшілер ретінде ғана емес, саяси қызметшілер ретінде де белсенділігі артып келеді.

2-кесте. Білім деңгейі тұрғысынан саяси жаңалықтар мен оқиғаларға қызығушылық (%)

	Бас- тауыш	Аяқтал- маған орта	Орта	ТжКБ	Аяқталмаған жоғары	Жоғары	Жоғары және ғылыми дәреже
Қызығады	4,8	4,9	11,2	19,7	17,3	28,7	30,0
Қандай да бір дәрежеде қызығады	9,5	18,1	31,1	31,1	30,6	32,4	32,5
Өте сирек қызығады	33,3	28,6	26,0	23,2	24,9	19,1	22,5
Мүлдем қызықпайды	52,4	48,4	31,6	26,0	27,2	19,9	15,0

Қазақстандық қоғамдық даму институтының деректері

Білім деңгейі мен саясатқа деген қызығушылық арасындағы корреляция байқалады (2-ші кестені қараңыз). Жастардың білім деңгейі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым ол саясатқа қызығушылық танытады. Тиісінше, білім деңгейі неғұрлым төмен болса, қоғамның саяси өміріне деген қызығушылық соғұрлым төмен болады. Сонымен қатар, сауалнама мектеп оқушыларына, яғни кәмелетке толмаған жастарға да қатысты екенін атап өткен жөн. Орта және орта мектеп оқушылары саяси іс-шараларға аз қатысатыны анық. Сондықтан білім деңгейімен корреляция елдің барлық жас топтарын зерттеумен қамтылған кезде орынды болар еді. Осыған байланысты 29 жасқа дейінгі жас тобындағы білім деңгейі мен саясатқа деген қызығушылық арасындағы тікелей корреляция туралы қорытынды жасауға болады, бірақ ол жастарды саясатқа белсенді қызығушылық танытатын әлеуметтік топ ретінде сипаттамайды. Көріп отырғанымыздай, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар жастар елдегі саяси өмірге жиі қызығушылық танытады.

Жастардың саясатқа деген жоғары қызығушылығы жас қазақстандықтардың елдегі саяси оқиғалар туралы ақпарат алатын негізгі ақпарат көзін анықтауды талап етеді. Қарастырылып отырған Қазақстандық қоғамдық даму институты зерттеуінің нәтижелері бойынша жастар үшін саяси ақпараттың негізгі көзі Интернет және әлеуметтік желілер екендігі айқын фактіні растайды (4-ші суретті қараңыз).



4-сурет. Қазақстандағы саяси оқиғалар туралы ақпарат көздері

**Қазақстандық қоғамдық даму институтының деректері*

Әлеуметтік желілер (61,5%) және отандық веб-сайтармен (33,3%) қатар республикалық телеарналар жастар үшін маңызды саяси ақпарат көзі болып табылады – 39,1% осы көзден ақпарат алады. Бұл сауалнама барлық жас топтарын қамтымайды, сондықтан сауалнама нәтижелерін кең аудиторияға экстраполяциялау мүмкін емес.

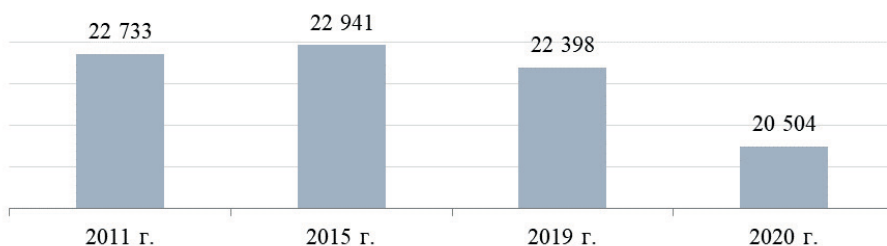
Интернетке қол жетімділік жастарға шетелдегі саяси жағдайды зерттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жас қазақстандықтар шетелдік саяси акцияларды қолдайды. Мысал ретінде BLM (Black Lives Matter) қозғалысымен ынтымақтастық акцияларын, Алексей Навальныйдың жақтастарына жанашырлықты келтіруге болады. Бірақ саяси белсенділіктің мұндай формалары бейресми қатысуға қатысты. Егер әлеуметтанулық сауалнамалар саяси қатысудың дәстүрлі формалары шеңберіндегі жастардың белсенділігінің төмендігін анықтаса, сонымен бірге саясатқа деген қызығушылық жоғары болса және саяси акцияларға қатысуға дайын болса, қазіргі жастардың саяси белсенділігі бейресми сипатқа ие болады деп айтуға негіз бар. Бұл қазіргі уақытта аз зерттелген.

Институционалды қатысу

Қазіргі қазақстандық жастардың саяси мәдениетінің маңызды элементі қоғамның саяси өміріне институционалды қатысу мәдениеті болып табылады. Бұл мемлекеттік қызмет саласындағы жұмысты, өкілдік лауазымға кандидаттар ретінде сайлау процесіне қатысуды қамтиды.

ҚР Мемлекеттік қызмет істері Агенттігінің деректері бойынша 2020 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 29 жасқа дейінгі мемлекеттік қызметшілердің

саны 20 504 адамды құрады (5-ші суретті қараңыз). Оның 10 754 орталық мемлекеттік органдарда, 9 750 жергілікті атқарушы органдарда жұмыс істеді. 2011 жылмен салыстырғанда 10% төмендеу байқалады.



5-сурет. Жыл басындағы жағдай бойынша 29 жасқа дейінгі мемлекеттік қызметшілердің саны.

** ҚР Мемлекеттік қызмет істері Агенттігінің деректері бойынша*

"Қазақстан жастары - 2020" ұлттық баяндамасында атап өтілгендей, мемлекеттік қызметтегі жастардың жалпы санының төмендеуімен бір мезгілде басшылық позициялардағы жастар санының төмендеуі байқалады. Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің мәліметі бойынша, 2015 жылы 29 жасқа дейінгі 1 880 мемлекеттік қызметкер басшылық лауазымдарда болған, бірақ 2020 жылы бұл көрсеткіш 17% төмендеген. Мұндай көрсеткіштер мемлекеттік қызметшілердің 29 жасты еңсеруінің табиғи процестеріне байланысты.

Осыған орай мемлекеттік басқару саласында жұмыс істеу үшін мемлекеттің жас азаматтарды белсенді қолдауы мен тартуы байланысты. Әкімшілік және саяси лауазымдарда жас мемлекеттік қызметшілер пулын қалыптастыру үшін жағдайлар жасалады. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметтегі жастар санының азаюы мемлекеттік органдардың штат санының қысқаруы және мемлекеттік қызметтер көрсету процесін цифрландыру жағдайында болатынын ескеру қажет. 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Мемлекеттік қызметшілер санын қысқарту жөнінде тапсырма берді. 2021 жылдың қорытындысы бойынша мемлекеттік аппарат пен квазимемлекеттік сектор қызметшілерінің саны 25%-ға қысқаруы тиіс деп болжам болған [10].

Жастардың мемлекеттік басқаруға институционалдық қатысуы сапалы өзгерістерге ұшырауда. 2019 жылы президенттік Жастар кадрлық резервіне қабылдау өтті, содан кейін 300 "резервист" таңдалды. 2021 жылы 2.0 президенттік Жастар кадрлық резервіне енгізу конкурсы да жарияланды. Бұл ретте мемлекеттік әкімшілік қызметшілерге қойылатын үлгілік біліктілік талаптарында білім деңгейі бойынша талаптардан басқа, жекелеген бағанда президенттік жастар кадр резервіне мүшелік ескеріледі. Осылайша, бұл механизм "резервшілерге" артықшылық береді, өйткені ол біліктілік талаптарында қарастырылған белгілі бір лауазымдардағы минималды жұмыс тәжірибесінің цензурасын жеңуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік

қызметшілер санын қысқарту қажеттігі туралы айта келе, ҚР Президенті Қ.К. Тоқаев үнемделген қаражат жалақыны арттыруға бағытталатынын атап өтті. Сонымен бірге мемлекеттік қызметшілер жұмысының тиімділігін бағалаудың факторлық-балдық шкаласы енгізілетін болады.

Жастарды тарту тек атқарушы билік саласында ғана емес, сонымен қатар өкілдікте де орын алады. Мәселен, "Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы" заңға өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес ҚР Парламенті Мәжілісі мен мәслихаттарына сайлау кезінде партиялардың сайлау тізімдерін қалыптастыру кезінде 29 жасқа дейінгі әйелдер мен азаматтар үшін 30% квота енгізілді. ҚР Президенті Қ.К. Тоқаев 2021 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында гендерлік және жас квотасын ескеріп қана қоймай, қосымша қажеттіліктері бар азаматтарды өкілді органдардың құрамына енгізу арқылы инклюзивтілікті қамтамасыз ету үшін тиісті тапсырма берді.

ҚР заңнамасына сәйкес өкілді органдар саяси партиялар өкілдерінің қатарынан құрылатынын ескеру маңызды. Жастарды сайлау процесіне депутат лауазымына кандидаттар ретінде тарту оларды саяси партиялардың құрамына енгізуді көздейді. Өз кезегінде партиялар ең белсенді және заң шығарушылық қызметке дайын жастардың пулын қалыптастыру үшін ішкі іріктеу жүргізеді.

Қазақстандық қоғамдық даму институтының мәліметтері бойынша, 2020 жылы жастардың басым көпшілігі (92,9%) саяси партияларда болған жоқ, аз бөлігі (4,5%) саяси партиялардың мүшелері болды, бірақ олардың қызметіне қатысқан жоқ. 29 жасқа дейінгі саяси партиялардың белсенді мүшелерінің үлесі небәрі 0,8% құрады. Жастардың саяси партияларға мүшелікке қызығушылығы төмен. Бұл өз кезегінде жалпы саясатқа деген қызығушылықтың төмендігін білдірмейді. Жоғарыда келтірілген әлеуметтанулық зерттеулердің деректері жастардың қоғамның саяси өміріне деген жоғары қызығушылығын көрсетеді. Жастардың қызығушылығы мен оның саясатқа нақты араласуы арасындағы айырмашылық наразылық әлеуетінің дәрежесін көрсетеді.

Тіркелген саяси партиялардағы жастардың төмен үлесі олардың осы саяси институтқа деген сенімсіздігін көрсетуі мүмкін. Бұл өкілді биліктің – ҚР Парламенті мен мәслихаттардың сеніміне де жанама әсер етеді, өйткені олар саяси партиялар өкілдерінен құрылады. Сонымен қатар, Үкімет, сондай-ақ жекелеген мемлекеттік органдардың басшылығы ҚР Парламенті депутаттарының қатысуымен қалыптастырылады, бұл жастардың, атап айтқанда, атқарушы биліктің және тұтастай мемлекетке деген сеніміне де әсер етуі мүмкін. Осылайша, жастардың саяси партияларға деген сенімінің төмендігі партия қызметіне қатысуды жастарды саяси әлеуметтендірудің тиімді нысаны ретінде қарастыруға негіз бермейді.

Жастардың биліктің ресми институттарына деген сыни көзқарасы саяси белсенділік пен қоғамның саяси өміріне қатысу тәжірибесін виртуалдандырудан көрінеді. Технологиялық шешімдердің қол жетімділігіне байланысты ғана емес, сонымен қатар ой еркіндігін білдіру кезінде анонимділікті сақтау тұрғысынан да жастар үшін "бір клик арқылы" цифрлық белсенділікке артықшылық беріледі. Осыған байланысты жастардың виртуалды саяси

белсенділігінің материалдық негізін – ақпараттық инфрақұрылымын қарастыру маңызды.

Әлеуметтік желілер мен мессенджерлер саяси ақпарат көзі ретінде

Жастардың виртуалды саяси белсенділігінің негізгі кеңістігі – әлеуметтік желілер. Олар көбінесе дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарында (теледидар, баспасөз, радио) дайындалған және жарияланған ақпаратты қайталаушы рөлін атқаратынын ескеру қажет. Отандық веб-сайттар да қайталаушы ретінде әрекет етеді, өйткені олар республикалық БАҚ-тың баспасөз хабарламалары мен жаңалықтарын қайта жазады. Елдегі және шетелдегі саяси жағдайды авторлық талдау орын алады, бірақ оны әлеуметтік желілер мен мессенджерлердегі парақшаларында сарапшылардың шағын тобы жүзеге асырады. Мессенджерлердің (WhatsApp, Telegram) ақпарат көзі, дәлірек айтсақ, ақпарат таратушы ретіндегі рөлі жыл сайын артып келеді. Отандық сарапшылардың көп бөлігі YouTube және Telegram-да ұсынылған (3-ші және 4-ші кестелерді қараңыз).

3-кесте. Қазақстандағы саясат туралы YouTube-арналар

YouTube-арна	Жазылушылар саны	Жариялау жиілігі	Көру саны
ЗаНамиУжеВыехали	324 мың	Аптасына 1 рет	42 – 335 мың
Гиперборей	226 мың	Күн сайын	5 - 93 мың
Тіл кеспек жоқ	106 мың	Аптасына 1 рет	5 - 104 мың
AuditoriumQZ Досыма Сатпаева	53 мың	Айына 1 рет	1,3 – 123 мың
НеКүрултай	14 200	Аптасына 3 рет	200 - 12 мың
Ертысбаев Live	12 100	Аптасына 2 рет	1 - 8,2 мың

Интернет-кеңістіктің артықшылықтары сараптамалық қоғамдастыққа Қазақстандағы саяси күн тәртібінің түрлі мәселелері бойынша қоғамдық пікірді қалыптастыруға ықпал етуге мүмкіндік береді. Бұл формат цензураның болмауымен, ұтқырлығымен және жеделдігімен, аудиторияға кең қол жетімділігімен, мазмұнды таратудың ыңғайлы тәсілімен (share), сондай-ақ кері байланыс мүмкіндігімен ерекшеленеді. Виртуалды саяси коммуникацияның барлық аталған артықшылықтары интернет-ресурстарды саясаткерлер мен қоғам қайраткерлерінің қолында тиімді құралға айналдырады.

4-кесте. Қазақстандағы саясат туралы Telegram-арналар

Telegram-арна	Жазылушылар саны	Жариялау жиілігі	Көру саны
Kozachkov offside	88 845	Күніне бірнеше рет	3 – 20 мың

Kaliyev channel	20 147	Күніне 1-3 рет	4 - 29 мың
ABISHEV ANALYTICS	9 847	Күніне 1-2 рет	2 – 5 мың
Казахстан и все-все-все	8 869	Күніне бірнеше рет	1 - 3 мың
Данияр Ашимбаев	6 441	Күніне бірнеше рет	1 – 2 мың
ERLAN KARIN	4 565	2 аптада 1-2 рет	2 - 31 мың
Shalkar Nurseit Report	628	Күніне бірнеше рет	300 - 1000

Кестелерде арналардың тақырыбы саясатқа маманданған кейбір қазақстандық авторлардың мысалдары келтірілген. Тұтастай алғанда, саясат мәселелері бойынша виртуалды коммуникация практикасының таралуы оның дәстүрлі БАҚ-пен салыстырғанда артықшылықтарына байланысты айтарлықтай жоғары. Сонымен қатар, виртуалды кеңістік қазіргі қазақстандық жастардың саяси белсенділігінің негізгі алаңына айналууда.

2019-2020 жылдар кезеңіндегі жастардың виртуалды наразылық қозғалысының ерекшелігі: 1) бұрын әрекет еткен және жұмыс істеп тұрған оппозициямен байланыстың жоқтығы туралы декларация; 2) Алаш Орданың саяси қайраткерлері мен Желтоқсан белсенділеріне бір мезгілде сілтеме жасай отырып, консерватизм мен дәстүршілдікті жоққа шығару; 3) Батыстың қауымдастықтар назарын аудару бойынша тиісті жұмыстармен демократиялық (батыс) құндылықтар мен идеалдарға сүйену болып табылады (әлеуметтік желілерде ағылшын тілінде жариялау); 4) шынайы патриот қоғамның саяси өміріне белсенді қатысуы тиіс деген постулатқа негізделген үгіт-насихат жұмысы арқылы жастарды саяси пікірталасқа және саяси акцияларға тарту.

Пікірталас

Авторлардың негізгі тұжырымдары келесі тезистерді қамтиды:

1. Қазақстандық жастар ел ішіндегі саясатқа қызығушылық танытады және өздерінің хабардарлығын арттыру үшін қолда бар барлық ақпарат көздерін (дәстүрлі және электрондық БАҚ) пайдаланады. Тиісінше, жастар жалпы Интернет желісіне және атап айтқанда жекелеген интернет-ресурстарға қол жеткізуді шектеу жағдайларына жедел ден қояды. Мұндай реакцияны ішінара жастар үшін цифрландыру жағдайында ақпаратқа қол жеткізу құқығы іргелі болып табылатындығымен түсіндіруге болады. Жастар ақпарат алу құқығын қорғауға ғана емес, оны белсенді пайдалануға да дайын.

2. Соңғы 10 жылда мемлекеттік басқару органдарының қызметкерлері ретінде жастар санының азаюы байқалады. Мұның себептері 29 жастан асу объективті процестері де, жастардың мемлекеттік әкімшілік қызметтен кетуі де болып табылады. Мемлекет жастарды әлеуметтік-саяси процеске тарту жөнінде шаралар қабылдайды: президенттік Жастар кадрлық резервіне қабылдау жарияланды 2.0, "ҚР-дағы сайлау туралы" заңда ҚР Парламенті Мәжілісі мен мәслихаттарға сайлау кезінде саяси партиялардың сайлау

тізімдерін қалыптастыру кезінде әйелдер мен жастар үшін 30% квотаны міндетті түрде сақтау туралы норма енгізілді.

3. Жастар саяси партиялардың қызметінде өте төмен белсенділік танытуда. Жастарды волонтерлік қызметке тарту шаралары 2020 жылы орын алды, қазіргі уақытта ситуациялық сипатта. Жалпы, жастар саяси қатысудың институционалдық нысандарына онша қызығушылық танытпайды. Бұл саяси институттарға, мемлекеттік органдарға және мемлекеттің сайланатын тұлғаларына деген сенім деңгейінде де көрініс табады.

4. Жастардың наразылық көңіл-күйі виртуалды саяси белсенділіктен көрінеді. Виртуалды азаматтық қозғалыстар алаңдарында жастар пікірталастарға қатысады, болып жатқан оқиғаларға өз көзқарасын білдіреді, пікірлес адамдарды табады. Сонымен қатар, виртуалды кеңістіктегі жастардың наразылық қозғалыстарының саяси белсенділігі құлдырауды көрсетеді. Бұл жүйелі саяси платформа болмаған жағдайда қысқа мерзімге жандана алатын жастардың жоғары жұмылдыру әлеуетін айғақтайды. Қазақстанда жастардың әлеуметтік-саяси процестің субъектісі ретінде қалыптасуы үшін тиісті ұйымдастырушылық, идеологиялық және қаржылық ресурстар қажет.

5. Жалпы алғанда, қазіргі қазақстандық жастардың виртуалды саяси мәдениеті келесі тезистермен сипатталады: 1) ҚР ішіндегі саясатқа жоғары қызығушылық; 2) тұрғылықты жері және бүкіл республика шеңберінде қабылданатын шешімдерге ықпал ету ниеті; 3) наразылық қозғалысының ұйымдастырушылық және идеологиялық орталығының болмауы; 4) интеграция мен шоғырланудың төмен деңгейі; 5) саяси қызметтің институционалдық нысандары (саяси партияларға мүшелік, ҰЕҰ-дағы жұмыс, волонтерлік қызмет және басқалар) қатысуға өте төмен қызығушылық; 6) әлеуметтік желілердегі виртуалды белсенділікке артықшылық беру, ол белсенділерге жанашырлық пен қолдау ретінде сипатталады, ал жастар харизматикалық белсенді көшбасшының пайда болуын күтуде.

Осылайша, нәтижелер қазақстандық қоғамдағы жастардың басым көпшілігінде Милбраттың саяси қатысу тізіміне сәйкес саяси өмірдің белсенді қатысушылары емес, "көрермендер" болып табылатынын көрсетеді. Басқаша айтқанда, көпшіліктің саяси белсенділігі белсенді әрекеттерден гөрі саяси пікірталастарды бастауға және ақпарат іздеуге бағытталған. "Гладиатордың іс-әрекеттері" қоғамдық-саяси өмірде жастарды квоталау және қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламалардың қолдауымен жастардың жекелеген бірнеше топтарын ғана ажырата алады.

Зерттеуді қаржыландыру көзі

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (AP09057996 гранты).

ӘДЕБИЕТТЕР.

1. «От правды не убежишь». 15 суток ареста за баннер на марафоне. 22.04.2019. Радио Азаттык // URL:<https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-almaty-activists-support-tulesova-tolymbekov/29895948.html> (қаралған күні: 10.05.2022)
2. Молодые активисты создали движение «Oyan, Qazaqstan». 5 июня 2019 г. Радио Азаттык // URL:<https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-almaty-oyan-qazaqstan-movement-2019-06-05/29983004.html>. (қаралған күні: 10.05.2022)
3. Freedom on the Net 2020. Kazakhstan URL:<https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-net/2020>.
4. Обращение Главы государства Нурсултана Назарбаева к народу Казахстана. 19.03.2019. Официальный сайт Президента РК // URL:https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/obrashchenie-glavy-gosudarstva-nursultana-nazarbaeva-k-narodu-kazahstana (қаралған күні: 10.05.2022)
5. Конституционный закон РК «О выборах в Республике Казахстан» от 28 сентября 1995 года № 2464. П.4 ст.89. // URL:https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002464_ (қаралған күні: 10.05.2022)
6. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. 01.09.2021. URL:<https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> (қаралған күні: 10.05.2022)
7. Численность молодежи. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан // URL:<https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/8> (қаралған күні: 10.05.2022)
8. Национальный доклад «Молодежь Казахстана – 2020». Нур-Султан: МИОР РК, НИЦ «Молодежь». – 390 с.
9. Нур-Султан: НАО «Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру», 2020. С.91.
10. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана // URL:http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (қаралған күні: 10.05.2022)

REFERENCES

1. «Ot pravdy ne ubezhish'». 15 sutok aresta za banner na marafone [“You can't run away from the truth.” 15 days of arrest for a marathon banner]. 22.04.2019. Radio Azattyk. URL:<https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-almaty-activists-support-tulesova-tolymbekov/29895948.html>. (accessed: 10.05.2022)
2. Molodye aktivisty sozdali dvizhenie «Oyan, Qazaqstan» [Young activists created the Oyan, Qazaqstan movement]. 05.06.2019. Radio Azattyk. URL:<https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-almaty-oyan-qazaqstan-movement-2019-06-05/29983004.html>. (accessed: 10.05.2022)
3. Freedom on the Net 2020. Kazakhstan. URL:<https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-net/2020>. (accessed: 10.05.2022)
4. Obrashchenie Glavy gosudarstva Nursultana Nazarbaeva k narodu Kazahstana. 19.03.2019. [Address of the Head of State Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan. 19.03.2019. Official website of the President of the Republic of Kazakhstan]. URL:https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/obrashchenie-glavy-gosudarstva-nursultana-nazarbaeva-k-narodu-kazahstana (accessed: 10.05.2022)
5. Konstitucionnyy zakon RK «O vyborah v Respublike Kazahstan» ot 28 sentyabrya 1995 goda N 2464. P.4 st. 89. [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan “On Elections in the Republic of Kazakhstan” dated September 28, 1995 No. 2464. P.4 Art. 89]. URL:https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002464_ (accessed: 10.05.2022)
6. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana. Oficial'nyj sayt Prezidenta Respubliki Kazahstan. 01.09.2021. [Message of the Head of State Kasym-Jomarta Tokaeva to the people of Kazakhstan. Official website of the President of the Republic of Kazakhstan. 01.09.2021]. URL:<https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048>. (accessed: 10.05.2022)
7. Chislennost' molodezhi. Buro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Number of youth. Bureau of National

Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. URL:<https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/8>. (accessed: 10.05.2022)

8. Nacional'nyj doklad «Molodezh' Kazahstana – 2020» [National report "Youth of Kazakhstan - 2020"]. Nur-Sultan: MIOR RK, NIC «Molodezh'». – 390 p.

9. Nur-Sultan: NAO «Kazahstanskij institut obshhestvennogo razvitiya "Ruhani zhangyru" [Nur-Sultan: NJSC "Kazakhstan Institute of Social Development "Rukhani Zhangyru"», 2020. P.91.

10. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana [Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan]. URL:http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (accessed: 10.05.2022)

Алуа Жолдыбалина¹, Слямжар Ахметжаров², Эрмек Байсалов³

¹ заместитель директора Казахстанского
института стратегических исследований при Президенте РК, Ph.D.
e-mail: zholdybalina@kisi.kz

² руководитель Методологической лаборатории
Казахстанского института стратегических
исследований при Президенте РК,
магистр социальных наук
(Астана, Казахстан)
e-mail: Akhmetzharov@kisi.kz

³ специалист по связям с общественностью
Университета Центральной Азии, магистр социальных наук,
(Бишкек, Кыргызстан)
e-mail: ermek.baisalov@gmail.com

ОНЛАЙН-ПЕТИЦИЙ КАК ИНСТИТУТ ГРАЖДАНСКОГО АКТИВИЗМА: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Аннотация. В рамках статьи проведен анализ международного опыта по развитию местных сообществ, рассмотрена реализация отдельных социальных проектов по повышению потенциала местных сообществ в сельской местности Казахстана, а также согласно экспертному опросу изучены основные инструменты вовлечения сельских граждан в процесс принятия решений на местном уровне. Кроме того, представлены рекомендации по повышению потенциала местных сообществ в сельских территориях.

Ключевые слова: село, сельские сообщество, местное самоуправление, сельские жители, участие, процесс принятия решения, гражданское участие, НПО.

Алуа Жолдыбалина, Слямжар Ахметжаров, Эрмек Байсалов ОНЛАЙН ӨТІНІШТЕР АЗАМАТТЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТІҢ ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Андатпа. Мақала аясында жергілікті қауымдастықтарды дамытудың халықаралық тәжірибесіне талдау жүргізіліп, Қазақстан ауылдарында жергілікті қауымдастықтардың әлеуетін арттыру бойынша жеке әлеуметтік жобаларды іске асыру қарастырылып, сараптамалық сауалнама нәтижелері бойынша жергілікті деңгейде шешім қабылдау үдерісіне ауыл азаматтарын тартудың негізгі құралдары талдау жасалған. Сонымен қатар, ауылдардағы жергілікті қауымдастықтың әлеуетін арттыру бойынша ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: ауыл, ауылдық қауымдастық, жергілікті өзін-өзі басқару, ауыл тұрғындары, қатысу, шешім қабылдау процесі, азаматтық қатысу, ҰЕҰ.

Alua Zholdybalina, Slyamzhar Ahmetzharov, Ermek Baisalov
**ONLINE PETITIONS AS AN INSTITUTE FOR CIVIL ACTIVITY:
INTERNATIONAL EXPERIENCE**

Abstract. Within the framework of the article, an analysis of international experience in the development of local communities was carried out, the implementation of individual social projects to increase the capacity of local communities in rural areas of Kazakhstan was considered, and, according to an expert survey, the main tools for involving rural citizens in the decision-making process at the local level were studied. In addition, recommendations are presented to increase the capacity of local communities in rural areas.

Key words: *village, rural community, local self-government, rural residents, participation, decision-making process, civic participation, NGOs.*

Введение

В последние годы в Казахстане отмечаются изменения в мотивах и формах политического участия. Общественный интерес и запрос граждан на участие в деятельности государства устойчиво растет. Между тем возможности интернета и онлайн-ориентированность современного общества актуализируют необходимость и своевременность внедрения цифровых технологий в том числе и в вопросах политического участия населения.

Как в информационном пространстве, так и в социальных сетях поднимаются все более животрепещущие проблемы, касающиеся различных сфер функционирования общества, деятельности центральных и местных исполнительных органов. Безуспешные попытки решения тех или иных вопросов, а также недостаток возможности хоть как-то повлиять на эффективность реализации государственной политики на местах, приводит граждан к необходимости обращений и коллективным призывам через социальные сети или на известных, но не имеющих юридической силы, петиционных платформах.

Данная тенденция была отмечена и в Послании Главы государства 2020 года, где важная роль инструмента гражданского участия отводится онлайн-петициям. *«Благодаря социальным сетям проблемы, не находящие решения на местах, становятся известными всей стране. Надо создать единый легитимный институт онлайн-петиций для инициирования гражданами реформ и предложений».*

Как известно, вопрос онлайн-петиций периодически возникал в общественном пространстве. Его рассматривали центральный аппарат партии «Нур-Отан», общественное движение «Казахстан-2050», цифровое

подразделение корпорации ERG. Но в связи с ресурсной недостаточностью и другими факторами данные проекты не были реализованы в полной мере.

В этой связи суть поручения Президента РК Касым-Жомарта Токаева направлена именно на **легитимизацию и институализацию механизма онлайн-петиций**. *«Такой механизм должен быть полностью защищен от каких-либо манипуляций. Правительству во взаимодействии с гражданским обществом предстоит разработать нормативно-правовую базу и решить все технические вопросы, касающиеся этого важного проекта»* [1].

Для Казахстана представляет большой интерес, накопленный мировой опыт правового регулирования такого рода петиций с точки зрения закрепления на законодательном уровне механизмов внесения, подписания, рассмотрения онлайн-петиций.

Методы исследования

В данной статье авторы использовали как основной метод сравнительный анализ. Сравнение было осуществлено по следующим параметрам: законодательные нормы, платформы онлайн-петиций, статистика петиций, набравшие наибольшее количество подписей.

Результаты исследования

ПЕТИЦИЯ: ОБРАЩЕНИЕ vs ГРАЖДАНСКОЕ УЧАСТИЕ

Поскольку петиция – это коллективное обращение к органам власти, коллективное ходатайство, она может рассматриваться как диалоговая площадка между обществом и государством, либо сугубо в качестве инструмента влияния на текущее законодательство.

1. Петиция как инструмент гражданского участия в управлении (законодательная инициатива)

Петиция исключительно как **законодательная инициатива** предполагает изменение нормативных актов и по сути являет собой юридический акт, направленный на запуск нормотворческой процедуры.

ДОСТОИНСТВА	НЕДОСТАТКИ
- В отсутствие нормальной работы законодательной власти, петиции берут на себя важную функцию - согласование общественных и властных интересов. - Увеличение вовлеченности граждан в решение проблем. - Правовое образование граждан. - Повышение уровня экспертности дискуссий – к петициям должны предъявляться высокие требования. - Повышение уровня гражданского самосознания и социальной ответственности. - Более эффективный инструмент гражданского участия в управлении.	- В этом случае право её подачи должно быть существенно ограничено, потому что действия будут направлены на изменения позитивного права. Происходит фактическое наделение каждого гражданина правом законодательной инициативы. По этой причине петиции должны проходить множественные фильтры и цензы. - Петиции в обязательном порядке будут подлежать не только рассмотрению, но и удовлетворению, если не содержат в себе неустраиваемых противоречий с действующим законодательством. - Большинство петиций носят декларативный характер и не имеют в своем фундаменте конкретных решений по тем или иным проблемам.

	- Петиции не всегда касаются вопросов, требующих изменения текущего законодательства. Зачастую они выступают в качестве инструмента общественного давления или привлечения внимания. В этом случае граждане будут ограничены в использовании этого инструмента.
--	---

2. Петиция как формат обращения граждан направлена на улучшение социальной действительности в целом, **не ограничиваясь законодательными инициативами**. Выступает как диалоговая площадка между обществом и органами государственной власти.

К примеру, в Беларуси, исследовательский центр VIPART представил результаты исследования, посвященного анализу эффективности электронных петиций. Эксперты проанализировали 1109 петиций, созданных пользователями на сайте petitions.by в 2017–2018 гг. и набравших в общей сложности 292 159 подписей. Заявленные пользователями петиции чаще всего связаны с раскрытием информации о работе госорганов (50,8%) [2].

ДОСТОИНСТВА	НЕДОСТАТКИ
- Больше вовлечение граждан. - Не требует тщательного и глубокого изучения законодательства и юридических процедур. - Возможность устанавливать меньшие требования для подачи петиции. - Использование петиции для создания широкого общественного резонанса.	- Ограниченная эффективность. - Меньший уровень доверия в качестве инструмента влияния. - Большое количество петиций в формате обращений снижает медийный, образовательный, общественный эффект.

МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ ИНСТИТУТА ПЕТИЦИЙ: ПОРЯДОК ПОДАЧИ

1. Авторизация. Для инициирования либо поддержки петиции необходимо определить формат верификации пользователей на онлайн платформе. В целях предоставления максимально широкого доступа граждан к возможностям онлайн-петиций целесообразно **применить несколько видов авторизаций граждан**. Необходимо предоставить пользователям выбор произвести идентификацию личности на платформе одновременно посредством нескольких инструментов:

- ЭЦП;
- Мобильный номер;
- Номер банковской карты. В Украине успешно применяется практика регистрации на онлайн платформе посредством данных банковской карты.

2. Возрастной ценз. Для инициирования или оказания поддержки петиции целесообразно **установить возрастной порог – с 18 лет**. Это возраст совершеннолетия в Казахстане. Именно с 18 лет у граждан Казахстана активизируется избирательное право. Нужно отметить, что практика реализации института петиций в ряде других стран демонстрирует наличие

подобного возрастного ценза. Так, Россия устанавливает минимальный возраст для подписания петиции с возраста юридического совершеннолетия – 18 лет. Аналогичная практика характерна для Узбекистана, где создать и подписать обращение могут только граждане Узбекистана в возрасте не менее 18 лет.

3. Требование к гражданству. Право на петицию аналогично всеобщему избирательному праву **целесообразно предоставить исключительно гражданам Казахстана.** При этом, право участия в инициировании и поддержки петиции должно предоставляться всем совершеннолетним гражданам Казахстана вне зависимости от происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или любых иных обстоятельств. Требование к наличию гражданства при подписании петиции используется в России и Узбекистане.

4. Предварительный сбор подписей. Для инициирования петиции необходимо предусмотреть механизм предварительного сбора подписей. Подобная мера позволит «отсеять» петиции, затрагивающих интересы исключительно одного человека. **Целесообразно установить порог «предварительной поддержки» петиции – из 5 граждан.** Подобная практика применяется в Великобритании [3] и Узбекистане [4], где инициатору петиции нужно заручиться поддержкой не менее пяти человек для того, чтобы петиция была опубликована на онлайн-платформе.

Основной заявитель также должен предоставить ИИН пяти человек, поддерживающих петицию, которые затем должны подтвердить, что они поддерживают петицию.

5. Темы петиций. Анализ международной практики института петиций позволяет выделить основные направления инициатив граждан, которые применимы к Казахстану:

- Продвижение нормативного предложения (подзаконный акт, внесение поправок в закон).
- Призыв властей к решению общественных проблем. А также, представление предложений по развитию государственной политики на рассмотрение соответствующих органов.
- Продвижение предложений о референдуме по вопросу, представляющему общественный интерес.
- Реагирование (поддержка или отклонение) в отношении текущей государственной политики или конкретных законодательных актов.

6. Определение формата петиции. Для организации процесса петиции необходимо предусмотреть формат подачи.

- Петиционер должен подписать пользовательское соглашение, о том что, при несоответствии петиции тематике, ее не допустят к голосованию;
- Петиция должна четко описывать суть проблемы и желаемые изменения;
- Петиция должны быть подкреплена конкретными данными и аргументами;
- Петиция должна содержать предполагаемые меры решения проблемы.

МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ ИНСТИТУТА ПЕТИЦИЙ: ПОРЯДОК РАССМОТРЕНИЯ

1. Ответственный госорган. Анализ международной практики демонстрирует, что рассмотрение петиций находится как правило в зонах ответственности парламента и правительства (Великобритания, Германия). При этом, также существует практика рассмотрения петиций на местном уровне муниципальными и представительными органами (Австралия, Россия, Норвегия).

2. Комитет по петициям. Для организации процесса приема и рассмотрения петиций необходимо создать единый комитет по петициям. Подобный институт функционирует в Великобритании и Германии. Комитет по петициям будет осуществлять следующие действия:

- модерировать процесс подачи и размещения петиций на онлайн платформе;
- проверять соответствие петиций на предмет требований по содержанию и наличия предварительной поддержки граждан (пять подписей);
- определять уровень компетенции петиций (национальный/местный);
- при достижении порогового значения сбора подписей для петиций, делегировать петицию для принятия в работу ответственному госоргану.
- налаживать взаимодействие между разработчиком петиции и ответственным госорганом.

Таким образом, комитет по петициям выступает своеобразным посредником между инициатором петиции и органом власти.

Количественный порог. Внедрение практики онлайн-петиций в Казахстане требует определения минимального количественного порога подписей для дальнейшего рассмотрения петиции и принятия решений госорганами.

Анализ петиций, касающихся Казахстана в период 2010-2020 гг., позволяет выявить **петиции, набравшие наибольшее количество подписей и массовое распространение в социальных сетях** (Таблица 1) [5]:

Таблица 1. Наиболее популярные петиции казахстанцев, 2010-2020 гг.

№	Тема	Дата	Количество подписей
1.	Против обязательной вакцинации	от 28.04.2020 г.	175 474 подписей
2.	О необходимости принятия Закона «О языке» и исключения из Конституции статьи о статусе русского языка	от 26.08.2020 г.	125 354 подписей
3.	За отмену показа фильма «Борат-2»	от 19.10.2020 г.	110 438 подписей

4.	С требованиями установить выплаты в период ЧП и карантина детям от 0 до 18 лет	от 18.07.2020 г.	97 449 подписей
5.	В поддержку борьбы с домашним насилием в Казахстане	декабрь 2020 г.	81 тыс. подписей
		январь 2021 г.	14 тыс. подписей
6.	Против ювенальной юстиции	от 06.10.2020 г	69 438 подписей
7.	За возврат к традиционному формату обучения	от 14.05.2020 г.	66 625 подписей
8.	Против продажи земли иностранцам	от 02.10.2020 г.	57 613 подписей
9.	Против переименования столицы Казахстана	от 20.03.2019 г.	45 523 подписи

Таким образом, анализ популярных петиций указывает на высокий потенциал активности граждан в инициировании и поддержки онлайн-петиций. Внедрение единой онлайн платформы с обеспечением широкого доступа для населения и масштабной разъяснительной работой позволит гражданам коллективно выдвигать свои требования и предложения.

Для рассмотрения петиции на национальном уровне целесообразно установить пороги.

Подобная практика применяется в Великобритании. После того как петиция набирает 10 тыс. подписей граждане получают ответ от правительства. После того как петиция преодолевает порог в 100 тыс. подписей она должна быть рассмотрена для обсуждения в Британском Парламенте.

Для рассмотрения петиции на региональном уровне целесообразно установить порог в 5% от совершеннолетнего населения области. Подобная практика применяется в Российской Федерации, где на региональном уровне петициям нужно набрать 5% голосов.

3. Сроки сбора подписей. Для сохранения актуальности повестки петиции целесообразно установить **предельные сроки для сбора подписей в 90 календарных дней со дня опубликования петиции на онлайн платформе.** Предельные сроки сбора подписей в ряде стран отличаются (Украина – 3 месяца; Великобритания и Финляндия – 6 месяцев; Россия – 12 месяцев).

4. Ход рассмотрения. Комитет по петициям уполномочен рассматривать петиции на предмет соответствия нормам закона (5 рабочих дней). Далее при наличии необходимой пороговой поддержки, комитет направляет петицию на рассмотрение правительству/парламенту – на национальном уровне; областному акимату/маслихату – на региональном уровне.

По примеру Великобритании необходимо привлекать разработчика петиции к обсуждению затронутой темы. Например, создатель петиции приглашается к участию в дискуссии с депутатами или министрами правительства. Вместе с тем, могут быть организованы общественные слушания, экспертные встречи о проблеме, поднятой в петиции. Такая же практика распространена в Германии.

Выводы

Приверженность непрерывному процессу политического реформирования и концепции «слушающего государства» требует актуализации и постоянного обновления форм взаимодействия государства и общества. Суть данного подхода заключается не просто в ситуативном реагировании госорганов на ежедневные проблемы населения, но прежде всего, он должен быть направлен на постоянный диалог власти и общества, основанный на конструктивных предложениях и инициативах граждан в усовершенствовании государственных решений, проектов законов и нормативно-правовых актов. Немаловажен и вопрос повышение доверия граждан. Внедрение онлайн-петиций с установлением юридической силы петиции при получении определенного количества подписей граждан и особого порядка их рассмотрения органами государственной власти может выступить позитивным фактором, именно с точки зрения транспарентности государственных процессов.

Необходимо отметить и другие важные функции процесса подачи петиций, которые могут дать благоприятный прогноз развития гражданского участия:

- формирование единой повестки внутри общества;
- гласность;
- создание чувства солидарности в сообществе;
- расширение прав и возможностей граждан;
- выполнение чувства гражданского долга;
- повышение понимания правительством того, как политика влияет на людей;
- обеспечение прямой связи между избранными представителями и теми, кого они представляют;
- формирование представления о том, что правительство ответственно и подотчетно.

Онлайн-петиции, в качестве инструмента политического участия, способствуют вовлечению общества в политический процесс, а эффективная система обращений может улучшить восприятие парламента как представительного учреждения.

Тем не менее, важно понимать, что политика – это не только правительство и парламент, но и акиматы и маслихаты в регионах. Если человек хочет поменять жизнь себя и своих близких к лучшему, он должен активно взаимодействовать с местными властями, отстаивать свои права, инициировать конкретные, обоснованные предложения.

В данном случае актуализируется роль онлайн-петиции как инициативы снизу вверх. Особенное значение надо придавать местным петициям – они формируют сообщества. Поэтому при проработке основных механизмов внедрения онлайн-петиций в Казахстане видится необходимой градация адресата для того, чтобы четко определить орган государственной власти, который на законных основаниях будет обязан принять к рассмотрению соответствующую петицию – Парламент, Правительство, ЦГО, маслихаты

или акиматы. Тем самым можно избежать «перенаправления» петиций из одного органа в другой ввиду несоответствия компетенции.

Для того чтобы система онлайн-петиций стала одним из самых прогрессивных решений в русле внедрения концепции «Слышащего государства», важно сделать этот механизм действительно работающим.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г. URL:https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (қаралған күні: 01.11.2022)
2. Трата времени или способ достучаться до чиновников. Как белорусы используют коллективные электронные обращения <https://neg.by/novosti/otkrytj/trata-vremeni-ili-sposob-dostuchatsya-do-chinovnikov/> (қаралған күні: 01.11.2022)
3. Платформа онлайн-петиций Великобритании // URL:<https://petition.parliament.uk/help>
4. Платформа онлайн-петиций Узбекистана // URL:<https://meningfikrim.uz/ru/pages/how-it-works>
5. Платформа онлайн-петиций // URL:<https://citizengo.org/en-row>

REFERENCES

1. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-ZHomarta Tokaeva narodu Kazakhstana. 1 sentyabrya 2020 g. [Address of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan. September 1, 2020]. URL:https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (review date: 01.11.2022)
2. Trata vremeni ili sposob dostuchat'sya do chinovnikov. Kak belorusy ispol'zuyut kollektivnye ehlektronnye obrashheniya [aste of time or a way to get through to officials. How Belarusians use collective electronic appeals]. URL: <https://neg.by/novosti/otkrytj/trata-vremeni-ili-sposob-dostuchatsya-do-chinovnikov/> (review date: 01.11.2022)
3. Platforma onlajn-petitsij Velikobritanii [UK Online Petition Platform]. URL:<https://petition.parliament.uk/help>
4. Platforma onlajn-petitsij Uzbekistana [Online petition platform of Uzbekistan]. URL:<https://meningfikrim.uz/ru/pages/how-it-works>
5. Platforma onlajn-petitsij [Online petition platform]. URL:<https://citizengo.org/en-row>

Нұрлан Сейдін

*«Ғылым ордасы» РМК бас директорының ғылыми
жұмыстар және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі
орынбасары, тарих ғылымдарының кандидаты
(Алматы, Қазақстан)
e-mail: seinur@mail.ru*

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН: САЯСИ РЕФОРМАЛАРДЫҢ БАРЫСЫ МЕН НӘТИЖЕСІ

Аңдатпа. Мақалада елімізде соңғы жылдары жүйелі түрде жүргізіліп келе жатқан саяси реформалардың барысы мен алғашқы нәтижелері талданған. Демократиялық институттар мен азаматтық қоғамның қылыптасуы мен тұрақты дамуы мемлекеттің болашағы мен оның өркендеуіне тікелей әсер ететін маңызды факторлардың бірі. «Бірінші экономика, сосын саясат» деген қағида мен ұзақ жылдар бойы елдің саяси өмірі мен экономикасындағы орын алған шектеулер мен қордаланған мәселелер мемлекеттің тұрақты дамуына белгілі бір дәрежеде кері әсер етіп, күйзеліске әкелуде.

Мақалада Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаевтың 2019 жылдан бері елімізде кезең-кезеңімен жүргізіп жатқан саяси реформаларының барысы, ауқымы және ерекшеліктері жүйелі түрде мазмұнына қарай қарастырылған. Саяси реформа барысында басымдық берілген бағыттар мен қабылданған құжаттар жан-жақты қарастырылып, олардың жекелеген институттардың дамуына әсері мен қоғамға тигізген оң нәтижелеріне сараптамалар жүргізіліп, талдау жасалынған.

Саяси реформаларды жүргізу барысында Ұлттық қоғамдық сенім кеңесі мен Ұлттық құрылтайдың тарихи миссиясы, олардың қоғамдағы алатын орны мен атқарған жұмыстары қарастырылып, саяси партиялық жүйедегі орын алған өзгерістер, конституциялық реформа нәтижесіндегі биліктің бөлінісі мен жаңа мазмұны тың көзқараспен зерделенген.

Мақалада соңғы жылдары елімізде жүргізілген кешенді саяси реформалардың барысы алдағы мерзімде еліміздің тұрақты дамуына ықпал етіп, демократиялық институттар мен азаматтық қоғамның кең етек жайып, саяси бәсекелестікке үлкен мүмкіндіктер береді деген тұжырымдар жасалған.

Түйін сөздер: *Саяси реформалар, демократия, азаматтық қоғам, Ұлттық қоғамдық сенім кеңесі, Ұлттық құрылтай, саяси партиялар, саяси плюрализм, сайлау.*

Нурлан Сейдин
НОВЫЙ КАЗАХСТАН: ПРОЦЕСС И РЕЗУЛЬТАТЫ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕФОРМ

Аннотация. В статье анализируются ход и первые результаты политических реформ, планомерно проводимых в стране в последние годы. Координация и устойчивое развитие демократических институтов и гражданского общества является одним из важнейших факторов, напрямую влияющих на будущее государства и его процветание. Принцип «сначала экономика, потом политика» и ограничения и накопившиеся проблемы в политической жизни и экономике страны за долгие годы отрицательно сказываются на устойчивом развитии государства и вызывают кризисные явления.

В статье системно по их содержанию рассматриваются ход, масштабы и особенности политических реформ, которые Президент Республики Казахстан К. Токаев поэтапно проводит в стране с 2019 года. В ходе политической реформы всесторонне рассматривались приоритетные направления и принятые документы, проводились анализы и анализы их влияния на развитие отдельных институтов и их положительные результаты для общества.

В статье были проанализированы с новой точки зрения процессы осуществления политических реформ, историческая миссия Национального совета общественного доверия и Национального конгресса, их место в обществе и выполняемая ими работа, новые изменения в партийно-политической системе и разделение полномочий между ветвями власти в результате проведенных конституционных реформ.

В статье делается вывод о том, что курс комплексных политических реформ, проводимых в стране в последние годы, будет способствовать устойчивому развитию страны, укреплению демократических институтов и гражданского общества, в будущем предоставит большие возможности для политической конкуренции.

Ключевые слова: Политические реформы, демократия, гражданское общество, Национальный совет общественного доверия, Национальное собрание, политические партии, политический плюрализм, выборы.

Nurlan Seidin
NEW KAZAKHSTAN: PROGRESS AND RESULTS OF POLITICAL REFORMS

Abstract. The article analyzes the course and first results of political reforms systematically carried out in the country in recent years. The coordination and sustainable development of democratic institutions and civil society is one of the most important factors that directly affect the future of the state and its prosperity. The principle of "first the economy, then politics" and the restrictions and accumulated problems in the

political life and economy of the country for many years have a negative impact on the sustainable development of the state and cause crisis phenomena.

The article systematically examines the course, scale and features of the political reforms that the President of the Republic of Kazakhstan K. Tokayev has been gradually implementing in the country since 2019. In the course of the political reform, priority areas and adopted documents were comprehensively considered, analyzes and analyzes of their impact on the development of individual institutions and their positive results for society were carried out.

The article analyzed from a new point of view the processes of implementing political reforms, the historical mission of the National Council of Public Trust and the National Congress, their place in society and the work they perform, new changes in the political party system and the division of powers between the branches of government as a result of the constitutional reforms carried out.

The article concludes that the course of comprehensive political reforms carried out in the country in recent years will contribute to the sustainable development of the country, the strengthening of democratic institutions and civil society, and will provide great opportunities for political competition in the future.

Keywords: *Political reforms, democracy, civil society, National Council of Public Trust, National Assembly, political parties, political pluralism, elections.*

Кіріспе

Кез-келген қоғамда демократиялық өзгерістерді бір сәтте немесе бір күнде жүзеге асыру мүмкін емес және олар тез нәтиже беретін процестер емес. Демократияны бірден жарлықпен енгізе де алмайсың, әр халықтың сол мақсатқа жету үшін өзінің жүріп өтетін соқпағы мен соқтықпалы жолы болады.

Демократия мен демократиялық институттардың идеялары, жалпы алғанда, қазақтың қоғамдық-саяси өміріне ерте кезден ақ жат емес. Тарихтан білетініміздей, ерте кезден бастап көшпелі қоғамда демократиялық дәстүрлер жүйелі түрде дамып отырды. Оған көптеген мысалдар келтіруге болады. Мысалы дәстүрлі қазақ қоғамына сайлау жүйесі, билердің кез-келген даудағы әділ төрелігі, қоғамдағы қарама-қайшылықтарды шешудегі ашықтық пен дала заңының қаталдығы мен туралығы.

1917 жылғы «Алаш» партиясының бағдарламасында мемлекет пен қоғамды дамытуда демократиялық құндылықтарға басымдықтар берілген болатын. Алайда, қазақ қоғамында демократиялық басқарудың кең тараған идеяларына қарамастан, біз: «Қазақстан Республикасы демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет» деп тәуелсіздік алғаннан кейін ғана толық көлемде мәлімдей алдық [1].

Тәуелсіздіктің алғашқы күнінен бастап, демократия бұл біздің жолымыздың басы емес, соңы деген қағиданы ұстанып, елімізде демократиялық институттарды дамыту мен саяси реформалар кезең кезеңімен жүргізілуде. Қоғамды демократияландырып, азаматтық қоғамды қалыптастыру белгілі бір

шарттардың қалыптасып, орныққанда ғана мүмкін екені белгілі. Осы орайда, азаматтардың өмірдің барлық саласында бостандықтары мен құқықтарының теңдігінің толықтай қамтамасыз етілуі, жеке мүліктің қорғалуы, саяси және кәсіби қызығушылықтар бойынша қоғамдық бірлестіктерге біріге алу құқығы мен азаматтардың саясатқа саяси партиялар арқылы араласа алу мүмкіндігі, саяси цензураның жоқтығы мен БАҚ-ты құруға және оның қызыметіне араласудағы еркіндіктер, жергілікті өзін-өзі басқару механизмдерінің болуы және ашық әрі әділ сайлау жүйесінің қалыптасуы демократиялық үдерістердің тез әрі сапалы дамуына ықпал ететіні белгілі.

Демократиялық үдерістердің тұрақты қалыптасып, қоғам арасында кеңінен орнығуы үшін тәуелсіздіктің таңында БАҚ, саулау, саяси партиялар, қоғамдық ұйымдар туралы арнайы заңдар қабылданып, отыз жылдың ішінде қоғам мен мемлекеттің дамуына және әр түрлі кезеңде жүргізілген саяси реформалардың мазмұнына байланысты олар бірнеше рет өзгертіліп, толықтырылып келеді.

Зерттеу әдістері

Мәселенің маңыздылығын ескере отырып, зерттеу барысында елімізде 2019 жылдан бері жүйелі түрде кезең-кезеңімен жүргізіліп келе жатқан саяси реформалардың мазмұны мен ауқымын саяси талдау, салыстырмалы (компаративті) саяси талдау, ситуативті сараптау, аралас аналитикалық талдау әдістері мен саяси болжау тәсілдері қолданылды [2]. Сонымен қатар, жүргізіліп жатқан саяси реформалар елімізде 30 жылдың ішінде атқарылған демократиялық институттар мен азаматтық қоғамды қалыптастыру бағытында, билік тармақтарының құзыреттерінің қалыптасуы мен дамуы барысында жүргізілген жұмыстармен жан-жақты салыстыра отырып, сараланды. Әлемнің жетекші мемлекеттері мен посткеңестік елдердегі демократиялық үдерістердің даму барысын және бүгінгі таңда қол жеткізген жетістіктерін салыстырмалы түрде талдай отырып, біздегі атқарылып жатқан жұмыстың ауқымы мен іске асырылу барысына жан-жағынан қарап, оның мазмұны мен маңыздылығын көре аламыз.

Саяси үдерістерді зерттеу мәселесі әлемдік саяси ғылымда кеңінен таралған және көптеген әдіс-тәсілдер ұсынылады. Отандық саясаттану ғылымының қалыптасуы тәуелсіздік таңымен қатар келседе, бүгінде саяси зерттеулер бойынша белгілі бір мектеп қалыптасып, бұл ғылым саласы жүйелі түрде дамып келеді, арнаулы зерттеулер де аз емес [3]. Сондай-ақ, зерттеу барысында жүргізіліп жатқан саяси реформаларға қатысты ресми ақпарат, қабылданған заңдар, қаулылар, нормативті-құқықтық актілер, мақалалар, талдаулар, пікірлер және т.б. ақпарат көздері мерзімді баспасөзде, әлеуметтік желілерде кеңінен қарастырылып, талданды.

Негізгі бөлім

2019 жылы 9 маусымда өткен президент сайлауынан кейін, билік транзиті толық аяқталып, демократиялық үдерістің жаңа кезеңі басталды. Жаңа сайланған президент Қ.Тоқаевтың ең алғашқы шешімі, елдегі демократиялық дамуға жаңа

серпіліс беру мақсатында Ұлттық қоғамдық сенім кеңесін құру болды. Бұл президенттің сайлауалды бағдарламасының негізгі ұсыныстарының бірі және билікке кіріскеннен кейінгі алғашқы жарлығымен бекіткен болатын. Бұдан біз мемлекет басшысы саясатының негізгі ұстанымы қоғаммен байланысты нағайтып, демократиялық институттардың белсенділігін арттыру болғанын байқаймыз. Ұлттық кеңестің құрамына қоғамның барлық өкілдері тартылып, қарастырылатын мәселелерге қатысты ротация жасалынып ауытырылып, толықтырылып отырды. Бұл өз кезегінде күн тәртібіндегі әр алуан мәселелерді кеңінен талқылап, оған түрлі ұйымдар мен аймақтардың және әлеуметтік-саяси топтардың өкілдерінің белсенді қатысуына мүмкіндік берді [4].

Бүгінгі таңда Қазақстанда азаматтық қоғамды дамыту мен саяси плюрализмді жүзеге асыру үшін барлық демократиялық институттар құрылған. Алайда, олар әлі де қалыптасу сатысында. Оларды одан әрі дамыту-мемлекеттің ғана емес, азаматтық қоғамның да міндеті.

Тәуелсіздіктің 30 жылдығы қарсаңында жарияланған Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың «Тәуелсіздік бәрінен қымат» бағдарламалық мақаласында өткен жолымызды саралап, алдағы басымдықтарды айқындап, алдағы жүргізілетін саяси реформаларды тағы бір мығымдап, оларды толық ауқымда әрі сапалы жүргізу қажеттігін атап өтті [5]. Бұл мақаланың саяси реформалар бойынша басты жаңалығы, президенттің ауыл әкімдерінен кейін аудан әкімдерін сайлау жөніндегі ұсынысы алғаш рет айтылып, егер аудан әкімдерін сайлау тәжірибесі тиімділігін көрсетсе, жақын болашақта келесі саты облыс әкімдерінде сайлайтын боламыз деп бағдарды анықтап берген болатын. Президент өз мақаласында белгіленген саяси реформаларды толығымен іске асырып қана қоймай, алдағы мерзімде демократиялық үдерістердің қай бағытта жүретінін де белгілеп берді.

Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің алғашқы 2 жылда атқарған нәтижелі жұмысы мен саяси реформалар барысында қабылданған бірқатар оң өзгерістердің нәтижесінде 2021 жылдың қаңтарындағы Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісіне өткен сайлаудың қорытындысы бойынша Мәжіліске 3 партия өтіп, Ұлттық кеңестің 9 мүшесі әр партия тізімі бойынша депутат болып сайланды. Бұл өз кезегінде Ұлттық кеңестің тиімділігі мен атқарылған жұмыстың нәтижелілігін және оның елдің қоғамдық-саяси өміріндегі маңызын көрсетті.

Президент парламент сайлауынан кейін жүргізіліп жатқан саяси реформаларға жаңа қарқын беріп, олардың ауқымын арттыру мақсатында, саяси партиялардың Мәжіліске өту үшін межесін 7 пайыздан 5 пайызға дейін төмендету, барлық сайлау бюллетендерінде «бәріне қарсымын» деген жолды енгізуді, ауыл әкімдерінің сайлауынан кейін, аудан әкімдерін сайлауға көшуді, онлайн-петиция институтын заңды түрде бекітуге, омбудсмен туралы арнайы заң қабылдауға, жастар индексын енгізіп, қайырымдылық шараларын ынталандыруға және қоғамдық бақылауды күшейтуге қатысты бастамалар көтеріп, нақты ұсыныстарымен бөлісті.

Жалпы елдегі демократиялық үдерістердің қалыпты дамып келе жатқандығының үлгісі ретінде өңірлердегі жерге қатысты өткен митингтерді айтуға болады, «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы» Заңы қабылданғаннан кейін, рұқсат етілген

жиындарда халық тарапынан бірінші болып көтерілген мәселе, бұл жер мәселесі еді. Митингтерде көтерілген негізгі талаптар жердің басқа елдің азаматтарына сатылмауы және кезінде ірі көлемде белгілі бір топтардың қолына өтіп кеткен жерлерді мемлекет меншігіне қайтарып, оны халыққа әділетті түрде пайдалануға беру болды. Осыны ескерген Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев өзінің заң шығару бастамасы құқығын пайдалана отырып, Ұлттық кеңестің 5 мәжілісінде шетелдік азаматтар мен ұйымдарға ауылшаруашылығы мақсатындағы жерлерді сатуға тиым салатын заң жобасын Парламентке ұсынған болатын. Заң жобасы Парламенттің екі палатасында да мамандардың қатысуымен жан-жақты талқыланып, халықтың талап тілектері ескеріліп қабылданды.

Өткен жылы Қазақстанда алғаш рет ауыл әкімдерінің тікелей сайлауы өткіздік. Бұл өте маңызды, еліміздегі саяси жаңғырудың жаңа кезеңін бастап берді. Ауыл әкімдерін сайлау азаматтар үшін өз елді мекендерінің дамуына, жергілікті жерлерде шешім қабылдауға тікелей араласуға зор ықпал етіп, жаңа мүмкіндіктерін беріп отыр. Әкімді халықтың тікелей сайлауы мемлекеттік басқару жүйесінің жұмыс істеуінің жаңа ұзақ мерзімді қағидаттарын қалыптастырып, мемлекет пен қоғам арасындағы өзара қарым-қатынастардың сипатын сапалы өзгертуде. Халық дауыс беру арқылы өз өңірінде болып жатқан үдерістерге белсене араласып, өзгерістер жасай алатындығын жақсы түсінгендіктен, ауыл әкімдерін сайлау науқанының барысы азаматтар арасында кең қызығушылық тудырғанын көрдік, бұл өз кезегінде елдің саяси өрісінің жандануына әкелді, жергілікті жерлерде саяси бәсекелестіктің артқанын көрсетті. Сайлау науқанына 6 саяси партия өз кандидаттары мен бағдарламаларын ұсынып, жеңіске жеткендері бүгінде ауылдарды жандандыруға кірісіп те кетті. Ауыл әкімдерін сайлау тәжірибесі ел арасында демократиялық құндылықтардың кеңінен тарап, азаматтардың сайлау құқығын кеңейтуге, саяси мәдениеттің қалыптасуына ықпал етіп, олардың белсенділігін арттырып, бұл үдерістің әрі қарай кеңінен тарап, оны келесі жаңа сатыға қолдануға мүмкіндіктер беріп отыр.

Саяси реформалар барысында іске асырылған маңызды бастамалардың бірі бұл – президенттік жастар кадрлық резерві. Бұл бастаманы Қасым-Жомарт Тоқаев өзінің сайлауалды бағдарламасы шеңберінде талантты жастар үшін тиімді әлеуметтік лифт құру жөніндегі шаралардың бірі ретінде ұсынған болатын [6]. 2019 жылдың күзінде байқау жарияланып, оған еліміздің барлық өңірлерінен 13 мың жас қазақстандықтар қатысты. Төрт айға созылған іріктеудің нәтижесінде резервке 300 адам өтіп, бүгінде сол білімді де білікті жастар еліміздің түрлі мекемелерінде қызмет атқаруда. Демократиялық құндылықтарға сүйеніп жасалынған іріктеудің арқасында, жүзден жүйірік жастарымыз мемлекеттік қызметке тартылып Жаңа Қазақстан жағдайында ел басқаруға араласуда. 2021 жылы мамыр айында президенттік жастар кадрлық резервінің екінші кезеңі іске асырылып, оған еліміздің 35 жасқа дейінгі жастары қатысып, іріктеуден өткен білікті жастар мемлекеттік қызметтің түрлі саласына қызметке тартылуда. Бұл бастама бүгінгі таңда өзінің негізгі мақсатына жетіп, талапты кәсіби жастарға тиімді әлеуметтік саты болып отыр.



Ағымдағы жылдың басында орын алған «қаңтар оқиғасы» мемлекеттік дамудың жаңа кезеңін бастап, бұрындары жоспарланған саяси реформалардың ауқымын кеңейтіп, орындалу мерзімін жылдамдату. Мемлекет басшысының наурыз айында саяси жаңғыру бойынша ұсынған барлық бастамалары билік институттары жүйесін елеулі трансформациялауға, азаматтардың саяси белсенділіктерін арттыруға және Қазақстанда жаңа саяси мәдениетті қалыптастыруға бағытталған реформалардың жан-жақты екшеліп, тексерілген бағдарламасы болып табылады.

Президенттің саяси реформалар бойынша халыққа арналған арнайы Жолдауы тұжырымдамалық тұрғыдан алғанда, алдағы мерзімдегі ел дамуындағы бірқатар іргелі өзгерістерді белгілеп берді. Оларды атап айтатын болсақ, соңғы жылдары қарқынды жүргізіліп келе жатқан саяси реформалар жаңа сипатқа ие болып, ауқымы кеңеймек. Еліміз суперпрезиденттік басқару жүйесінен қуатты парламенті бар президенттік республикаға ауысады. Президенттің өкілеттілігі қысқартылып, Парламенттің екі палатасының қызметі қайта қарастырылып, Конституциялық сот құрылып билік институттарының құзыреті теңгерілмек. Қолданыстағы сайлау жүйесін түбегейлі өзгеріп, аралас пропорционалды-мажоритарлық модельге көшіп, партияларды тіркеу процесі либерализацияланбақ. Сондай-ақ, алдағы мерзімде саяси реформалар аясында жергілікті мәслихаттардың дербестігі мен құзыреттілігі артпақ. Бұл саяси реформаларды толығымен іске асыру елдегі қоғамдық процестерге оң әсер етіп, саяси тұрақтылықты арттырып, әр түрлі саяси-әлеуметтік топтардың мүддесін қорғайтын партиялық жүйені қалыптастыруға ықпал етіп, орталықта да, жергілікті жерлерде де шешім қабылдау процесінде азаматтық белсенділікті ынталандырады, құқық қорғау саласын күшейтеді, әкімшілік-аумақтық құрылымды оңтайландырады.

Сонымен қатар, мемлекет басшысы саяси реформалар бағдарламасы аясында қоғамдық сұхбаттың жаңа алаңын Ұлттық құрылтай құруға бастама көтеріп, оның атқаратын негізгі қызметімен таныстырды. Оның құрамына өңірлердің Қоғамдық кеңестерінен бір-бір өкілден, Парламент депутаттары, қоғам өкілдері мен сарапшылар кірді. Жаңа өкілетті құрылымның пайда болуына байланысты, үш жылға жуық нәтижелі жұмыс жасап келген Ұлттық қоғамдық сенім кеңесі өз қызметін тоқтатты. Ұлттық кеңесті құру жөнінде бастаманы Президент алғаш рет 2019 жылы өзінің сайлау алды бағдарламасында жариялап, сайлаудан кейін оның жұмысына қарқын берген болатын. Осы мерзімнің ішінде Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың қатысуымен оның 6 мәжілісі өтіп, 28 мүшесімен жеке кездесулер өткізіп, Ұлттық кеңестің күн тәртібіндегі мәселелерді талқылау бойынша оның мүшелерінің қатысуымен Елорда мен өңірлерде жүзге жуық талқылаулары өткен.

Ұлттық кеңес мүшелерінің ұсыныстарының негізінде саяси реформалардың төрт президенттік пакеті дайындалып, олардың басым бөлігі бүгінде іске асырылып үлгерді. Жалпы осы үш жылда Ұлттық кеңестің бастамасымен елімізде 100-ден аса нормативті-құқықтық актілер, 22 заң, 3 Президент Жарлығы, 27 Үкімет қаулысы қабылданған. Ұлттық кеңес осы мерзімде келісім алаңынан жаңа реформаларды әзірлеу жөніндегі қоғамдық платформаға айнала білді.

Президент Жолдауда саяси реформалардың жаңа басымдықтарын жариялағаннан кейін, бұл бүкіл билік институттары арасындағы түбегейлі жаңа конституциялық теңгерімді қалыптастыруды көздейтіндігін, яғни ұлт пен қоғамды жаңартып, Жаңа Қазақстанды құратындығы белгілі болды.

Саяси жаңғыруға бағытталған Жолдауды іске асыру шеңберінде Конституцияның 30-дан астам баптарына және 20 заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу көзделіп, ауқымды реформалар жоспары құрылды. Жоспарланған инновациялар саяси жүйенің бүкіл конфигурациясын айтарлықтай өзгертуді көзделді, азаматтардың мемлекетті басқаруға қатысуын кеңейтуге, жаңа саяси мәдениетті қалыптастыруға бағытталған еді.

Мемлекет басшысы биыл Қазақстан халқы Ассамблеясының сессиясында сөйлеген сөзінде Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар жобасын республикалық референдумға шығаруды ұсынды. Соңғы рет референдум механизмі 1995 жылы қазіргі Конституцияны қабылдау кезінде қолданылған болатын. Бұған дейінгі Конституцияға енгізілген төрт өзгерістер тек Парламентте дауыс беру арқылы жүзеге асырылған еді. Ширек ғасырдан кейін конституциялық реформа тікелей жалпыхалықтық дауыс беру арқылы жүзеге асырылып, енгізілетін өзгерістердің маңыздылығы мен оның жалпыұлттық сипатын көрсетеді. Конституциялық реформа билік тармақтары арасындағы қатынастардың тепе-теңдігін қамтамасыз етіп, халықтың елді басқаруға қатысуын кеңейтіп, азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғауға бағытталды. Бұл мемлекеттік модельдің жүйелі трансформациясы, сондықтан референдум ескі модельден біржола кету және саяси жүйені қайта бастау үшін маңызды еді.

Ағымдағы жылдың 5 маусымында өткен конституциялық өзгерістер бойынша өткен республикалық референдумның қорытындысы бойынша, оған сайлаушылардың 68,05% қатысып, қатысқандардың 77,18% Конституцияға енгізілетін өзгерістер мен толықтыруларды қолдап дауыс берген [7]. Сайлаушылардың белсенділігі мен халықтың басым бөлігінің конституциялық реформаны бір ауыздан қолдауы, қоғамның ауызбіршілігінің жаңа деңгейге көтерілгенінің белгісі. Референдум нәтижесі билік пен қоғамның елдің алдағы кезеңдегі даму бағыты туралы ойларының ортақ екендігін және президенттің жүргізіп отырған саясатының жақтаушыларының санының артқандығын көрсетті.

Президенттің соңғы Жолдауы ел тарихындағы түбегейлі жаңа саяси кезеңді ашып беруде. Мемлекет басшысы билік жүйесін жаңғырту мақсатында оған жаңа стандарттар қойып отыр. Бұл билік органдарының маңызды саяси шешімдер қабылдауда барынша ашық болып, үнемі жаңарып, ашық бәсекелестік орнатуға бейімдеу. Президенттің алдағы мерзімде өтетін президент және парламент сайлаулары туралы ақпаратты алдын-ала жариялауы еліміздің саяси тәжірибесінде бұрын-соңды болмаған қадам болды.

Сонда-ақ, Жолдаудың тағы бір басты жаңалығы, Мемлекет басшысының президенттің мандатын бір мерзімге қысқартып, ұзақтығын 7 жылға созып, бір рет ғана сайлана алатындай етіп өзгертуге ұсыныс жасады. Бұл саяси инновация, әлем елдерінің саяси жүйелерінде кездесе бермейтін тәжірибе. Тың бастама ең алдымен саяси жүйені ұзақ мерзімде тұрақты ұстауға, билікті монополиялау

қауіп-қатерінен алдын-алуға және демократияның негізгі принциптерін нығайтуға бағытталған. Бір реттік Президенттік мерзім туралы бастама суперпрезиденттік модельден түпкілікті кету бойынша жүзеге асырылған қадамдардың қисынды жалғасы болып табылады.

Конституциялық өзгерістерді барынша қолданысқа енгізіп, билік тараптарының қызметіне жаңа қарқын беру мақсатында, биыл президент сайлауын, келесі көктемде парламент пен жергілікті мәслихаттарға сайлау өткізу жоспарланып отыр. Бұл сайлауларды мерзімінен бұрын өткізу шешімі бүгінгі әлемдегі геосаяси тұрақсыздық пен еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық мәселелерін шешуден туындап отыр. Өйткені бүгінгі таңда орын алған әлемдік үдерістерден туындайтын қауіп-қатерлер болжам жасап, нақты шешімдер қабылдауда қиындықтар тудыруда.

Қоғам мен билік арасында тығыз байланыс орнатып, қоғамдық қатынастарды тұрақтандырып, демократиялық құндылықтарды дамытуда саяси партиялар мен олардың өкілдерінің заң шығарушы және атқарушы билік органдарындағы қызметі үлкен маңызға ие.

Кез-келген саяси партияның негізгі мақсаты сайлау барысында жеңіске жетіп билікке келу. Демократиялық мемлекеттерде олар әртүрлі қоғам өкілдерінің биліктің сайланбалы институттарын бақылауда ұстай отырып, сол арқылы мемлекеттік саясатты жасақтайтын негізгі құрал болып табылады.

Қорытынды

Соңғы кезде еліміздің саяси-партиялық алаңында болған өзгерістер, яғни еліміздің «Нұр Отан» партиясының ребрендинг жасап, «Аманат» партиясына айналып, оған «Адал» партиясының қосылуы және Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың партия мүшелігінен шығуы, сондай-ақ алдағы белгіленген президенттік және парламент пен жергілікті мәслихаттарға сайлау барысында саяси партиялардың конфигурациялары мен ұстанымдары соңғы кезде сарапшы топтар арасында үлкен пікірталасқа айналуда.

Президенттің еліміздегі негізгі саяси күш «Аманат» партиясынан мүшеліктен шығуы, саяси реформалар пакеті аясында «парламенттік оппозиция» түсінігінің енгізілуі, саяси партияларды тіркеудегі мүшелер санының 20 мыңға дейін төмендеуі және партиялардың сайлауалды тізіміне жастар мен әйелдерге және мүмкіндігі шектеулі азаматтарға міндетті 30 пайыздық квотаның қарастырылуы жақын арада еліміздегі саяси аренасында бәсекелестіктің күшейіп, жаңа саяси күштердің пайда болатынын болжауға болады. Бұл маңызды саяси жаңалықтар екені белгілі, өйткені еліміздегі жергілікті мәслихаттардағы 3335 депутаттың 740 ғана әйелдер болса, 53 депутаттың жасы 29-ға дейінгі жастар екені белгілі. Олардың 44 аудандық мәслихат депутаттары болса, облыстық мәслихаттарда жастар мөлшерінің мүлде төмендігін байқаймыз. Сол себепті бұл енгізілген жаңа нормалар еліміздің қоғамдық-саяси үдерісіне әйелдер мен жастардың кең ауқымда және белсенді араласуларына ықпал етпек.

Мемлекет басшысының алдағы президент сайлауына кандидат ретінде жеке бір белгілі партия атынан емес, қоғамдық-саяси күштер коалиция атынан ұсынылуы, президенттік мерзімі кезінде мемлекет басшысының саяси партиядағы мүшелігін уақытша тоқтатуға қатысты өзгерістер, жалпы алғанда еліміздің партиялық құрылысының дамуында біраз ілгерілеушіліктің болғанын дәлелдейді. Алдағы парламент сайлауында белсенділік танытып, халықтың көңілінен шығып, басым көпшілігінің дауысына ие болған партия үкіметті жасақтап, сайлау алды бағдарламасын іске асыруға толық мүмкіндік алады.

Еліміздің саяси жүйесі үшін партиялардың маңызының артып келе жатқанына қарамастан, көп жағдайда бүгінгі саяси аренадағы партиялардың саяси және саяси-экономикалық элиталардың мүдделерін қорғайтын механизм ретінде ұзақ уақыттан бері пайдаланылып келгені жасырын емес. Саяси монополияны жою мақсатында және саяси реформалар аясында билік пен қоғам тарапынан әр әлеуметтік-саяси топты қамту мақсатында жаңа саяси партияларды тіркеу әрекетіде болашаққа сеніммен қарауға мүмкіндіктер беруде. Пікір алуандығы мен еркін саяси бәсекелестік мемлекеттегі орын алған түрлі проблемаларды дер кезінде талқылап, тиісті шешімдер қабылдап, түрлі қайшылықтардан алдын алуға мүмкіндік береді.

Сайлау заңнамасы жақын арада жаңа ережелерге сәйкес іске қосылады. Саяси партияларды тіркеу рәсімі жеңілдетілді, бұл қазірдің өзінде жаңа партиялардың, саясаттағы жаңа тұлғалардың пайда болуына, саяси бәсекелестіктің артуына ықпал етпек.

Соңғы жылдары сәтті жүргізілген барлық саяси реформалар біздің мемлекеттік құрылысымыздың «Күшті Президент – ықпалды Парламент – есеп беретін Үкімет» негізгі формуласын нақты мазмұнмен жан-жақты толықтыруда. Мемлекетіміздің жаңаруы алдағы президент және парламент сайлауларымен басталып, бұл қабылданған барлық конституциялық өзгерістер мен бүкіл саяси жүйені қайта іске қосуға мүмкіндік бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР.

1. Қойгелдиев М.Қ. Алаш қозғалысы. – Алматы, «Санат», 1995 ж. – 324 б.
2. Туронок, С.Г. Политический анализ и прогнозирование : учебник для вузов. – Москва : Издательство Юрайт, 2022. – 291 с.
3. Сейдуманов А.С. Политический процесс в Казахстане на современном этапе // Проблемы постсоветского пространства. №5, 2018 г. – С 181-190.
4. Указ Президента Республики Казахстан «О создании Национального совета общественного доверия при Президенте Республики Казахстан» // URL:https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-sozdanii-nacionalnogo-soveta-obshchestvennogo-doveriya-pri-prezidente-respubliki-kazahstan. (қаралған күні: 25.10.2022.)
5. Тоқаев Қ.К. Тәуелсіздік бәрінен қымбат // «EGEMEN QAZAQSTAN» республикалық газеті. 5 қаңтар 2021 ж.
6. Президентский молодежный кадровый резерв // URL:<https://pkrezerv.kz/project>. (қаралған күні: 25.10.2022.)
7. Состоялось заседание ЦИК РК по результатам республиканского референдума // URL:<https://www.election.gov.kz/rus/news/releases/index.php?ID=7118>. (қаралған күні: 13.10.2022.)

REFERENCES:

1. Koygeldiev M.K. Alash kozgalisy [Alash movement]. - Almaty, "Sanat", 1995. - 324 p.
2. Turonok, S.G. Politichesky analiz i prognozirovaniye: uchebnyk dlya vuzov [Political analysis and forecasting: a textbook for universities]. - Moscva: Izdatelstvo Yurayt, 2022. - 291 p.
3. Seydumanov A.S. Politicheskiy protsess v Kazakhstane na sovremennoy etape [The political process in Kazakhstan at the present stage] // Problemy postsovetetskogo prostranstva. №5, 2018 g. - p 181-190.
4. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan «O sozdanii Natsional'nogo soveta obshchestvennogo doveriya pri Prezidente Respubliki Kazakhstan» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On the establishment of the National Council of Public Trust under the President of the Republic of Kazakhstan"]. URL:https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-sozdanii-nacionalnogo-soveta-obshchestvennogo-doveriya-pri-prezidente-respubliki-kazahstan. (Accessed: 25.10.2022.)
5. Toqayev Q.K. Tauelsizdik barinen qımbat [Independence is more expensive than anything else] // «EGEMEN QAZAQSTAN» respublikalıq gazeti. 5 qantar 2021 j.
6. Prezidentskiy molodezhnyy kadrovyy rezerv [Presidential youth personnel reserve]. URL:<https://pkrezerv.kz/project>. (Accessed: 25.10.2022.)
7. Sostoyalos' zasedaniye Tsentral'noy izbiratel'noy komissii Respubliki Kazakhstan po rezul'tatam respublikanskogo referendum [A meeting of the Central Election Commission of the Republic of Kazakhstan was held on the results of the republican referendum]. URL:<https://www.election.gov.kz/rus/news/releases/index.php?ID=7118>. (Accessed: 13.10.2022.)

Салтанат Жалмагамбетова

Astana IT University, жалпы білім бері пәндері

департаментінің сеньор-лекторы,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университетінің докторанты

(Астана, Қазақстан)

e-mail: saltanat.zhalmagambetova@astanait.edu.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҮШТІЛДІЛІК – МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ САЯСАТЫНЫҢ БІРЕГЕЙ ФОРМУЛАСЫ

Аңдатпа. Мақалада еліміздегі үштілділік саясатын жүзеге асыру баяндалған, Қазақстанда осы бағытта атқарылатын іс-шаралар туралы сипатталып, үштілділіктің нормативтік-құқықтық негізі келтірілген. Автордың пайымдауынша, қазіргі кезде елімізде қазақ, ағылшын және орыс тілін еркін меңгеру - болашақта жастардың жаһандану жағдайында бәсекеге қабілетті маман болуына ықпал ететін бірден бір жайт. Сонымен қатар, мақалада Қазақстанның жоғары оқу орындарында үштілді білім беруді енгізу және дамыту процесі, сондай-ақ, еліміздің білім беру саласындағы үштілділік саясатын іске асыру ерекшеліктері қарастырылған. Бірнеше тілді жақсы білетін адам жаһанданған әлемде өзін жайлы сезінеді, оған үлкен ақпарат ағыны қол жетімді. Бұл оқу мен жұмыс мүмкіндіктерін кеңейтеді. Сондықтан Қазақстанда көптілділік бастапқыда азаматтардың коммуника тивті бейімделуі ретінде қарастырылды. Қазақстанда үштілді білім беру - уақыт талабы. Оны енгізу идеясы білім мен дағдыларды кеңейтумен, сондай-ақ, адамдар арасындағы өзара түсіністікті дамытумен байланысты, ол үшін тілдерді жақсы білу керек.

Түйін сөздер: лингвистикалық орта, жаһандану, әлемдік қоғамдастық, интеграциялау, қазақ, орыс, ағылшын тілдері, мемлекеттік тілдік саясат, басты басымдықтар, халықаралық стандарттар, бәсекеге қабілеттілік, әлемдік ғылымға интеграциялану, инновация, үш тілді оқыту, тілдік стандарт

Салтанат Жалмагамбетова

ТРЕХЪЯЗЫЧИЕ – УНИКАЛЬНАЯ ФОРМУЛА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы реализации политики трехязычия в стране, описаны мероприятия, проводимые в данном направлении в Казахстане, приведена нормативно-правовая основа трехязычия. По мнению автора в настоящее время в стране наряду с казахским языком молодежь в

совершенстве владеет также и английским языком, что способствует тому, чтобы в будущем стать конкурентоспособным специалистом в условиях глобализации. Также в статье рассмотрены особенности внедрения трехязычного образования в Республике Казахстан, а также рассмотрены особенности внедрения и реализации политики полиязычия в сфере образования. Человек, который свободно владеет тремя языками чувствует себя комфортно в современном мире, ему доступен широкий спектр информации, расширяются сферы образования и работы. Поэтому в Казахстане полиязычие стало рассматриваться как способ коммуникации между людьми. Внедрение трехязычия в казахстане – веление времени. Идея внедрения трехязычия связано с необходимостью развития взаимопонимания между людьми.

Ключевые слова: лингвистическая среда, глобализация, мировое сообщество, интеграция, казахский, русский, английский языки, государственная языковая политика, ключевые приоритеты, международные стандарты, конкурентоспособность, интеграция в мировую науку, инновации, трехязычное обучение, языковой стандарт

Saltananat Zhalmagambetova

TRILINGUALISM – A UNIQUE FORMULA OF THE STATE LANGUAGE POLICY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article deals with the implementation of the trilingual policy in the country, describes the activities carried out in this direction in Kazakhstan, provides the regulatory framework for trilingualism. According to the author, at present in the country, along with the Kazakh language, young people are also fluent in English, which contributes to becoming a competitive specialist in the future in the context of globalization. The article also discusses the features of the introduction of trilingual education in the Republic of Kazakhstan, as well as features of the introduction and implementation of the policy of multilingualism in the field of education. A person who is fluent in three languages feels comfortable in the modern world, a wide range of information is available to him, the areas of education and work are expanding. Therefore, in Kazakhstan, multilingualism began to be considered as a way of communication between people. The introduction of trilingualism in Kazakhstan is the call of the times. The idea of introducing trilingualism is connected with the need to develop mutual understanding between people.

Keywords: linguistic environment, globalization, world community, integration, Kazakh, Russian, English, state language policy, key priorities, international standards, competitiveness, integration into world science, innovations, trilingual education, language standard

Кіріспе

Тіл саясаты қазақстандық ұлттық мемлекеттілікті құрудың маңызды саяси құралы болып табылады. Оның жүзеге асырылуын қазақ тандық қоғамның ұлттық бірлігін шоғырландыру және нығайту факторы ретінде қарауға болады.

Қазақстанның егеменді мемлекет ретіндегі жаңа әлеуметтік-саяси бағыттары елдің көпэтносты халқының қажеттіліктеріне сәйкес келетін тілдік, демографиялық және саяси ахуалдың ерекшеліктерін ескеретін тіл саясатын талап етеді. Қазақстан Республикасының Басшысы Қ.К. Тоқаев елдегі тіл саясаты мәселелеріне үлкен мән береді. Мақаланың мақсаты Қазақстандағы тілдік жағдайға сипаттама беру, тіл саясатының міндеттерін айқындау болып табылады.

Президент ана тілін қадірлеп, құрметтеу керек, бірақ басқа тілдерді үйренуден бас тартуға болмайтынын атап өтті.

«Ана тілі – бірліктің кепілі, басқа тіл – өсіп өркендеген өмірдің кепілі» деп айтылады. Тіл саясатының әрбір қадамын ойластырып жүргізуіміз жүргізу керек. Осылайша біз алға қойған мақсаттарға қол жеткізе аламыз», – деп атап өтті Мемлекет басшысы.

Зерттеу әдістері

Мақаланы әзірлеу барысында Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұражайынан (ҚР ОММ), Ұлттық академиялық кітапханасынан (ҚР ҰАК), Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасынан алынған материалдар қолданылды. Зерттеудің негізін Қазақстан Республикасының тіл саясаты тұжырымдамасының негізгі ережелері құрайды. Мақаланы әзірлеу барысында талдау, салыстыру әдістері қолданылды.

Мақаланы әзірлеу барысында С.Оразалиновтың «Тіл тағдыры - ел тағдыры - Без языка нет народа» кітабы, «Қазақстанның полиэтникалық аймақтарындағы тіл құрылысы практикасындағы мемлекеттік тілдің рөлі және мониторингі» деген атаумен шығатын ақпараттық-әдістемелік бюллетені, «Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты = Языковая политика в Республике Казахстан» деген құжаттар жинағы, «Қазақстандағы тіл саясаты» атты әлеуметтік зерттеу нәтижелері қолданылды.

Мақаланы жазуға деректемелік негіз болғаны Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Қазақстан Республикасында тілдер туралы» заңы, «Қазақстан - 2030» стратегиясы, Қазақстан Республикасы Президенті Қ.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы.

Зерттеу нәтижелері

Еліміздегі мемлекеттік тіл саясаттың бір нысаны болып табылатын үштілділік саясатын жетілдіру жөніндегі ұсыныстар әзірленді.

Талқылау

Қазақстан – өзінің мәдени және тарихи мұрасы бар көпұлтты ел. Біртұтас мемлекетте экономикалық және саяси трансформация проблемаларымен қатар, көпұлтты қоғамды басқару проблемасы маңызды проблемалардың бірі болып табылады. Саяси реформаларды жүзеге асыру барысында тілдік факторды теңгерімді есепке алудың неғұрлым икемді жолдарын іздеу тіл саясатының жүзеге асырылуы болып табылады. Республикадағы барлық

ұлттық топтардың мәдени және әлеуметтік даму проблемаларын біркелкі шешу жеке тұлғаның ана тілін үйренуге және қолдануға құқықтарының басымдығын мойындаумен, сондай-ақ, барлық ұлттардың құқықтық теңдігін сақтаған кезде мүмкін.

«Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» заңда мемлекеттік бірегейліктің маңызды аспектілерінің бірі мемлекеттік тілдің болуы және белгілі бір басымдықтарға тіл саясатын ұстану болып табылатыны атап көрсетілген. Заң Қазақстандағы тілдік жағдайды барабар көрсетеді және барлық Қазақстан халықтарының мүдделерін қорғайды, республикада ұсынылған тілдердің дамуын жан-жақты қамтамасыз етуге бағытталған.

Тілді үйрену процесінде қысым көрсетудің қажеті жоқ. Тілді үйрену ерікті негізде болуы тиіс. Ең алдымен, осындай бағдарламалар атаулы болуы керек, әр аймақтың ерекшеліктеріне сәйкес келіп, ұлттық құрам үшін әртүрлі факторларды ескеруі керек [1, 34].

Қазақстанда тіл саясатын қалыптастыру тарихындағы басты сабақ – адамдарды тілді үйренуге және білуге ынталандыратын жалғыз тетік – бұл экономикалық орындылық пен қажеттілік.

Мемлекеттік тілді білу және бірнеше тілді меңгеру ел азаматтарының жеке бәсекеге қабілеттілігінің факторына айналады. Мемлекеттік деңгейде әрбір қазақстандық кем дегенде үш тілді: қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгеруі тиіс деген пікірлер айтылуда. Бұл адамның өзін-өзі дамытуға, өз әлеуетін жүзеге асыруға зор мүмкіндіктер береді, оған өз дүниетанымын айтарлықтай кеңейтіп, өз еліне мүмкіндігінше пайдалы болуға көмектеседі. Егемендік пен жаңа мемлекеттік тіл саясаты жағдайында Қазақстанда жаңа тілдік жағдайды қалыптастыруға қатысатын, бұрынғыдан өзгеше құндылықтарға бағдарланған жастар ұрпағы өсіп келе жатыр.

Үштілділік, шын мәнінде, көп тілділік адам санасын байытады, көзқарасы мен дүниетанымын кеңейтеді. Зерттеушілер мультилингвизмнің артықшылықтарын келесідей сипаттайды: «Бұл глобалисттік менталитеттің қалыптасуының маңызды факторы» бұл бірнеше тілде сөйлеудің тәсілі ғана емес, сонымен қатар бірнеше мәдени құндылықтарды сіңіретін ойлаудың ерекше түрі».

2013 жылдың 1 қыркүйегінен бастап Қазақстанның 32 жоғары оқу орындарында пәндерді ағылшын тілінде оқыту үшін 5500 мұғалім даярлау басталды. Мақсаты – қашықтықтан және онлайн-оқытудың дамыған жүйелерін құру, мемлекеттік тіл мен үштілділікті белсенді дамыту. 2014 жылдан бастап Қазақстанның барлық мектептерінде үштілділікке көшу басталды, бірінші сыныптан бастап ағылшын тілін оқыту енгізілді, ал одан әрі – жекелеген пәндер ағылшын тілінде оқытылатын болды.

Әлеуметтанушы Зарема Шауқенова қызықты тәуелділік пен заңдылықты анықтады. Мемлекеттік тілді меңгеру ұлттың басқа да мәдени құралдарын (дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар) меңгерумен қатар белгілі бір әлеуметтік жайлылықтың, белгілі бір этностық топтардың қоғамдық процестерге сәтті бейімделуінің елеулі факторларының бірі болып табылады. Мәселен,

зерттеуші жүргізген әлеуметтік сауалнама қорытындыларына сәйкес қазақ және орыс тілдерін меңгерген азаматтар сәттілікке жететінін көрсетті және олар елдің ағымдағы дамуы мен оның болашағына қатысты неғұрлым оптимистік көзқараста.

Тіл факторы ұлттың басты сәйкестендіру белгі ретінде өте маңызды. Осы бағыт бойынша қазақ ұлтының қазақ және орыс тілді топтары сараланды.

Қазақстанда тілдік жоспарлаудың бірегейлігі жаһандық ақпараттық кеңістікке интеграциялану және этносаралық келісімді сақтау үшін тілдік ортаны дамытудың объективті шарттарымен негізделген тіл саясаты жүзеге асырылуда [2, 29].

2007 жылы «Тілдің үштұғырлылығы» мәдени жобасының жүзеге асырылуы басталды. Үш тілді білу ешқашан күн тәртібінен түскен емес. Бұл мәселелер жаңа аспектілермен толықтырыла отырып, ел басшылығының Қазақстан халқына арнаған Жолдауларында, сондай-ақ «Бес институционалдық реформаларды іске асыру жөніндегі 100 нақты қадам» Ұлт жоспарының шеңберінде қаралған болатын.

Айта кететін жайт, бұл жобаны қоғам тарапынан барлығы бірдей қабылдаған жоқ. Бір жағынан көпұлтты мемлекетте тілдерді білу шарты мойындалды. Мысалы, ғалымдар бұл жобаны мемлекеттік саясаттың басты басымдықтарының бірі деп бағалады.

Елде көптілді білім беруді дамыту бағыты бойынша нормативтік құжаттамалар қатарында бірінші болып Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы 1997 жылғы 11 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңы қабылданған. Заң Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделген.

Осы заңға сәйкес барлық тілдер мемлекеттің қорғауында. Заңда мемлекеттік органдардың тілдердің жұмыс істеуі мен дамуы үшін қажетті жағдайлар жасайтындығы көрсетілген. Шет тілдеріне де маңызды рөл беріледі. Бітімгершілік көпір болып табылатын халықаралық ынтымақтастық мемлекеттік тілде және Тараптардың уағдаластығы бойынша, кез келген шет тілінде, ұлтаралық әріптестікті дамыту мақсатында жүзеге асырылуы мүмкін [3].

Әлемдік агенттіктердің сарапшылары әзірлеген талдауға сәйкес жоғары және кәсіптік білім беру бойынша Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексында соңғы жылдары Қазақстанға 51-52 орын берді. Бұрынғы маман – кандидаттар мен ғылым докторларын даярлау әлемдік тәжірибе бойынша біртіндеп бакалавр-магистр-философия докторларын (PhD) даярлаумен және кредиттік оқыту технологиясын енгізумен ауыстырылған.

Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н.Назарбаев өз үндеулерінде, отандық және шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдеріне берген сұхбаттарында елімізде көптілділікті дамыту қажеттілігіне бірнеше рет баса назар аударды. Мемлекет басшысы түрлі ресми баяндамалар барысында Тілдердің үштұғырлылығы туралы бірнеше рет айтты. Бұл идея алғаш рет 2006 жылы Нұрсұлтан Назарбаев қазақстандықтардың болашақ ұрпағы үшін кемінде үш тілді білу маңызды екенін атап өткен кезде айтылды. Бір жылдан кейін Президент «Тілдердің үштұғырлылығы» мәдени жобасын кезең-кезеңімен іске

асыруды ұсынды. «Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді қолданатын жоғары білімді ел ретінде қабылдануы тиіс. Олар: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қарым-қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға табысты ықпалдасу тілі», – деп атап өтті Н.Назарбаев. Үшбірлік идеясы прагматикалық және шынайы болып табылады және өмірлік қажеттілікке байланысты пайда болды, өйткені қазіргі уақытта әлемге ашық және ақылды экономика деп аталатын елдер табысты болып табылады. Басқаша айтқанда, үшбірлік идеясын қарапайым және түсінікті формула білдіреді: біз мемлекеттік тілді дамытамыз, орыс тілін қолдаймыз және ағылшын тілін үйренеміз.

Үшбірлік хабары әдемі тұжырымдама және тіл саясатының жаңа форматы ретінде ғана пайда болған жоқ, өмірлік қажеттілікке байланысты туындаған идея, мемлекеттік саясаттың тағы бір бағыты. Бүгінде ақылды экономиканы енгізетін және әлемге ашық елдер табысты дамуда. Аталған саладағы жетістікке әлемде басым тілдерді меңгеру арқылы қол жеткізіледі

Бірнеше тілді меңгеру әрқашан елдер мен халықтардың коммуникациялық және интеграциялық қабілеттерін кеңейтетін. Тілдерді білу Ежелгі Египет заманында жоғары бағаланған, ол елде бірнеше тіл білетін аудармашылар иерархиялық баспалдақта артықшылықты позицияны иеленген және жиі салықтан босатылатын. Қазіргі Еуропада көптілділік жалпыға бірдей әрі қалыпты нормаға айналған. Кейбір елдерде бірнеше ресми мемлекеттік тілдер бар екендігі және олар қолданыста жүргендігі белгілі. Мысалы, Швейцарияда төрт ресми тіл бұрыннан белсенді қолданылуда. Әрине, бұл фактінің түсіндірмесі бар, қалыптасқан жағдайлар кезінде қабылданған маңызды шешімдердің қабылдануына байланысты және халықтың өмір сүру сапасына бағытталған - кез-келген мемлекет ел аумағында тұратын халықтың әл-ауқатын бірінші орынға қояды. Қазақстанға келетін болсақ, мемлекеттік қазақ тілінен басқа, орыс тілі де белсенді қолданылады - бұл танылған факт және ақиқат, бүгінгі күні көптілді білім беруді жүзеге асыру үрдісі қарқынды жүріп жатыр, ел халқы үшін шет тілі, ағылшын тілі қоғам өмірінің салаларында жалпыға бірдей танылған мәдениетаралық және ұлтаралық қарым-қатынас тілі ретінде белсенді қолданылады.

Осылайша, Қазақстан өз азаматтарының үш тілді меңгеруіне бағыт ала отырып, бүгінгі күні тілдердің үштұғырлығы елдің бәсекеге қабілеттілігінің дәлелі болып табылатындығын назарға алуда. Көпұлтты Қазақстан жағдайында тілдердің ұсынылған үштұғырлығы қоғамдық келісімді нығайтудың маңызды факторы болып табылады. Бұл ретте үш тілді дамытуға басымдық беру Қазақстан халықтарының басқа да тілдерінің назардан тыс қалатынын білдірмейтінін атап өткен жөн. Мәдениеттер мен тілдердің алуан түрлілігі – Қазақстанның ұлттық қазынасы. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап мемлекет бүкіл посткеңестік кеңістікте бүкіл Қазақстан халқының мүдделерін үйлесімді ескеретін ең либералды тіл саясатын жүргізуде. Ол іс жүзінде еліміздің барлық этностарының тілдік құқықтарының сақталуын қамтамасыз етеді, қарым-қатынас, тәрбие, оқыту және шығармашылық тілін еркін таңдауды қамтамасыз етеді. Қазақ және орыс тілдерінде оқытатын мектептермен қатар

бүгінде елімізде аралас тілде оқытатын 2067 мектеп және қандай да бір ұлттық тілде оқытатын 90 мектеп жұмыс істейді. Елде диаспоралардың тілдік сұраныстарын қанағаттандыру үшін жексенбілік мектептер мен этнолингвистикалық орталықтардың кең желісі құрылды. Олардың саны жыл сайын артып келеді [4, 57].

Шынында да, біздің елімізде біз мақтана алатын барлық этностардың мәдениеті мен тілдерін дамытудың бірегей формуласы әзірленді. Сонымен қатар, біз «Патриотизммен тығыз байланысты мемлекеттік маңызы бар мәселе – мемлекеттік тіл мәселесі» екенін есімізде сақтаймыз. Мұны әлемдік тәжірибе растайды. Францияның сыртқы әлеммен бәсекелестік жағдайында отандық мәдениет пен мемлекеттік тілді нығайтуға, сондай-ақ қолдауға қанша күш жұмсағанын еске түсірейік. Ұлыбритания мен Германияға қанша мигрант үнемі келетіні белгілі, бірақ барлық жерде мемлекеттік тіл басым рөл атқарады.

Қазақстанда қазақ тілін меңгеру үшін барлық мүмкіндіктер жасалуда. Мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындарда курстар ашылған, ғылыми-әдісте мелік материалдар шығарылып, таратылды. Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша мемлекеттік тілді меңгерген ұлты қазақ емес мемлекеттік органдардың қызметкерлері материалдық тұрғыда көтермеленеді. Біздің көптеген отандастарымыз қазақ тілін үйренуді өзінің патриоттық парызы деп түсінеді. Сонымен қатар, мемлекеттік тілді білу жеке бәсекеге қабілеттіліктің, кез-келген қызмет саласында мансаптық өсудің факторы болып табылатындығы туралы түсінік пайда болды. Екінші жағынан, орыс тілінің ұстанымдарын сақтаудың негізгі қажеттілігін ескеру қажет. Орыс тілінің ұлтаралық қарым-қатынас тілі ретіндегі рөлі бәріне түсінікті және оның интеграциялық функциялары белгілі. Жақын болашақта орыс тілін білу жеке бәсекеге қабілеттіліктің факторы болып қала береді [5, 38].

Ал тіл саясатының үшінші компоненті ағылшын тілін үйрену қажеттілігімен байланысты. Бүгінгі таңда ағылшын тілін білу үлкен ақпарат пен инновацияның үлкен ағынымен үлкен жаһандық әлеммен байланыстың орнатылуына мүмкіндіктер туындайды. Бұл шет тілін меңгеру әлемнің үздік жоғары оқу орындарында шетелде білім алуға мүмкіндік береді және әлемнің озық елдерінде практикалық тәжірибе алуға мүмкіндік туғызады. Ағылшын тілін білу - бұл әлемнің кез келген жерінде іскерлік қарым-қатынас пен бизнесті жүргізудің міндетті талабы.

Шын мәнінде, Қазақстандағы тілдердің үштұғырлығы – қоғам қолдауы тиіс елді, оның әлеуетін одан әрі нығайтуға бағытталған тұжырымдама. Тілдік Үшбірлік идеясы, шын мәнінде, бәсекеге қабілетті Қазақстанның қалыптасуы мен дамуына бағытталған ұлттық идеологияның бір бөлігі болып табылады – үздіктер арасында тең болу.

Қазақстандағы тілдердің дамуы және мемлекеттік саясаттың осы саласындағы кейбір мәселелерді шешу жолдары туралы өз пікірін ҚазАқпарат тілшісімен «Полилингвизм: тіл - сана - мәдениет» халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының қатысушысы Сизтл университетінің (АҚШ)

Орталық Азия мен Қазақстанды зерттеу орталығының директоры Уильям Фиерман бөлісті, ол көптілділік туралы өз ойларымен бөлісті. Оның пікірінше, қазақ тіліне көбірек көңіл бөліп, қажетті нәтижелерге қол жеткізу үшін қазақ тілін оқытудың инновациялық әдістемесін енгізу керек, сондай-ақ «бірінші кезекте балаларды мемлекеттік тілді үйренуге қызықтыру қажет. Осылайша, барлық ұлттардың өскелең ұрпағының қазақ тіліне деген қызығушылығын арттыра алатын жақсы балалар телебағдарламаларын әзірлеу қажет». Фиерман мырзаның айтуынша, ағылшын тілі тез арада Қазақстанда маңызды позицияны иелене бастады және болашақ үшін бұл өте жақсы үрдіс. Фиерманның пайымдауынша біздің елімізде орыс тілі бүгінгі күні кеңінен таралған және әлі де Қазақстанда ұзақ уақыт белсенді жұмыс істейтін болады.

Қазіргі кезде ел Үкіметі елімізде көптілділік векторын іске асырумен белсенді айналысуда. Білім және ғылым министрлігі «Мемлекеттік білім беру ұйымдарының кадрларының біліктілігін арттыру және қайта даярлау» республикалық бюджеттік бағдарламасын іске асыруға бастамашылық жасады, оның шеңберінде Қазақстанның барлық өңірлеріндегі ЖОО оқытушыларының кәсіби бағдарланған ағылшын тілі бойынша тілдік біліктілігін арттыру жүзеге асырылады [5, 39].

Көптілді білім берудің қазақстандық моделін іс жүзінде жүзеге асырудың табысты мысалы «Назарбаев Зияткерлік мектептері» және Назарбаев Университеті болып табылады, онда оқыту ағылшын тілінде жүргізіледі.

Бірнеше шет тілдерін меңгерудің халықаралық стандартты деңгейіне қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін көптілді білім беру тұжырымдамасы әзірленген.

Қорытынды

Мақалада келтірілген пайымдауды түйіндей келе тиімді мемлекеттік тіл саясатын әзірлеу нақты тілдік жағдайды барабар бағалауды көздейді. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы тіл саясатының басым бағыттары нақты айқындалды, алайда оларды жүзеге асыру экономикалық саладағы проблемалар мен қайшылықтармен, этносаралық бәсекелестікпен, Тілдер туралы Заңды іске асырудағы қиындықтармен қиындады.

Осылайша, көпмәдениеттілік пен көпұлттылық қазақстандық қоғамда маңызды ресурсқа айналуға. Қазақстандағы үш тілді білім беру ерекшелігі тіл саясатын дамытудағы тарихи алғышарттармен негізделген.

Үш тілді білу – олардың бірілігінде. Қазақстандағы тіл саясатының негізіне жаһандық ақпараттық кеңістікке интеграциялануға және этносаралық келісімді сақтауға қажетті лингво-мәдени ортаны дамытудың объективті шарттарымен негізделген осы бірлік идеясы қаланған.

Қазақстандағы заманауи тіл саясаты қоғамдық келісімді нығайтудың маңызды факторы ретінде тілдердің үштұғырлылығы туралы толық айтуға мүмкіндік береді. Біздегі тіл саясаты Қазақстанда қоғамда саяси тұрақтылықты нығайтуға ықпал ететін лингвистикалық баланстың орнағанын, қазақ-орыс билингвизмі мен полилингвизмін дамыту үшін жағдайлар жасалағанын толық дәлелдейді.

ӘДБИЕТТЕР:

1. С.Оразалинов. Тіл тағдыры - ел тағдыры. – Алматы: Қаржы-Қаражат, 1997. – 270 б.
2. Қазақстанның полиэтникалық аймақтарындағы тіл құрылысы практикасындағы мемлекеттік тілдің рөлі және мониторингі. №10 Ақпараттық-әдістемелік бюллетень. - Қостанай, 2002. - 159 б.
3. Қазақстан Республикасындағы тіл саясаты (Құжаттар жинағы) / ред. алқасы: Е. Ш. Шаймерденов; Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігі; Тілдерді дамыту департаменті. - Астана: Елорда, 1999. - 214 б.
4. Қазақстандағы тіл саясаты: (әлеуметтік зерттеу нәтижелері). Қазақстан Республикасы Мәдениет министрлігінің Тіл комитеті; Әлеуметтік-саяси зерттеулер институты. - Астана, 2011. - 138 б.
5. Қазақстан Республикасы мемлекеттік этносаясат императивтері: Мемлекеттік органдарға арналған талдау материалдары мен әдістемелік ұсынымдар. Қазақстан халқы Ассамблеясы, Ғылыми-сарапшылық кеңесі. - Астана, 2012. - 516 б.

REFERENCES:

1. S. Orazalinov. Til tagdyry - el tagdyry [The fate of the language is the fate of the country]. – Almaty: Karzhy-Karazhat, 1997. - 270 p.
2. Kazakh polyethnic aymaktaryndagy til qurylysy practicasyndagy memlekettik tildin roli zhane monitoring. No. 10 Aqparattyq - adistemelik bulletin / - Qostanay, 2002. - 159 p.
3. Qazaqstan Republicsyndagy til sayasaty [Language policy in the Republic of Kazakhstan] (Kuzhattar zhinagy) / ed. Alkasy: E. Sh. Shaimerdenov; Qazaqstan Respublikasynyn Madeniet, akparat zhane kogamdyk kelisim ministerligi; Tilderdi lady of the department. - Astana: Elorda, 1999. - 214 p.
4. Kazakhstandagy til sayasaty: (aleumettik zertteu natizheleri); [Language policy in Kazakhstan: (results of social research)] Qazaqstan Republisyy Madeniyet ministrilgi, Til Commiteti, Aleymettik-sayasi zertteuler institutes - Astana, 2011. - 138 p.
5. Qazaqstan Republics memlekettik ethnosayasat imperativteri. Memlekettik organdarga arналған talдаu [Imperatives of state ethnopolicy of the Republic of Kazakhstan: analytical materials and methodological recommendations for state bodies.]. Qazaqstan Qalky Assemblies, Gylymi-sarapshylyk kenesi. - Astana, 2012. - 516 p.

Жанна Кәрімова

*ҚР Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институтының бас ғылыми қызметкері, PhD
(Астана Қазақстан)
e-mail: Karimova_Zh@kisi.kz*

ҚАЛА МЕН АУЫЛ ЖАСТАРЫНЫҢ БІЛІМ ЖЕТІСТІКТЕРІНДЕГІ АЛШАҚТЫҚ: ҚАЗАҚСТАНДЫҚ КЕЙС

Андатпа. Мақалада тиісті статистикалық деректерді талдау және білім беру саласындағы халықаралық салыстырмалы зерттеулердің нәтижелері негізінде орта, техникалық және кәсіптік, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру деңгейінде қала және ауыл оқушыларының оқу жетістіктеріндегі теңсіздіктің жеке көріністері талданған. Статистикалық мәліметтерді қайталама талдау және социологиялық зерттеулердің нәтижелері негізінде Қазақстанда қала мен ауыл арасындағы білім теңсіздігінің қалыптасуының ықтимал себептері анықталған.

Түйін сөздер: білім, білім сапасы, білім берудегі теңсіздіктер, Қазақстан Республикасы.

Жанна Каримова

РАЗЛИЧИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ДОСТИЖЕНИЯХ ГОРОДСКОЙ И СЕЛЬСКОЙ МОЛОДЕЖИ: КАЗАХСТАНСКИЙ КЕЙС

Аннотация. В статье на основе анализа актуальных статистических сведений и результатов международных сопоставительных исследований в области образования анализируются отдельные проявления неравенств образовательных достижений между городскими и сельскими учащимися на уровне среднего, технического и профессионального, высшего и послевузовского образования. На базе вторичного анализа статистических сведений и результатов социологических исследований выявлены возможные причины формирования образовательных неравенств между городом и селом в Казахстане.

Ключевые слова: образование, качество образования, образовательные неравенства, Республика Казахстан.

Zhanna Karimova

DIFFERENCIES IN EDUCATIONAL ACHIEVEMENTS OF URBAN AND RURAL YOUTH: THE CASE OF KAZAKHSTAN

Abstract. Based on the analysis of statistical data and international educational comparative studies, the article analyzes inequalities in educational achievements

between urban and rural students at the level of secondary, technical and vocational, higher, and postgraduate education. With secondary analysis of statistical data and sociological studies, possible reasons for the formation of educational inequalities between urban and rural areas in Kazakhstan were identified.

Key words: *education, quality of education, educational inequalities, Republic of Kazakhstan.*

Кіріспе

Білім жетістіктеріндегі теңсіздік мәселесі XX ғасырдың ортасынан бері әр түрлі ғылым салалары мамандарының көңілін аударып, әлі күнге дейін өзектілігін жоғалтпай келеді [1-4].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына сәйкес *баршаның сапалы білім алуға құқықтарының теңдігі* білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаттарының бірі болып табылады. Әлеуметтік және әділ мемлекет идеясы мемлекеттік саясаттың осы және басқа да принциптерін жүзеге асыруға негізделген. Бұл ретте, орта, техникалық және кәсіби, сондай-ақ жоғары және жоғарыдан кейінгі білім беру деңгейлерінде байқалатын қала және ауыл жастарының білім сапасының алшақтығы іс жүзінде бұл қағидаттың толық орындалмай отырғанын көрсетеді.

Зерттеу әдістері

Заманауи француз социологиялық мектебінің өкілдері әлеуметтік феномендерді зерттеуде бірнеше деңгейлі, яғни макро-, мезо- және микро-деңгейлік факторларды ескере отырып зерттеудің эпистемологиялық құндылығын ерекше атап өтеді. Олардың қатарында Жан-Юг Дешо [5], Франсуа Дюбэ [6], Лоранс Тэн [7], Ники Ле Февр [8], Эмманюэль Сантелли [9] және т.б. әлеуметтанушылардың ғылыми еңбектерін атап кетуге болады. Бұл ғылыми бағыттың басты идеясы – әлеуметтік феномендерді зерттеуде құрылымдық (контекстуалды) жағдайлармен қатар, акторлардың стратегияларын (*agentivité*) ескеру. Мұндай ыңғай зерттеу әдістемесінен көрініс тауып, сапалық әдістер мен мультипәндік құралдың қолдануын талап етеді.

Аталмыш мақала шеңберінде білім жетістіктеріндегі алшақтық феноменіне ықпал ететін құрылымдық факторлар зерттелген. Нақтырақ айтқанда, статистикалық және социологиялық мәліметтерді, сонымен қатар білім беру саласындағы салыстырмалы зерттеулердің нәтижелерін қайталама талдау негізінде білім жетістіктерін қалыптастырушы кейбір факторлар талданған. Жастардың білім беру жүйесіндегі агентивтілігі автордың басқа ғылыми еңбектерінде зерттелген [10].

Зерттеу нәтижелері

Ресми статистикалық мәліметтерді интерпретациялау нәтижесінде орта, кәсіби және техникалық, сонымен қатар жоғары білім беру деңгейлерінде қала

мен ауыл жастарының академиялық жетістіктеріндегі келесідей алшақтықты байқауға болады.

Орта білім деңгейінде тиісті жастағы қала және ауыл жастарының білім сапасының алшақтығының айқын көрсеткіштері ретінде ОЖСБ, ҰБТ және пәндік олимпиадалардың жыл сайынғы нәтижелерін, сондай-ақ академиялық көрсеткіштері мен жетістіктері үшін жоғары бағаға – «Алтын белгі» төсбелгісіне ие болу статистикасын қарастыруға болады.

2019 жылы республиканың қалалық мен ауылдық мектептерінің 9-сынып оқушылары арасында өткізілген ОЖСБ нәтижелері қала және ауыл оқушыларының білім сапасындағы айырмашылықты көрсетіп отыр. Атап айтқанда, бағалау қорытындысы бойынша еліміздің қала мектептеріндегі оқушылардың орташа жетістігі 43,33 баллды құраса, ауыл мектептеріндегі оқушылар орта есеппен 35,17 балл жинаған. Орыс тілінде оқытатын мектеп оқушыларының нәтижелері (42,15 балл) қазақ тілді мектептердегі оқушылардың оқу жетістіктерінен сәл жоғары болды (39,16 балл) [11]. Оқушылардың оқу жетістіктеріндегі айырмашылықтар мектеп түрлері бойынша да байқалады: республика бойынша орташа көрсеткіш – 47,47 балл бола тұра, лицей оқушылары үшін орташа көрсеткіш 49,63 балл, ал гимназия оқушылары үшін 64,44 балл құраған.

2021 жылғы ҰБТ қорытындысы да қала және ауыл оқушыларының оқу жетістіктеріндегі айқын айырмашылықты көрсетеді. Осылайша, тестілеу нәтижелері бойынша мүмкін 140 баллдың ішінен ең төмен баллды (1-49 балл аралығында) қала оқушыларының 19,1% және ауыл оқушыларының 24,9% алған (1 және 2 кестелері). Оқыту тілі бойынша тестілеу нәтижелерін талдау қазақ тілінде оқытатын ауыл мектептері оқушыларының төмен нәтиже көрсеткенін аңғартады: ауылдық қазақ тілді мектепте әрбір төртінші оқушы (25,6%) және орыс тілінде оқытатын ауыл мектебінің әрбір бесінші оқушысы (20,8%) 2021 жылғы ҰБТ қорытындысы бойынша 1-ден 49 баллға дейін жинаған (2-кесте).

1 кесте. Қала мектептерінің 2021 жылғы түлектері үшін ҰБТ қорытындысы

АЙМАҚТАР	Қалалық мектептерден қатысушылар, тестілеу тілі бойынша			1-49 балл жинаған қалалық түлектер		
				1-49 бал		
	Барлығы	Қаз.	Орыс.	Барлығы	Қаз.	Орыс.
Жалпы республика бойынша (ад.)	58 868	39 031	19 567	11 240	8 341	2 879
1-49 балл жинаған қалалық түлектердің үлесі (%)				19,1	21,4	14,7

2 кесте. Қала мектептерінің 2021 жылғы түлектері үшін ҰБТ қорытындысы

АЙМАҚТАР	Қалалық мектептерден қатысушылар, тестілеу тілі бойынша			1-49 балл жинаған қалалық түлектер		
				1-49 бал		
	Барлығы	Қаз.	Орыс.	Барлығы	Қаз.	Орыс.
Жалпы республика бойынша (ад.)	48 745	41 982	6 755	12 151	10 743	1 405
1-49 балл жинаған қалалық түлектердің үлесі (%)				24,9	25,6	20,8

Еліміздегі мектеп оқушыларының пәндік олимпиадалардағы жетістіктер статистикасы да ауыл оқушыларының олимпиадаға қатысып, көксеген медальді алу мүмкіндігінің шектеулі екенін көрсетеді. «Дарын» республикалық ғылыми-практикалық орталығының мәліметі бойынша, 1992-2021 жылдар аралығында ең көп медальді жеңіп алған Алматы қаласының оқушылары – 90, екінші орында Республикалық физика-математика мектебінің (Алматы және Нұр-Сұлтан) оқушылары – 72, ал 55 медальмен үздік үштікті түйіндеген Жамбыл облысы [12].

Пәндік олимпиада жеңімпаздары арасында қала оқушыларының басым болуы – көптен бері айтылып келе жатқан үрдіс. 2009 жылғы мәліметтер пәндік олимпиададан жүлделі орынның бар болуын талап ететін «Алтын белгіні» ауыл оқушыларына қарағанда қалалықтар көбірек алатынын көрсетеді. Мәселен, 2009 жылы орта білім туралы аттестат алған қала мектептері түлектерінің 176-сы (4 515 түлектің 3,9%-ы) «Алтын белгі» төсбелгісін иеленген. Ауылдық жерлерде 3 593 түлектің 29-ы немесе жалпы мектеп бітірушілердің 0,8 пайызы ғана орта білім туралы аттестатпен қатар «Алтын белгі» алған.

Өртүрлі пәндік бағыттар бойынша оқушылардың жетістіктері мен дағдыларын халықаралық салыстырмалы зерттеулердің – PISA, TIMSS және ICILS нәтижелері де қалалық және ауылдық мектептердегі, қазақ және орыс тілдерінде оқытатын мектептердегі, арнаулы және орта мектептердегі оқушылар арасындағы білім сапасының айырмашылығын көрсетеді. Атап айтқанда, 2015 жылғы PISA қорытындысы бойынша қала оқушылары ауыл оқушыларынан 19 ұпайға жоғары нәтиже көрсеткен: қала мектептеріндегі оқушылар арасында орташа көрсеткіш 466 балл болса, ауыл мектептерінде – 447 балл. PISA әдіскерлерінің пікірінше, мұндай айырмашылық жарты жылдық оқу жылына артта қалумен тең. Оқыту тілі бойынша да айтарлықтай айырмашылықтар байқалады: орыс тілінде оқытатын мектептердің оқушылары орта есеппен 489 балл жинаса, қазақ тілді мектептердің оқушылары 50 баллға төмен нәтижеге (439 балл) қол жеткізген. PISA әдістемесіне сәйкес, мұндай айырмашылық білім беру саласындағы бір жарым жылдық кешігуге сәйкес келеді.

Елімізде математика және жаратылыстану ғылымдары бойынша білім беру сапасын бағалау мақсатында 2019 жылы жүргізілген TIMSS кешенді

зерттеуінің нәтижесіне сәйкес, қалалық мектеп оқушылары математика және жаратылыстану пәндері бойынша ауылдағы құрдастарынан озып келеді. Математикадан 8-сынып деңгейінде айырмашылық 21 балл, жаратылыстану пәнінен 33 балл құраған.

Қазақстанда 2018 жылы жүргізілген ICILS сауалнамасының нәтижелері оқушылардың ақпараттық-коммуникациялық технологияларды игерудегі айтарлықтай айырмашылықтарын көрсетеді. Осылайша, елдегі АКТ сауаттылығы өте төмен оқушылардың 5%-ы мен АКТ сауаттылығы жоғары оқушылардың 95%-ы арасындағы алшақтық 347 баллға жеткен. Айта кетерлік, зерттеуге қатысушы 14 ел бойынша орташа алшақтық 157 балл құраған. Осылайша, пандемия жағдайында қашықтықтан оқытуға көшу қарсаңында Қазақстан ICILS бойынша елдер рейтингінде соңғы 14-ші орынды иеленіп, білім берудің жаңа цифрлық заманына дайынсыздығын танытты. Қала мен ауыл бойынша толыққанды деректердің жоқтығына қарамастан, ауыл мектептерінің материалдық-техникалық жарақтандырылуының, оның ішінде компьютерлермен қамтамасыз етілу деңгейінің төмендігі, сондай-ақ республика өңірлеріндегі интернет-коммуникациялардың біркелкі дамымауы цифрлық сауаттылық бойынша ауыл оқушыларының деңгейі қалалық оқушылардан әлдеқайда төмен деген пікірге толық негіз бола алады.

Кәсіби және техникалық білім беру деңгейінде ауыл және қала жастарының білім сапасының айырмашылығы көбіне орта білім деңгейінде қалыптасқан теңсіздіктердің проекциясы болып табылады. Атап айтқанда, 2015 жылғы PISA нәтижелері мектеп оқушыларының (461 балл) оқу жетістіктері ТЖКБ ұйымдарында оқитын құрдастарымен салыстырғанда (429 балл) жоғары екендігін көрсеткен. 2015 жылғы тестілеу қорытындысы бойынша қазақстандық мектеп оқушылары 461 балл жинаса, колледж студенттері 429 балл жинаған. Осылайша, тест нәтижелеріндегі айырмашылық 33 баллды құраған. Бұл, PISA әдіскерлерінің есептеулері бойынша, бір оқу жылы көлемінде артта қалумен пара-пар. Бұл нәтижелер негізгі орта білімді (9-сынып) аяқтағаннан кейін ТЖКБ ұйымдарына көшу оқу үлгерімі төмен оқушылар үшін ҰБТ-ны айналып өтіп ЖОО-ға түсуге мүмкіндік беретін стратегия екендігін байқатады.

Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру деңгейіндегі ресми статистика қалалық және ауылдық жерден шыққан студенттердің білім сапасындағы айырмашылығын толықтай бағалауға мүмкіндік бермейді. Алайда, қала мен ауыл тұрғындары шығыстарының құрылымы білім берудің бастапқы кезеңдерінде қалыптасқан және жоғары білім беру деңгейіне ұласқан ауыл мен қала студенттерінің білім жетістіктерінің арасындағы алшақтықтың жанама көрсеткіші бола алады. Нақтырақ айтқанда, ҚР СЖРА ҰСБ мәліметтері бойынша, 2021 жылғы қала мен ауыл тұрғындары шығыстарының құрылымы қала тұрғындарының орта, мектепке дейінгі білім беруге табысының 46,1 %-ын, ал ауыл тұрғындары көбінесе жоғары білім беруге (30,0 %) шығындалатынын байқатады. Егер пандемияға дейінгі 2017-2018 жылдары бұл көрсеткіштегі айырмашылық 6 п.п. құраса, 2021 жылы ол 2,5 еседен артық

ұлғайып, 16,1 п.п. құраған [13, 43]. Соңғысы қала жастарымен салыстырғанда ауыл талапкерлерінің жоғары оқу орындарында оқу үшін мемлекеттік білім грантын алу конкурсында бәсекеге қабілеттілігінің төмендігінен жанама түрде хабар береді. Қазіргі ауыл жастарына білім гранттарын бөлу кезінде квота беру жүйесі компенсациялық міндетін атқарса да, білім алу мүмкіндіктерінің қалыптасқан теңсіздігін толықтай жоққа шығаруға қауқары жеткіліксіз.

Қала мен ауыл жастарының білім сапасының алшақтығының тағы бір жанама көрсеткіші магистратураға түсу үшін кешенді тестілеудің нәтижелері болуы мүмкін. Ұлттық тестілеу орталығының 2021 жылғы мәліметі бойынша, 44,3% немесе әрбір екінші талапкер магистратураға түсу үшін шекті балл жинай алмаған (2020 жылы – 45,6%, 2019 жылы – 45,2%). Шекті балл жинай алмаған талапкерлердің арасында ауыл жастарының басым екендігі туралы нақты ақпарат жоқ. Алайда, қала жастарының бастапқыда әлдеқайда дамыған тілдік қабілеттерінің болуы және бакалавриат деңгейінде шет тілдерін оқыту олқылықтары ағылшын тілін жеткілікті меңгермеу ауыл жастарының магистратураға түсудегі басты қиындықтарының бірі ретінде қабылдауға толық негіз береді. Мәселен, 2018 жылы ҰБТ ағылшын тілінде тапсыруға алғаш рет мүмкіндік енгізілген уақытта атаулы мүмкіндікті еліміздің 7 қаласының оқушылары ғана қолданған [13, 106].

Талқылау

Қала және ауыл жастарының білім сапасының қазіргі алшақтығы бірқатар факторларға, соның ішінде бірнеше негізгі факторларға байланысты: (1) білім беру ұйымдарының инфрақұрылымы мен оларды материалдық-техникалық қамсыздандырудағы дисбаланс, (2) білім беру жүйесін кадрлармен қамтамасыз ету проблемалары, (3) білім мен еңбек құндылықтарының трансформациясы мен (4) құрылымдық экономикалық факторлар.

Білім беру ұйымдарының инфрақұрылымы мен оларды материалдық-техникалық қамсыздандырудағы дисбаланс көбінесе территориялық, демографиялық айырмашылықтар мен аймақтардың дамуындағы әлеуметтік-экономикалық диспропорцияларға байланысты тарихи қалыптасқан фактор болып табылады. Солай болса да, ұзақ уақыт бойында білім беру инфрақұрылымын дамытудағы өңірлік теңгерімсіздіктің репродукциясы ауыл және қала жастарының білім сапасының алшақтығының сақталуына ықпал етіп келеді. Ұқсас нәтижелер әлеуметтанушы Джеймс Коулманның американдық білім беру мекемелеріне қатысты зерттеулерінде кездестіруге болады [14].

Білім беру ұйымдары желісінің территориялық дамуының біркелкі еместігі Қазақстандағы білім берудің барлық деңгейлеріне тән. Мәселен, 2017-2020 жылдары аралығында орта білім беру ұйымдарының желісі мен контингенті негізінен қалалық жерлерде ұлғайып отырған. Осылайша, 2020 жылы қалада мектеп саны 7 440 бірлікке өскені байқалады, бұл 2017 жылғы көрсеткіштен 47 мектепке (0,7%) артық. Керісінше, 2018-2020 жылдары ауыл мектептерінің жабылуына немесе қайта құрылуына байланысты желінің 76 бірлікке (1,4%) қысқаруы байқалады [15, 59].

Ұқсас жағдай мектеп пәндерін тереңдетіп оқытатын гимназиялар, лицейлер мен арнайы сыныптары бар мектептер желісін дамытуда да қалыптасуда. 2021 жылғы жағдай бойынша республикада 120 гимназия (мектеп-гимназияларды қоспағанда) болған. Олардың 32-сі – Алматы қаласында. Ал 140 мың адам контингенті бар Атырау облысында бірде бір гимназия болмаған. Еліміздегі лицейлер саны біршама азырақ: 2021 жылы 90 лицей болған. Олардың үштен бір бөлігі Нұр-Сұлтан (10 лицей) және Алматы (18 лицей) қалаларында шоғырланған [16, 66].

Орта білім беру инфрақұрылымын теңгерімді дамыту жағдайында жалпы білім беретін мектептерде үш ауысымды оқытуды жою мәселесі өзекті болып қала береді. Осыған байланысты соңғы жылдары жағымсыз үрдіс байқалып отыр. Егер 2015 жылы елімізде 110,5 мың оқушы білім алатын 87 үш ауысымдық мектеп болса, 2021 жылы 301,4 мың адам контингенті бар 169 үш ауысымдық мектеп болған. Үш ауысымдық мектептердің ең көп саны Алматы облысында (57 мектеп) тіркелген [16, 87].

Соңғы 3 жылда жеке ұйымдар есебінен жалпы саны 15 бірлікке қысқарған (2019 ж. 801-ден 2021 ж. 786-ға дейін) ТЖКБ ұйымдарының желісі еліміздің өңірлерінде әлі де болса біркелкі тарамаған: жас мамандардың саны бірдей бола тұра, Алматыда 83 ТЖКБ ұйымы шоғырланса, Шымкентте 33 ұйым орналасқан.

Жоғары білім деңгейінде одан да елеулі диспропорциялар байқалады. 2021 жылы жоғары білім беру ұйымдарының желісі 121 университетті құраған, оның үштен бірінен астамы Алматы қаласында, 16 жоғары оқу орны Нұр-Сұлтан қаласында және 1 ЖОО Маңғыстау облысында орналасқан. Бүгінгі таңда Алматы мен Нұр-Сұлтан қалалары студент жастарды және жалпы ішкі көші-қонды тартудың негізгі орталықтары болып табылады. Бүкіл ел бойынша университеттер желісінің теңгерімсіздігі осы үрдістің сақталуына одан әрі ықпал етеді.

Орта білім беру ұйымдарының тұрақты материалдық-техникалық жабдықталуы балалар мен жастарды оқыту мен тәрбиелеу үшін қолайлы жағдайлар жасаудың маңызды шарты болып табылады. Осы тұрғыда орта білім беру ұйымдарын жылумен қамту, кітапханалармен, спорт залдарымен және соған сәйкес құрал-жабдықтармен жабдықтау мәселелері өзекті күйінде қалып отыр. Дегенмен, 2021 жылы елімізде 2 737 мектеп қатты отынмен автономды жылытылып отырған, 796 мектептің жеке спорт залдары болмаған, 593 мектеп кітапханамен және 557 мектеп асхана мен буфетпен жабдықталмаған еді. Бұл бағыттағы айтарлықтай оң динамикаға қарамастан, республикадағы 69 мектепте әлі күнге дейін тек сыртқы дәретхана бар [16, 88-89].

Еліміздегі орта білім беру ұйымдарының 36,7 пайызын құрайтын 2 753 шағын кешенді мектептерді материалдық-техникалық қамтамасыз етудің жай-күйін бөлек атап өткен жөн. 2021 жылы 11 ШКМ апатты жағдайда болып, 127 ШКМ күрделі жөндеуді қажет еткен, тағы 929 ШКМ стандартты емес бейімделген ғимараттарда немесе бөлмелерде орналасқан [16, 104].

Білім беру жүйесін кадрлармен қамтамасыз ету қала мен ауыл жастары арасындағы білім сапасындағы қалыптасқан алшақтықты азайтуда маңызды рөл атқарады. Ал, бұл бағытта шешімін таппаған мәселелер де аз емес.

Орта білім беру жүйесінде кадр мәселесі пән мұғалімдерінің, сондай-ақ ауылдық жерлердегі бастауыш сынып мұғалімдерінің үздіксіз жетіспеушілігімен байланысты. ҰБДБ ақпаратына сәйкес, 2020 жылы педагогикалық кадрларға деген ең жоғары сұраныс Атырау облысында (818 бірлік) байқалған. 2018 жылы бұл аймақтағы кадрлық қажеттілік 2 есе аз (404 бірлік) болған. Сондай-ақ, педагогикалық кадрларға деген жоғары қажеттілік халқы тығыз орналасқан аймақтарға тән: Алматы (706 бірлік), Түркістан (599 бірлік) және Қарағанды (508 бірлік) облыстары. Педагогикалық кадрларға ең аз қажеттілік Ақмола (19 бірлік), Павлодар (29 бірлік) және Қостанай (44 бірлік) облыстарында байқалады. Жалпы, 2020 жылдың қорытындысы бойынша күндізгі жалпы білім беретін мектептердің мұғалімдеріне деген тапшылық 4 606 адамды құраған [15, 130].

ШКМ жағдайында, педагогикалық кадрлардың жалпы тапшылығымен қатар, біліктілігінің айтарлықтай төмендігі тән. ҰБДБ мәліметтері бойынша, 2021 жылы ШКМ-дегі 50 568 мұғалімдердің 27,3%-ында біліктілік санаты болмаған. Олардың 98,9%-ы ауылдық жерлердегі ШКМ-де жұмыс істеген [15, 103].

Тарихи қалыптасқан факторлармен қатар сапа алшақтығын азайту үрдісін ұлттық білім беру жүйесінің алдында тұрған жаңа міндеттер айтарлықтай тежеуде. Мәселе ең алдымен білім беру жүйесінің пандемияның орта және ұзақ мерзімді салдарына бейімделу қабілетіне байланысты болып отыр.

Пандемия және оның нәтижесінде қашықтан оқытуға көшу білім берудегі елеулі цифрлық алшақтықты қалыптастыруға ықпал етті. Интернеттің кең таралмауы және жылдамдығының төмендігі, оқушылардың компьютерлік технологияларға әркімкі қолжетімдігі мен мұғалімдердің қашықтан оқытуға көшуге дайын еместігі білім берудің барлық деңгейінде, ең алдымен, мектептерде кездесетін негізгі мәселелерге айналды. Ең қолайсыз жағдай ауылдық жерлерде тұратын жастар мен әлеуметтік-экономикалық жағдайы тұрақсыз отбасынан шыққан балаларға тән болды. Елдегі эпидемиологиялық жағдайдың салыстырмалы түрде тұрақтануына және мемлекет тарапынан 2021 жылы жасалып жатқан іс-шараларға қарамастан, мектептерді одан әрі ақпараттандыру міндеті өзекті болып қалуда. Атап айтқанда, 2021 жылы мемлекеттік жалпы білім беретін мектептерде «оқушы-компьютер» қатынасы 4:1 (Түркістан облысы мен Нұр-Сұлтан қаласында – 7:1) құраған, ШКМ – 2,1:1 (мәселен НЗМ-де бұл қатынас – 1:1) жеткен. Мектептердегі интернет жылдамдығы да біркелкі емес: 11 мектепте, оның ішінде Түркістан облысында орналасқан 9 мекемеде, интернет жылдамдығы 512 кбит/с төмен болды. Ал, індеттің орта білім сапасына кері әсері қазірдің өзінде байқалуда, мұны динамикадағы ҰБТ нәтижелерінен байқауға болады. Мысалы, 2019 және 2020 ҰБТ нәтижелері қала мен ауыл оқушыларының арасындағы алшақтықтың

артқанын көрсетеді. Егер 2019 жылғы тестілеу нәтижесі бойынша алшақтық 1,43 балл болса, 2020 жылы 4,47 балл құраған [15, 100].

Жастардың құндылықтар жүйесіне білім беру құндылықтарының әлсіз интеграциясы жастардың білім сапасының алшақтығын арттыруға ықпал ететін тағы бір маңызды фактор болып табылады. «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының 2022 жылғы мониторингілік әлеуметтанулық зерттеуінің нәтижелеріне сәйкес, жастардың қаржылық жағынан қауіпсіз өмірге деген ұмтылысы (39,3%) жоғары. Білім мен ғылым жастардың құндылықтар жүйесінде тек бесінші орынға ие (19,5%). Респонденттердің «**Сіз үшін өмірде ең қымбат не?**» деген бірнеше таңдаулы сұраққа жауаптары жастардың санасында білім алу болашақта қамсыз өмір сүру мүмкіндігімен байланысты емес екендігінен хабар береді. Басқаша айтқанда, қазақстандық жастардың көзқарасында білім әлеуметтік жағдайды жақсартуға мүмкіндік беретін әлеуметтік лифт ретінде өз функциясын атқара бермейді. Сонымен қатар, отбасылық және денсаулық құндылықтарының білімнен басым болуы негізгі қоғамдық институттардың өз функцияларын атқаруда қауқарсыз екенін байқатады.

Халықаралық сарапшылардың пікірінше, студенттердің оқу жетістіктеріндегі алшақтықты қалыптастыруға көп ықпал ететін негізгі факторлардың бірі **контекстілік әлеуметтік-экономикалық жағдайлар**. Мәселе ең алдымен мектеп оқушыларының ата-анасының әлеуметтік-экономикалық жағдайы туралы болып отыр. Отбасының әлеуметтік жағдайы мен жалпы мәдениетінің баланың білім берудегі жетістеріне куммулятивті әсері жөніде француз мектептерінің мысалында Мари Дюрю-Белланың еңбектерінде кездестіруге болады [17].

PISA әдіскерлерінің мәліметі бойынша, қазақстандық оқушылардың 30%-дан астамының білім нәтижелеріне олардың ата-аналарының жұмысбастылық индексі айтарлықтай әсер етеді [18]. Ата-анасы жұмыссыз немесе табысы төмен отбасынан шыққан студенттердің әлеуметтік-экономикалық жағдайы жоғары ата-аналардың балаларына қарағанда жоғары оқу үлгеріміне қол жеткізу ықтималдығы төмен. Сонымен қатар, ҚР ҰЭМ ҒК ашық деректеріне сәйкес, 2020 жылы ауылдағы кедейлердің үлесі табысы төмен халықтың жалпы санындағы 56,4%-ды құрады. Сонымен қатар, ауылдағы барлық кедейлердің 34 пайызы жастар үлесі басым Түркістан облысында шоғырланған. Пандемия дағдарысы жағдайында әлеуметтік-экономикалық факторлар білім берудегі теңсіздіктерді, соның ішінде қала мен ауыл жастары арасындағы білім сапасының алшақтығын жоққа шығаруға бағытталған басқару процестеріне кері әсерін тигізеді деуге толық негіз бар.

Контекстілік әлеуметтік-экономикалық факторлардың әсерін қазіргі білім беруді қаржыландыру жүйесінен де байқауға болады. Елімізде жан басына шаққандағы нормативтік қаржыландыру енгізілгенге дейінгі жағдайда кейбір мектептер сапалы білім беру үдерісін қамтамасыз етуге қажетті толық қаржы ресурстарымен қамдалса, басқалары қаржы жетіспеушілігінен білім берудің

жоғары сапасын қамтамасыз етуде қауқарсыз болды. 2021 жылдан бастап орта білім беру жүйесінде жан басына шаққандағы нормативтік қаржыландыру толықтай енгізіліп, оны ТЖКБ, сондай-ақ кейінгі жылдарда жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім деңгейіне дейін кеңейту жағдайында қаржыландырудағы теңгерімсіздік мәселесі толығымен шешілуі тиіс. Дегенмен, қазіргі уақытта қала және ауыл жастарының оқу жетістіктеріндегі алшақтықты қысқартуға жол ашатын жағдайларды (қаржылық-экономикалық тәуелсіздікті арттыру және ресурстарды тиімдірек басқару, материалдық-техникалық жарактандырудағы диспропорцияларды теңестіру және т.б.) кеңейтудегі жан басына шаққандағы нормативтік қаржыландырудың оң әсері туралы айту әлі де болса ерте.

Қорытынды

Білім беру баласындағы статистикалық және социологиялық мәліметтер мен салыстырмалы зерттеу нәтижелерін талдау негізінде Қазақстандағы қала мен ауыл жастарының білім жетістіктеріндегі алшақтықтың қалыптасуындағы құрылымдық факторлар анықталған. Олардың қатарында: (1) білім беру ұйымдарының инфрақұрылымы мен оларды материалдық-техникалық қамсыздандырудағы дисбаланс, (2) білім беру жүйесін кадрлармен қамтамасыз ету проблемалары, (3) білім мен еңбек құндылықтарының трансформациясы мен (4) құрылымдық экономикалық факторлар.

Тиісті факторлар білім беру саласында орталық және жергілікті деңгейдегі саяси шешім қабылдауда әлі де болса жеткіліксіз дәрежеде ескеріліп келеді. Оған соңғы онжылдықтар ауқымында байқалып келген жастардың білім жетістіктеріндегі алшақтық дәлел. Аталмыш және қосымша факторлар ҚР Оқу-ағарту министрлігі тарапынан егжей-тегжейлі зерттеуді және тиісті шешім қабылдауды талап етеді.

ҚЫСҚАРТУЛАР:

ҚР СЖРА ҰСБ – ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы
ОЖСБ – Оқу жетістіктерін сырттай бағалау
ҰБТ – Ұлттық біліктілік тестілеу
ҰБДБ – Ұлттық білім беру деректер базасы
ШКМ – Шағын кешенді мектептер
НЗМ – Назарбаев зияткерлік мектептері
ПНФ – Жанбасынашаққандағы нормативтік қаржыландыру
ТЖКБ – Техникалық және кәсіби білім беру
ICILS – International Computer and Information Literacy Study
PISA – Programme for International Student Assessment
TIMSS – Trends in International Mathematics and Science Study

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Bourdieu P., Passeron J.-C. Les hérities: les étudiants et la culture, Paris, Les Éditions de Minuit, 1964.
2. Boudon, R. Education, opportunity, and social inequality: Changing prospects in western society. New York: Wiley, 1974
3. Coleman J.S. Equality of educational opportunity. Washington: National Center for Educational Statistics (DHEW/OE), 1966.
4. Константиновский Д.Л. Неравенство в сфере образования: Российская ситуация // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены, 2010, №5 (19), С. 76-97
5. Dechaux Jean-Hugues, 2010, «Agir en situation: effets de disposition et effets de cadrage», *Revue française de sociologie*, 2010/4 (Vol. 51), p. 720-746.
6. Dubet François, 1995, *Sociologie de l'expérience*, Paris, Seuil, p. 271
7. Le Feuvre Nicky, 2013, «Femmes, genre et sciences : un sexisme moderne ?» in Margaret MARUANI (dir.), *Travail et genre dans le monde, La Découverte «Hors collection Sciences Humaines»*, pp. 419-427.
8. Tain Laurence, 2013, *Le corps reproducteur*, Rennes, Presses de l'EHESP.
9. Emmanuelle Santelli, 2019, «L'analyse des parcours. Saisir la multidimensionnalité du social pour penser l'action sociale», *Sociologie*, 2(2), pp. 153-171.
10. Karimova, Zh. Carrières des femmes et des hommes en mathématiques: une analyse comparative des dynamiques sociales et de genre en France et au Kazakhstan. Monographie. – Nour-Soultan: Institut kazakhstanais des études stratégiques auprès du Président de la République du Kazakhstan, 2022. – 524 p.
11. Ұлттық тестілеу орталығының ОЖСБ бойынша статистикалық мәлеметтері: URL:<http://www.testcenter.kz/ru/stats/statisticheskie-dannye-voudso/index.php> (қаралған күні: 13.08.2022.)
12. Куттыбаев Д. 420 медалей в самых престижных предметных олимпиадах удалось выиграть школьникам Казахстана. URL:<https://kazpravda.kz/n/420-medaley-v-samyh-prestizhnyh-predmetnyh-olimpiadah-udalos-vyigrat-shkolnikam-kazakhstana/> (қараған күні: 13.08.2022).
13. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2018 года) / М. Атанаева, М. Аманғазы, Г. Ногайбаева, А. Ахметжанова, М. Шакинова, Г. Карбаева, Ж. Джумабаева, Н. Касымбекова, М. Даулиев, Д. Абдрашева, А. Кусиденова. – Нур-Султан: Министерство образования и науки Республики Казахстан, АО «Информационно-аналитический центр», 2019. – 364 стр.
14. Coleman J.S. Families and Schools // *Educational Researcher*, 1987, vol. 16, n 6, p. 32-68
15. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2020 года). – Нур-Султан: Министерство образования и науки Республики Казахстан, АО «Информационно-аналитический центр», 2021. – 310 стр.
16. «Статистика системы образования Республики Казахстан». Национальный сборник. – Нур-Султан: Министерство образования и науки Республики Казахстан, АО «Информационно-аналитический центр», 2022. – 308 стр.
17. Duru-Bellat M. L'école des filles : quelle formation pour quels rôles sociaux ? [School for girls: what training for what social roles?] Paris: The Harmattan, 2004
18. Основные результаты международного исследования образовательных достижений 15-летних обучающихся PISA-2012. А. Култуманова, Г. Бердибаева, Б. Картпаев, И. Иманбек, К. Шарбанова, М. Рахимова, Ж. Жумабаева, З. Пирнепесова, Б. Оkenова, А. Увалиева. Астана: НЦОСО, 2013 - 283 стр. – с.202

REFERENCES:

1. Bourdieu P., Passeron J.-C. Les hérities: les étudiants et la culture [The heirs: students and culture], Paris, Les Éditions de Minuit, 1964.
2. Boudon, R. Education, opportunity, and social inequality: Changing prospects in western society. New York: Wiley, 1974
3. Coleman J.S. Equality of educational opportunity. Washington: National Center for Educational Statistics (DHEW/OE), 1966.
4. Konstantinovskij D.L. Neravenstvo v sfere obrazovaniya: Rossijskaya situatsiya [Inequality in Education: The Russian Situation] // Monitoring obshhestvennogo mneniya: ehkonomicheskie i sotsial'nye peremeny [Public Opinion Monitoring: Economic and Social Changes]. 2010, №5 (19), P. 76-97

-
5. Dechaux Jean-Hugues, 2010, « Agir en situation: effets de disposition et effets de cadrage » [Acting in situation: effects of disposition and effects of framing], *Revue française de sociologie* [French journal of sociology] 2010/4 (Vol. 51), p. 720-746.
 6. Dubet François, 1995, *Sociologie de l'expérience* [Sociology of experience], Paris, Seuil, p. 271
 7. Le Feuvre Nicky, 2013, « Femmes, genre et sciences : un sexisme moderne ? » [Women, gender and science: modern sexism], in Margaret MARUANI (dir.), *Travail et genre dans le monde* [Work and gender in the world], La Découverte « Hors collection Sciences Humaines », pp. 419-427.
 8. Tain Laurence, 2013, *Le corps reproducteur* [The reproductive body], Rennes, Presses de l'EHESP.
 9. Emmanuelle Santelli, 2019, « L'analyse des parcours. Saisir la multidimensionnalité du social pour penser l'action sociale » [Life course analysis. Grasp the multidimensionality of the social to think about social action], *Sociologie*, 2(2), pp. 153-171.
 10. Karimova, Zh. *Carrières des femmes et des hommes en mathématiques: une analyse comparative des dynamiques sociales et de genre en France et au Kazakhstan*. Monographie. [Careers of women and men in mathematics: a comparative analysis of social and gender dynamics in France and Kazakhstan] – Nour-Soultan: Institut kazakhstanais des études stratégiques auprès du Président de la République du Kazakhstan, 2022. – 524 p.
 11. Ul'tyq testileu ortalyǵynyń OJSB boıynsha statistikalyq maletterı [Statistical data of the National Testing Center for OJSC]. URL: <http://www.testcenter.kz/ru/stats/statisticheskie-dannye-voudso/index.php> (Accessed: 13.08.2022.)
 12. Kuttybaev D. 420 medalej v samykh prestizhnykh predmetnykh olimpiadakh udalos' vyigrat' shkol'nikam Kazakhstana [420 medals in the most prestigious subject Olympiads were won by schoolchildren of Kazakhstan]. URL: <https://kazpravda.kz/n/420-medaley-v-samykh-prestizhnyh-predmetnyh-olimpiadah-udalos-vyigrat-shkolnikam-kazahstana/> (Accessed: 13.08.2022).
 13. Natsional'nyj doklad o sostoyanii i razvitii sistemy obrazovaniya Respubliki Kazakhstan (po itogam 2018 goda) [National report on the state and development of the education system of the Republic of Kazakhstan (based on the results of 2018)] / M. Atanaeva, M. Amangazy, G. Nogaibaeva, A. Akhmetzhanova, M. Shakenova, G. Karbaeva, J. Jumabaeva, N. Kasymbekova, M. Dauliev, D. Abdrasheva, A. Kusidenova. – Nur-Sultan: Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, JSC "Information and Analytical Center", 2019. – 364 pages. –
 14. Coleman J.S. Families and Schools // *Educational Researcher*, 1987, vol. 16, n 6, p. 32-68
 15. Natsional'nyj doklad o sostoyanii i razvitii sistemy obrazovaniya Respubliki Kazakhstan (po itogam 2020 goda) [National report on the state and development of the education system of the Republic of Kazakhstan (based on the results of 2020)]. – Nur-Sultan: Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, JSC "Information and Analytical Center", 2021. – 310 pages.
 16. «Statistika sistemy obrazovaniya Respubliki Kazakhstan». Natsional'nyj sbornik [Statistics of the education system of the Republic of Kazakhstan". National collection]. – Nur-Sultan: Ministerstvo obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan, AO «Informatsionno-analiticheskij tsentr», 2022. – 308 str.
 17. Duru-Bellat M. L'école des filles : quelle formation pour quels rôles sociaux ? [School for girls: what training for what social roles?] Paris: The Harmattan, 2004
 18. Основные результаты международного исследования образовательных достижений 15-летних обучающихся PISA-2012. А. Култуманова, Г. Бердибаева, Б. Картаев, И. Иманбек, К. Шарбанова, М. Рахимова, Ж. Жумабаева, З. Пирнепесова, Б. Окенова, А. Увалиева. Астана: НЦОСО, 2013 – 283 стр. – С.202

Maiya Uruzgaliyeva¹, Yerbolat Sergazin², Gaukhar Abdrakhmanova³

¹PhD student Political Science Department
of L.N. Gumilyov Eurasian National University,
e-mail: maikun_93@mail.ru

² Acting Associate Professor of the Department of Political Science of the
L.N. Gumilyov Eurasian National University, PhD in Political Science,
e-mail: sergazin1958@mail.ru

³, Associate Professor of the Department of Political Science of the L.N.
Gumilyov Eurasian National University, Candidate of Historical Sciences
(Astana, Kazakhstan)
e-mail: Gauhar-abdrahmanova@mail.ru

ENVIRONMENTAL PROBLEMS OF THE CASPIAN REGION, CAUSES AND WAYS OF SOLUTION

Abstract. This paper examines the environmental problems of the Caspian region, the causes of their occurrence and the necessary solutions. The Caspian Sea has been suffering for a long time from oil pollution, radioactive waste from nuclear power plants, as well as large volumes of untreated industrial waste. Accordingly, there is also a depletion of the biological resources of the sea – namely, a huge number of rare species of fish – sturgeon and many others are dying.

Pollution of the Caspian Sea is an urgent and large-scale problem, because the negative impacts are increasing every day.

There is an urgent need to develop and adopt scientifically ways to solve the environmental problems of the Caspian region.

Keywords: Caspian region, environmental problems, negative impacts, environment, solutions.

Майя Урузғалиева, Ерболат Серғазин, Гаухар Абдрахманова КАСПИЙ ӨңІРІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ, СЕБЕПТЕРІ МЕН ШЕШІМДЕРІ

Аңдатпа. Бұл жұмыста Каспий өңірінің экологиялық проблемалары, олардың пайда болу себептері және шешу жолдары қарастырылған. Каспий теңізі ұзақ уақыт бойы мұнайдың ластануынан, атом электр станцияларының радиоактивті қалдықтарынан, сондай-ақ өнеркәсіптің тазартылмаған қалдықтарының үлкен көлемінен зардап шегіп келеді. Тиісінше, теңіздің биологиялық ресурстарының сарқылуы да орын алады – атап айтқанда, сирек кездесетін балық түрлерінің - бекіре тұқымдас балықтардың және басқа да көптеген түрлерінің жойылуы.

Каспий теңізінің ластануы ауқымды және өзекті проблема болып табылады, өйткені теріс әсерлер күн сайын артып келеді.

Каспий өңірінің экологиялық проблемаларын шешудің ғылыми негізделген жолдарын әзірлеу мен қабылдаудың шұғыл қажеттілігі бар.

Түйін сөздер: Каспий өңірі, экологиялық мәселелері, теріс әсерлері, қоршаған орта, шешімдер.

Майя Урузғалиева, Ерболат Сергазин, Гаухар Абдрахманова
ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА,
ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация. ВВ данной работе рассмотрены экологические проблемы Каспийского региона, причины их возникновения и необходимые пути решения. Каспийское море длительное время страдает от нефтяных загрязнений, радиоактивных отходов атомных электростанций, а также больших объемов неочищенных отходов промышленности. Соответственно, также происходит истощение биологических ресурсов моря – а именно гибнет огромное количество редких видов рыб – осетровых и многих других.

Загрязнение Каспийского моря является актуальной и масштабной проблемой, ведь негативные воздействия увеличиваются с каждым днём.

Существует острая необходимость разработки и принятия научно обоснованных путей решения экологических проблем Каспийского региона.

Ключевые слова: Каспийский регион, экологические проблемы, негативные воздействия, окружающая среда, пути решения.

Introduction

The Caspian Sea is a common ecological object of the Caspian region. The crisis in one part of the region will certainly affect others. If the Caspian Sea is not saved right now, it will turn into a shallow, polluted with oil and household chemicals, a shallow reservoir in which there will be no fish and other marine life.

Hazards and risks are primarily associated with the intensive development of the resources of the sea and the coastal zone. In order to understand what environmental hazards the inhabitants of the coastal strip are exposed to, it is necessary to find out first of all what impacts (natural and anthropogenic) these hazards and risks create for people. Firstly, it is the natural conditions of the Caspian Sea, which is a unique ecosystem and has its own laws of development. It combines the character and features of not only a lake, but also a large marine basin. That is why the Caspian has a dual nature - from the sea it took all the hydrophysical properties (atmospheric phenomena, organic world, geographical location), from the lake - the closeness of the reservoir and the lack of communication with the sea.

Since the Caspian Sea is a space between mountain peaks and all air masses that move from west to east and from north to south pass through it (and this is a



very narrow strip), it is in this region that atmospheric phenomena increase - winds, hurricanes, snowstorms, etc. This is the uniqueness of the sea: there is no second such basin that is not connected with the ocean, but has patterns in common with it [1].

The second feature is that the geological structure of the seabed is characteristic of the oceanic basin, which determines all geological and hydrogeological processes. For example, frequent earthquakes, which are typical for most of the mainland areas. Scientists explain this by the fact that the current Caspian Sea was formed from the Tethys Ocean, which stretched here tens of millions of years ago and disappeared as a result of the clash of lithospheric plates. They call it the Remnant Sea. Thus, the geographical position of the Caspian Sea itself creates danger and risks associated with atmospheric phenomena and being in the zone of active development of the Earth's crust.

Due to all the circumstances, the situation in the Caspian Sea continues to deteriorate. Industrial and oil pollution of the Caspian Sea has reached a "critical level". The development of oil fields and the movement of large tankers annually leads to the release of more than 122 thousand tons of potentially hazardous oil pollutants into the largest closed reservoir in the world. Also, the sea is poisoned by a large amount of heavy metals, which pose a huge danger to human health. Thus, it is known that the source of 95% of pollution is the Caspian countries in the north and northwest - Russia, Kazakhstan and Azerbaijan, which account for most of the offshore oil production.

According to experts of UNEP (United Nations Environment Programme), active exploration of oil and gas resources, growing networks of pipelines and transport routes, industrial pollution from the inflow of rivers and groundwater, climate change and coastal desertification, as well as loss of biodiversity due to excessive use of fish stocks and the emergence of aggressive introduced species - these are just a few of the environmental challenges that threaten the Caspian Sea [2].

More than 15 million people live in the Caspian region, who are heavily dependent on the natural resources of the sea. In this regard, the protection of the environment of the region is not only a matter of ecology, but also obligatory for reducing risks to the health of the coastal population and sustainable economic development. Since most of the problems are cross-border in nature, these challenges require closer and more active cooperation between the Caspian countries.

Research methods

The author used public sources of information; information from regional and international statistical data; ratios and indicators related to environmental safety specified in official sources, reports, government programs, Internet resources, etc. To achieve the goal, methods of analysis and comparison are used. In addition, as a modern form of research, the author resorted to the inductive method of research. This method is the formation of conclusions about the phenomenon based on the study of private signs (a large number of private environmental disasters and accidents at various enterprises, which resulted in a set of environmental problems in the whole region).

Literature review

Currently, much attention is paid to the comprehensive study of the Caspian Sea, which is associated not only with the intensive development of oil and gas production, significant changes in the regional climate, but also with rapidly developing environmental problems against this background. Modern researchers publish many scientific papers on the future fate of the Caspian region.

Thus, it is necessary to note the works of N.A. Sarsenbay «The concept of a comprehensive program of scientific and applied research of the Caspian Sea and the coast within the Atyrau and Mangistau regions» [3], F. Akiyanova «On the implementation of the scientific and applied program of the «Astana» MNC on the topic: «Comprehensive studies of the ecosystems of the Kazakh sector of the shelf and the Caspian Sea coast with an assessment of the impact of the oil and gas industry in 2021-2026» [4].

On the Internet resource asianecology.kz the article «Assessment of the current state of the Caspian Sea and analysis of the habitat of the Caspian Seal» has been published, the authors of this study are the Central Asian Institute for Ecological Research LLP, Almaty, Kazakhstan, Independent Center for investigation and Appraisal in organic Chemistry, Cuers, France.

It is necessary to note the scientific works of K.A. Byakishev: «The new international legal regime of the Caspian Sea» [5], «International legal problems of fisheries management» [6], «Safety at sea» [7], «The international legal status of the Caspian Sea».

A considerable contribution to the study of this topic was made by L. V. Dorofeeva «Prospects for the development of trade relations in the Caspian region for the Russian Federation» [8], S.A. Lebedev, A.G. Kostyanoy, A.I. Ginzburg «Dynamics of the Caspian Sea according to instrumental measurements, modeling results and remote sensing data» [9] and others.

The main part

The unique natural object – the Caspian Sea – in recent years is in the zone of ecological catastrophe, the preservation of its hydrocarbon resources and biological riches is a common environmental task of the countries of the Caspian region (Russia, Kazakhstan, Azerbaijan, Iran, Turkmenistan).

There are several environmental problems in the Caspian region, the main polluter of the Caspian Sea, of course, is oil. Oil pollution suppresses the development of phytobenthos and phytoplankton, which are represented by blue-green and diatoms, and also reduces oxygen production. Oil creates a film on the water surface that prevents phytoplankton from developing. This, in turn, leads to a decrease in the level of oxygen in the water and the death of marine inhabitants. The number of sturgeon fish is decreasing, followed by waterfowl. The increase in pollution, respectively, negatively affects the heat, gas, and moisture exchange between the water surface and the atmosphere. Due to the spread of the oil film over large areas, the evaporation rate decreases several times [10].

Also, pollution of the Caspian Sea is caused by phenols - hydroxyl derivatives



of aromatic hydrocarbons (volatile and non-volatile), they are common pollutants entering natural waters with wastewater from oil refineries and other enterprises. Usually, under natural conditions, phenols are formed during the metabolism of aquatic organisms, during the biochemical oxidation of organic substances. The maximum permissible concentration of phenols in drinking water and water of fishery reservoirs is 1 mcg/l. From the results of the analysis, we found that the content of phenols in water in shallow areas of the sea reached 8 mcg/l, and the average content of phenols in water of the Caspian Sea reaches 60 mcg/l, and the average value characteristic of the waters of this area is 3 mcg/l, that is, the average concentration of phenols in the water has recently increased to 6 MPC (0.006 mg/l) [11].

The next pollutant is wastewater. The Volga and all other rivers that carry their waters to the Caspian Sea bring with them tons of human waste products, as well as household solid garbage. Many coastal cities do not have sewage treatment plants and drain sewage – both from homes and businesses – directly into the sea. Dirty waters create dangerous oxygen-free zones - they have already appeared in the south of the region. These are parts of the sea where due to the high level of pollution, all marine vegetation that produces oxygen dies, and after algae, all marine life dies [12].

The next problem is overfishing and poaching leads to a reduction in the number of sturgeons. So, poaching, according to unofficial data of local residents, accounts for up to 80% of the catch. In recent years, poaching has been actively combated, which has led to a slight recovery of the sturgeon population.

Another serious problem is the decline in sea level. In some regions, the coastline recedes by a meter per year. This is due to the active construction of dams and power plants on the rivers feeding the Caspian Sea, as well as due to excessive water intake from rivers for irrigation of fields. Geothermal power plants are a great alternative to traditional methods of energy production. The Ministry of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan recalled that the downward trend in the level of the Caspian Sea began in 2006, and by 2016 amounted to 27.99 m. According to the long-term forecast, by 2040 the sea will become shallow by 2.04 m.

The real problem for the Caspian Sea is the active reproduction of alien organisms - mnemiopsis ctenophore. Ctenophore practically devastated the Azov and Black Seas in the 80s, now it destroys the food base of Caspian fish, consuming a huge amount of plankton. The ctenophore also eats sturgeon caviar, reducing the already meager population.

Based on the above, the environmental problems of the Caspian Sea and its coast are a consequence of the entire history of extensive economic development in the countries of the region. This is superimposed both by long-term natural changes (secular fluctuations in sea level, climate change) and acute socio-economic problems of today (transition period, economic crisis, conflicts, introduction of transnational corporations, etc.).

The problems that have arisen regarding the condition and pollution of the Caspian Sea require the adoption of active measures to protect the environment in the region and, accordingly, control by the five coastal states.

It should be recalled that in 2003, the Caspian countries signed the Framework

Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea in Tehran. It was approved on August 12, 2006. Since then, five Caspian littoral states have been jointly solving the problems of the marine environment in the Caspian Sea.

The above environmental problems of the Caspian continue to exist in full, in connection with which, we believe it is necessary, first of all, in the development and operation of hydrocarbon resources in the Caspian Sea basin, to carry out environmental protection measures on an ongoing basis. And also, in our opinion, it is necessary to update common regulatory, methodological and legal documents for the development of hydrocarbon raw materials, which would exclude or reduce the anthropogenic impact on the ecosystem of the Caspian Sea. If the coastal countries jointly and rationally use natural resources, carry out work to increase the number of plants and animals, environmental protection measures, then in this case the Caspian Sea will live.

International emergency services in case of accidents in the Caspian Sea are also very important. We also need the Caspian Environmental Fund. Ensuring environmental safety, the development of environmental monitoring is a priority problem of each state. The possibility of restoring the ecosystems of the Caspian Sea largely depends on the coordinated actions of the Caspian states.

It should be noted that from June 1 to July 1, 2022, major repairs are expected at the field of the Kazakh side, during which production will not be carried out.

Based on the above, we can see that the Caspian Sea is a common ecological object of the Caspian region, and the crisis in one of its parts will result in a common, inseparable ecological catastrophe, which, ultimately, will affect the personal plans of each state and its development prospects. Effective environmental control over oil operations and the general situation in the Caspian Sea is possible only with the joint control of the Caspian littoral states. In turn, such control can be carried out through the creation of an interstate environmental authority, and the granting of appropriate powers, in particular, the right to preliminary environmental expertise of oil projects, to suspend or terminate the implementation of these projects in the event of an environmental hazard or increased risk, as well as the development and implementation of joint environmental programs.

Conclusion

Summing up, it should be noted that ensuring the stability of the environmental situation in the Caspian region largely depends on active interstate cooperation. Measures to save the region should be supported by all coastal States, and should include mandatory:

- development of emergency response systems for emergency oil emissions;
- cleaning and proper storage of waste from processing enterprises;
- stopping poaching;
- creation of nature conservation areas;
- creation of sturgeon and other fish breeding enterprises;
- allocation of funds from the budget for the study of environmental problems of the region.

Based on the above, we believe that the possibility of restoring the ecosystems of the Caspian Sea largely depends on ensuring and coordinating the actions of the Caspian states on the above points (proposals).

REFERENCES:

1. Mezhdunarodnyye vershinami [Between mountain peaks] URL: <https://www.kaspiy.az/mezdu-gornymi-vershinami> (Accessed: 23.05.2022)
2. Ekologiya Kaspiiskogo morya nakhoditsya v kriticheskom sostoyanii, predosteregayut eksperty [The ecology of the Caspian Sea is in critical condition, experts warn] URL: <https://penzanews.ru/analysis/55078-2012> (Accessed: 23.05.2022)
3. Sarsenbai N.A. Kontseptsiya kompleksnoi programmy nauchno-prikladnykh issledovaniy Kaspiiskogo morya i poberezh'ya v predelakh Atyrauskoj i Mangistauskoj oblastej [The concept of a comprehensive program of scientific and applied research of the Caspian Sea and the coast within the Atyrau and Mangystau regions] URL: <https://isca.kz/ru/analytics-ru/2950> (Accessed: 20.05.2022)
4. Akiyanova F.Zh. O realizatsii nauchno-prikladnoi programmy MNK «Astana» po teme: Kompleksnyye issledovaniya ekosistem kazakhstanskogo sektora shel'fa i poberezh'ya Kaspiiskogo morya s otsenкой vliyaniya neftegazovoi otrasli v 2021–2026 godakh [On the implementation of the scientific and applied program of the MNC "Astana" on the topic: Comprehensive studies of the ecosystems of the Kazakhstani sector of the shelf and the coast of the Caspian Sea with an assessment of the impact of the oil and gas industry in 2021–2026] URL: <https://isca.kz/ru/analytics-ru/2943> (Accessed: 20.05.2022)
5. Bekyashev K.A. Novyi mezhdunarodno-pravovoi rezhim Kaspiiskogo morya [New international legal regime of the Caspian Sea] // Trudy VNIRO. 2018. № . URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novyy-mezhdunarodno-pravovoy-rezhim-kaspiyskogo-morya> (Accessed: 23.05.2022)
6. Bekyashev K.A. Mezhdunarodno-pravovyye problemy upravleniya rybolovstvom [International legal problems of fisheries management] URL: https://old.mgimo.ru/library/publications/mezhdunarodno-pravovyye-problemy-upravleniya-rybolovstvom_v_sredizemnom_i_karibskom_moryakh/ (Accessed: 23.05.2022)
7. Bekyashev K. A., Sidorchenko V. F. Bezopasnost' na more [Maritime safety] URL: <https://www.morkniga.ru/p826640.html> (Accessed: 23.05.2022)
8. Dorofeeva L.V. Perspektivy razvitiya trgovykh otnosheniy v Kaspiiskom regione dlya Rossiiskoi Federatsii. URL: <https://roscongress.org/materials/perspektivy-razvitiya-torgovykh-otnosheniy-v-kaspiyskom-regione-dlya-rossiyskoy-federatsii/> [Prospects for the development of trade relations in the Caspian region for the Russian Federation] (Accessed: 23.05.2022)
9. S.A. Lebedev, A.G. Kostyanov, A.I. Ginzburg Dinamika Kaspiiskogo morya po dannym instrumental'nykh izmereniy, rezul'tatam modelirovaniya i dannym distantsionnogo zondirovaniya [Dynamics of the Caspian Sea according to instrumental measurements, modeling results and remote sensing data] URL: http://www.iki.rssi.ru/asp/dep_proj/pr555_10.pdf (Accessed: 23.05.2022).
10. Ekologicheskie problemy Kaspiiskogo morya i ikh prichiny [Environmental problems of the Caspian Sea and their causes] URL: <https://stud.baribar.kz/22645/ekologicheskie-problemy-kaspiyskogo-morya-i-ikh-prichiny> (Accessed: 23.05.2022).
11. Ekologicheskie problemy Kaspiiskogo morya i ikh prichiny. URL: <https://stud.baribar.kz/22645/ekologicheskie-problemy-kaspiyskogo-morya-i-ikh-prichiny> (Accessed: 23.05.2022).
12. K kakim posledstviyam mozhet privesti zagryaznenie nef'tyu i stochnymi vodami, a takzhe snizhenie urovnya vody Kaspiiskogo morya? [What are the consequences of oil and sewage pollution, as well as a decrease in the water level of the Caspian Sea?] URL: <https://greenologiya.ru/eko-problemy/gidrosfera/kaspiyskoe-more.html> (Accessed: 23.05.2022).

Айгерім Турханова¹, Әсемгүл Гусманова²

*¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің доценті,
саяси ғылымдарының кандидаты
e-mail: sajasata@mail.ru*

*² Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты,
(Астана, Қазақстан)
e-mail: assem_gus89@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕЛДІК ИМИДЖІНІҢ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ СТАРТАП МЕН БИЗНЕС ЖОБАЛАРЫНЫҢ РӨЛІН ТАЛДАУ

Андатпа. Бүгінгі таңда Қазақстанда бизнес ортаны дамыту басым бағыттардың біріне айналды. Бұл мақалада бизнес экожүйесі түсінігі және оның елдік имиджінің дамуына тікелей әсер тигізетін факторлары айқындалады. Инновациялық стартаптар мен бизнес жобалар секілді жаңа феноменінің қалыптасуы мен қысқаша тарихы көрсетілген. Мықты және танымал саяси ұлттық бренд, барлық қатысушы тараптар үшін, соның ішінде жеке және мемлекеттік секторлар үшін, сондай-ақ барлық мемлекеттік органдар, қоғам және азаматтар үшін тиімді. Осы аспектілердің барлығы оны құру мен дамытуда маңызды рөл атқарады. Кез келген адам дәйекті тәсілдің қажеттілігін мойындайды және ұлттық брендингтің дамуына үлес қосуға дайын, бірақ, шын мәнінде оны жүзеге асырудың функционалдық моделін жасау қиын міндет болып табылады. Мақалада елдік имиджі дамытуда стартаптар мен бизнес жобалардың ойнайтын рөлі, мемлекеттің саяси экономикасында алатын орны туралы зерттеуге талдау жасалған. Мақалада елдің оң имиджін қалыптастыру процесінде қолдануға болатын жағдайлық зерттеулер пайдаланылады.

Түйін сөздер: *стартап, елдік имидж, инновация, саясат, саяси экономика, бизнес*

Айгерім Турханова, Асемгүл Гусманова

АНАЛИЗ РОЛИ ИННОВАЦИОННЫХ СТАРТАП И БИЗНЕС-ПРОЕКТОВ КАК ФАКТОРА РАЗВИТИЯ СТРАНОВОГО ИМИДЖА КАЗАХСТАНА

Аннотация. На сегодняшний день развитие бизнес среды в Казахстане стала одной из приоритетных направлений. В данной статье поднимается вопрос о концепции бизнес экосистемы и его прямого влияния на развитие странового имиджа. Показана краткая история образования и становления нового явления инновационных стартап и бизнес-проектов. Сильный и узнаваемый национальный бренд выгоден для всех вовлеченных сторон, для частных и государственных

секторов в том числе, а также для всех государственных органов, общественности и граждан. Все эти же стороны играют важную роль в его создании и становлении. Все осознают необходимость согласованного подхода и готовы внести свой вклад в процесс развития брендинга, но, на самом деле, создание функциональных моделей для его реализации представляет собой сложную задачу. В статье представлен анализ исследований о роли стартапов и бизнес-проектов в развитии имиджа страны и в политической экономике. В статье используются тематические исследования, которые могут быть применены в процессе создания положительного имиджа страны.

Ключевые слова: *стартап, страновой имидж, инновации, политика, политическая экономика, бизнес.*

Aigerim Turkhanova, Asemgul Gusmanova

ANALYSIS OF THE ROLE OF INNOVATIVE STARTUPS AND BUSINESS PROJECTS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY IMAGE OF KAZAKHSTAN

Abstract. Today, the development of the business environment in Kazakhstan has become one of the priorities. This article identifies the concept of business ecosystem and the factors that directly affect the development of its country image. A brief history of the formation of a new phenomenon, such as innovative startups and business projects. A strong and well-known national brand, beneficial to all stakeholders, including the private and public sectors, as well as to all government agencies, society and citizens. All these aspects play an important role in its creation and development. Everyone recognizes the need for a consistent approach and is ready to contribute to the development of national branding, but in fact, creating a functional model for its implementation is a difficult task. The article presents an analysis of studies on the role of startups and business projects in the development of the country's image and in the political economy. The article uses case studies that can be applied in the process of creating a positive image of the country.

Keywords: *startup, country image, innovation, political economy, politic, business.*

Кіріспе

Бүгінгі таңда технология мен инновациялық даму дәуірінде біз startup, бизнес-экожүйе, инновациялық бизнес жобалар сияқты жаңа құбылыстың өнімдерін жиі естіміз. «Инновация» және «кәсіпкер» ұғымдары көбінесе өнертабыс және шағын бизнес иелері сияқты терминдермен алмасады, бірақ, одан да жиі «Стартап» терминімен белгілі. Стартап термині 70-жылдардың аяғында АҚШ-та пайда болып, 90-жылдардың соңында бүкіл әлемге танымал болды [1]. Стартап – жаңа технологияны дамытатын және пайдаланатын, өсу әлеуеті жоғары немесе ерте кезеңдегі жаңа компания. Жалпы, компанияның дамуы, жаңа технологиялар мен бизнес тәсілдерін дұрыс қолдануына тәуелді.

1990 жылдардан бастап технологиялық мүмкіндігі аса зор және қарқынды дамып келген «интернет желісін» мысалға келтіруге болады, бүгінгі таңда өміріміздің бір құрамдас бөлігіне айналғаны оған дәлел. Стартаптардың бұл түрлері интернет-стартаптар немесе кеңірек айтқанда, технологиялық стартаптар ретінде белгілі болды, сондықтан «стартап» термині әлі де «технологиялық стартап» деп аталады.

Стартаптар көбінесе Кремний алқабының көтерілуімен байланысты. «Кремний алқабы» термині алғаш рет 1971 жылы «Electronic News» журналында қолданылды, ол негізінен жартылай өткізгіштерді (кремний негізгі ингредиент болды) жасайтын саладағы компанияларға қатысты болды [2]. «Кремний алқабының» қалыптасуы мен әлемге танылуы, 1951 жылы Стэнфорд университетіне жататын Стэнфорд индустриялық паркінің құрылуынан бастау алды. Бұл – тарихи оқиға, кейіннен Стэнфорд университетінің төңірегіне жаңа компаниялардың шоғырлануымен және 1970 жылдардан бері әлемнің технологиялық дамуына үлкен әсер етуімен белгілі.

Интернет секілді және басқа да заманауи технологиялар, жаңа компаниялар үшін қарқынды өсу мүмкіндігіне жол ашты. 1994 жылы алғашқы веб-браузер енгізілгеннен бастап интернеттің жылдам дамуы – «заттар интернеті» деп аталатын құбылыстың соңғы көрінісі. 1990 жылы интернетке шамамен 1 миллионнан астам адам қосылған. 1995 жылдары бұл көрсеткіш 50 миллионға дейін өсті. 2021 жылға қарай интернет 7,8 миллиард пайдаланушыны немесе дүниежүзі халықтарының 100 %-ын қамтыды. Бірақ, бүгінде стартап феномені тек Кремний алқабымен немесе АҚШ-пен ғана шектелмейді, ол бүкіл әлем бойынша өсу орталықтары бар, толығымен жаһандық феноменге айналды, соның ішіндегі ең ірілері – Финляндия, Берлин, Лондон, Сингапур, Бейжін, Израиль және Токио. Көптеген дамушы елдерде стартап орталықтары, белсенді инкубаторлар мен акселераторлар бар, бұл кәсіпкерлік идеялардың жаңа түрлерін дамытуға қолайлы жағдай жасайды және осы елдермен қатар бұл даму тенденциясын Орталық Азия елдері, оның ішінде Қазақстан бірінші болып қолданды.

Тәуелсіздік алғаннан бері, Қазақстан инвестициялық ахуалды қалыптастыру және дамыту аясында белсенді жұмыс жүргізді, бұл өз кезегінде инновациялық бизнес-идеяларды іске асыруды кешенді түрде жүзеге асыруға ықпалын тигізді. Өндіріс пен IT-технологиялардағы соңғы тенденциялар күн сайын халықаралық платформаларда өз ережелерін талап етеді және біздің еліміз бұл өзгерістерді айналып өтпейді. Жаңа енгізулер көптеген мемлекеттік бағдарламалар мен құжаттарда көрсетілген. Соның бірі Н.Назарбаев қабылдаған «Ұлт жоспары – бес институттық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам». Бұл жоспардың мәні – жаһандық ішкі сын-қатерлерге жауап және жаңа тарихи жағдайларда дамыған 30 елдің қатарына кіруінде. Яғни, еліміздің стратегиясы – отандық кластерлерді жан-жақты дамыту, халықаралық аренаға тұрақты түрде шығару. Ал осы кластерлердің бірі, бизнес ортаны дамыту болып саналады.

Жалпыға анық, бизнестің дамуы инновациялық бизнестің экожүйесіне байланысты, ал осы экожүйеге қандай концептуалды негіздер кіретінін қарастырған жөн. Бизнес және стартаптар экожүйесі – жаңа стартаптарды құру және масштабтау жүйесі ретінде жұмыс істейтін адамдар тобынан, стартаптардан және оған байланысты ұйымдардан тұрады. Стартап экожүйелері көбінесе университет алаңында және технологиялық компаниялар немесе ұйымдардың аумағында шоғырланып, қалыптасады. Бұл экожүйе жаңа кәсіпкерлерді, тәлімгерлерді, инкубаторларды, университеттер мен корпорациялардан шыққан талант көздерін, инвесторларды және қолдау қызметтерін қоса алғанда, кәсіпорынды дамытуға ұмтылатын негізгі субъектілер мен мүдделі тараптарды біріктіреді. Бизнес пен инновацияның экожүйесін зерттеуді жалғастыра отырып, бүгінгі таңда Қазақстанда «Astana hub» IT-зертханасы, «Astana Innovations» АҚ, «Qaztech Ventures» АҚ, «Нурис» сияқты ұйымдар бұл нарықты алға жылжытуда. Еліміздегі көптеген жоғары оқу орындарының базасында бизнес-инкубаторлар мен акселераторлар да құрылуда. «Бес институционалдық реформаны жүзеге асыру бойынша 100 қадам» Ұлт жоспарын іске асыру аясында, Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың бастамасымен, Қазақстанда алғаш рет «Астана» халықаралық қаржы орталығы (АХҚО) құрылды. АХҚО қаржылық қызметтерді ілгерілету және құру бойынша ең ірі халықаралық орталық, сонымен қатар оның ішінде құрамдас IT және қаржылық технологиялар саласындағы стартап жобаларды қолдауға арналған Fintech Hub платформасы орналасқан [3].

Жалпы, бизнес экожүйесін елдік имиджін және брендингін дамытуының бір нысаны ретінде қарастыру – мемлекет саясатының бағдары болып табылады. Мемлекет имиджі (бейнесі) – әлемдік құрылыстың күрделі көпфакторлы ішкі жүйесі ретіндегі, мемлекеттіліктің эволюциялық даму процесінде қалыптасқан мемлекеттік жүйенің (экономикалық, географиялық, ұлттық, демографиялық) өзара байланыс сипаттамаларының кешені. Олардың өзара әрекеттесу тиімділігі әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-саяси, ұлттық-конфессиялық және басқа да процестерге байланысты [4]. Әсіресе, мемлекеттің ішкі саяси және экономикалық жетістікері, халықаралық қауымдастықты қатты қызықтырады. Ол дегеніміз, экономикасы мықты ішкі саясат, сыртқы елдік имиджі нығайтады [5].

Кез-келген стартап компания пайда болған кезінен-ақ, өзінің брендін және имиджін жетілдіреді. Олардың қарқынды жетіліп дамуы, шығармашылық ортамен және іскерлік имиджінің дамуымен тығыз байланысты. Ал жеке имидждің жетістікке жетуі, экономикалық саясаттың беделін арттырады. Брендинг – тұтынушының өнімге деген ұзақ мерзімді қалауын анықтауға бағытталған мақсатты маркетингтік іс-әрекет. Ол маркетингтік коммуникацияларды әзірлеу және енгізу процесінде жүзеге асырылады. Брендингің негізгі мақсаты - аудиторияға бренд атымен шығарылған ұсыныстың мәнін жеткізу және осы брендке оң көзқарасты қалыптастыру болып табылады [6].

Зерттеу әдістері

Мақалада құжат, статистика, контент сияқты талдау тәсілдері қолданылды. Сонымен қатар авторлармен саяси талдау жасалынды.

Н.Назарбаев қабылдаған «Ұлт жоспары – бес институттық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам» атты бағдарламасының негізінде де талдау жүргізілді. Құжат талдау тәсілі, еліміздің ақпараттық жаһандық жүйесінде жаңа талаптарға сай процесстерден тыс қалмауы, стартаптардың және инновациялық бизнес-жобалардың дамуына мемлекеттік деңгейде барынша үлес қосатынын және қолдау көрсететінін айқындады.

Сонымен қатар, мақалада статистикалық талдау қолдану арқылы Астана Хаб қатысушыларының тапқан табысы талданды. 2021 жылы стартаптармен тартылған инвестициялар көлеміне шолу жасалынды. Олар инновациялық өнім өндірушісі ретінде халықаралық нарықта еліміздің танылуын арттырады. Бұл тәсілдерді пайдалана отырып, авторлар бизнес экожүйесіндегі табысты және өнімдері халықаралық деңгейге сай, басты инновациялық жобаларды анықтады.

Зерттеу барысында, Findexable халықаралық ұйымының жыл сайынғы «Global Fintech Rankings» финтехнологиялық экожүйелерді дамыту рейтингісін қарастыра отырып, авторлармен контент талдауы жүргізілді. Бұл талдау нәтижесі, еліміз инновациялық өнім өндірушісі ретінде халықаралық нарықта танылғанын, сол арқылы елдік имиджін жоғары деңгейге көтергенін және мемлекеттің саясатына тікелей оң ықпалын тигізгенін анық көрсетті.

Зерттеу нәтижелері

Бүгінгі таңда экономистер ұзақ мерзімді экономикалық өсудің негізгі қозғалтқыштары инновация мен кәсіпкерлік екеніне көз жеткізді [7]. Сондықтан да Қазақстанда технологиялық стартаптар мен инновациялық жобалардың орын алуы, әлі де экономикалық ахуалды күшейтеді және оның даму қозғалтқышына айналатынына күмән жоқ. Бизнес ортасында компаниялардың өміршеңдігінің жоғары болуы, мемлекет тарапынан жан-жақтылық қолдауды қажет етеді. Стартаппен көбіне 30 жасқа дейінгі жастар айналысады, оларға көмек ретінде табысты кәсіпкерлер тәлімгерлік жүргізу қажет. Болашақта арнайы оқу бағдарламалардың қабылдануы, экожүйені қалыптастыратын алаңдардың пайда болуы, жас, мықты және білімді болашақ кәсіпкерлерді өсіруге зор септігін тигізеді.

Авторлардың ойынша, болашақта арнайы алаңдарда шоғырланатын жаңа технологиялық және ғылыми-инновациялық стартап-жобалардың, бизнес-инкубаторлардың, рөлі өте жоғары:

Біріншіден, сондай алаң, әлем ағымына және трендтерге сай өзекті технологияларды, жаңа қозғалтқыш идеялары бар жас ғалымдарды, студенттерді, кәсіпкерлерді, инноваторларды, білім және ғылым өкілдерін біріктіреді.

Екіншіден, бизнес-инкубаторлар мен стартап жобаларды қолдау – инвестиция мен елімізге ірі шетелдік инвесторларды тартуға тікелей әсер етеді.

Үшіншіден, отандық әзірлемелер халықаралық нарықта және осы сегментте теңдесі жоқ жаңа өнімдерді шығаруға серпін береді, бұл елдің брендингін дамытуда ерекше маңызға ие. Өйткені шетелдік сайттарда ең алдымен ұсынылған тауардың елі, мекені көрсетіледі.

Төртіншіден, экономикалық бәсекелестіктің жандануы жаңа жұмыс орындарын ашады, білікті мамандарды шоғырлайды. Елдің ішкі экономикасын отандық өндірілген тауарлармен толтыру, тауарлар бағасының төмендеуіне алып келеді, бұл жерде «сұраныс ұсынысқа ие» деген дәйексөз орын алады.

Бесіншіден, мемлекеттік қазынаға салық төлемі ұлғаяды. Елімізде кіші және орта кәсіпкерлерді қолдау бағдарламалары жоғары деңгейде қызмет атқарады.

Алтыншыдан, өндірістегі және бизнес-процестердегі инновациялар еңбек пен капиталдың өнімділігін еселеуге септігін тигізеді, өз кезегінде, бұл экономикалық өсу қарқынын үдетеді [8].

Авторлар мақалада, «елдік имидж және мемлекет саясатының дамуына тікелей оң әсерін тигізетін аспектілерінің бірі – бизнес экожүйесінің дамуы», деген тұжырымға келді.

Нәтижелерді талқылау

Айта келгенде, Хабар жұмысының нәтижесі – өнімдерді халықаралық нарыққа шығару және инвестиция тарту болып табылады. Акселерация және инкубациялау бағдарламасын сәтті аяқтап, еліміздің халықаралық нарықта жеке бренд ретінде ғана емес, Қазақстанның инновациялық өнім өндірушісі ретінде танылуын арттырған стартаптар саны күннен-күнге артып келеді. Қазақстандық Стартап бағдарламасы аясында 2020 жылға дейін 50-ге жуық жоғары тахнологиялық және экспортқа бағдарланған бастауыш компанияларды инкубациялауға жеке капиталдың 30 %-ы, 2 яғни млрд теңгеден астам қаражат бөлінді. Жеке инвестияларды тартудан басқа, стартап компаниялар жеделдетілген бизнесті дамыту және оқыту бағдарламасына қатысу мүмкіндігін алды [9].

Қазіргі уақытта Астанада Орталық Азиядағы ең ірі халықаралық технопарк Astana Hub өз жұмысын белсенді жұмыс атқаруда. Олар ісін жаңа бастаған кәсіпкерлерге жан-жақты қолдау көрсетеді. Жаңа стартаптарға өз жобаларын алға жылжыту мақсатында, алғашқы инвестицияларды тартуға көмектеседі. Astana Hub қатысушылары салық жеңілдіктерін алатын және АКТ саласындағы басым қызмет түрлерінің тізбесі аясында жұмыс істейтін, IT-компаниялар мен стартаптар болып табылады. Бүгінгі таңда Astana Hub-та 650-ден астам қатысушы тіркелген, оның 71-і шетелдіктер. 3 жыл ішінде Hub қатысушылары 235 миллиард теңгеден астам табыс тапқан [10].

Стартап компаниялардың қарқынды дамуына, инвестициялар қажет. Отандық инвесторлармен қоса, Қазақстандық жобаларға шетел инвесторлары көп қызығушылық білдіреді. Жас компанияның шетел инвестициясын тарту, нарықтағы бәсекелестікті тудырады, еліміздің ішкі экономикасын алға тартуға септігін тигізеді. 5Q.media журналының сараптамасы бойынша, 2021 жылы

стартаптар инвестиция көлемі бойынша 8 миллионға жуық доллар жинады. 2021 жыл бүкіл әлем бойынша венчурлық қаржыландыру бойынша рекордтық жыл болды [11].

1-кесте. Тартылған инвестициялар

Атаулары - Хаб	Анықтамасы	Инвестиция көлемі
JET (Astana Hub)	Электр скутерлерді станциясыз қысқа мерзімді жалға беру жүйесі.	\$3 000 000
S1LKPAY (Seven Rivers Capital)	ақша аударымдарының стандартты емес шешімін ұсынатын инновациялық финтех банк.	\$1 200 000
Cerebra (Almaty A.I. Lab)	компьютерлік томографиялық суреттер негізінде инсультті ерте кезеңде диагностикалауға арналған бағдарламалық қамтамасыз ету.	\$1 000 000
СТОgram (АО «QazTech Ventures»)	жеткізушілердің автоқызметтерін және көтерме саудагерлерден автокөлік өнім-дерін және бөлшектерін ыңғайлы платформада табуға көмектеседі.	\$700 000

1-кестеде көріп отырғанымыздай, стартаптар жеке кәсібін дамыту арқылы жұмыс орындарын ашып, мемлекеттік қазынаға салық төлемдерін жүргізіп, инвестиция тартып, халықаралық нарықта да өзін көрсете алды, сонымен қатар еліміздің инвестициялық ахуалын жақсартты.

Бүгінгі таңда отандық инновациялық және технологиялық бизнес-жобалар қиындықтар мен теріс пікірлерге қарамастан, жоғары өміршеңдік пен сұраныс деңгейін жоғары сатыда ұстап отыр. Оған дәлел бола алатын «Global Fintech Rankings» финтехнологиялық экожүйелерді дамыту рейтингінде, Қазақстан алғаш рет Азия-Тынық мұхиты аймағы елдері арасында 13 орынға және елдік рейтингінде 66 орынға ие болды. Findexable халықаралық ұйымы жыл сайынғы рейтингінде жергілікті инфрақұрылымды, финтек компанияларының нарықтағы саны мен сапасын және реттеуші ортаны бағалайды. Рейтинг бүкіл әлемдегі финтех экожүйелер туралы ең толық ақпаратты ұсынады, олар: ел/қала рейтингі, ел/қала экожүйесі туралы негізгі фактілер, ел/қала стартаптарының табыстары. Айта кетейік, Қазақстан бұл рейтингке алғаш рет 2021 жылы еніп, айтарлықтай жоғары орынға ие болды.

Қорытындылар

Иә, әрине, бизнесті елдік имиджді дамытуда басқа елдік факторлармен қарастырған жөн, себебі, бұл күрделі мәселені шешу үшін кешенді талдау және арнайы тәсіл қажет. Бірақ бизнестің экожүйесі саласындағы тиянақты зерттеулер өте маңызды, ол көптеген экономикалық мәселелерді алдын алуға мүмкіндік береді. Осындай жан-жақты тәсілдерді, брендингті зерттеуге аса зор үлес қосқан Саймон Анхолт, Филипп Котлер, Дональд Хайдер, Ирвинг Рейн сияқты ғалымдар дәлелдеді. Сәйкесінше, ұлттық брендті дамыту

үшін елдің имиджіне әсер ететін факторларды мұқият қарастырған жөн. Ұлттық брендтің мақсаты – ұлттың имиджіне әсер ету болғандықтан, осы факторларды ескеру қажет. Елдерде брендинг элементтерін алғашқы болып енгізген Саймон Анхольт, ұлттың имиджін құрудың шешуші себебі ретінде коммуникацияның алты арнасын анықтады: туризм, экспорт, басқару, инвестиция және интеграция, мәдениет және мұра, халық [12]. Тікелей немесе жанама болсын, осы алты арнаның тиімділігін бірдей қарастыру жөн, өйткені олардың барлығы ұлттың имиджін қалыптастыруға жауапты. Бір арнаның үстемдігі, басқа бөліктердің күйреуіне әкелуі мүмкін, бұл өз кезегінде ел экономикасына қатты әсер етеді. Мысалы, мемлекет тек Туризм арнасына ғана назар аударатын болсақ, экологиялық апат туристік орындарды жойып жіберген жағдайда, елдің имиджі мен экономикасын алтыбұрыштың басқа бөлігі ұстап тұра алмайды.

Бүгінде әлем – бір нарық. Жаһанданудың қарқынды дамуы – әрбір елдің, әрбір қаланың және әрбір аймақтың бір-бірімен әлемдік тұтынушылар, туристер, инвесторлар, студенттер, кәсіпкерлер, халықаралық спорттық және мәдени іс-шаралар, халықаралық бұқаралық ақпарат құралдары, басқа үкіметтердің және басқа елдердің адамдарының назары мен құрметі үшін бір-бірімен бәсекеге түсу қажеттілігін көрсетіп отыр [12, 1].

Бүгінде стартапты мемлекеттік деңгейде қолдау, елдік имидждің дамуына үлкен әсер ететіні анық. Кәсіпкерлік пен инновация неғұрлым көп болса, соғұрлым стартаптар саны өседі. Ал стартаптар неғұрлым көп болса, соғұрлым елімізде ірі компаниялар, ауқымды жобалар орын алады және экономика мен жалпы қоғамда өзгерістер болады. Өз кезегінде, шетелде көрсетілген отандық өнімдер елімізге оң имидж алып келеді және беделін көтереді. Мықты ұлттық брендті құру, шетелдік инвесторларды тартады, ұлттық компаниялардың рөлін арттырады, экономиканың өсуіне ықпал етеді, экспортты ынталандырады, қоғамдық дипломатияны дамытады және эмиграцияны бәсеңдетеді.

Қазақстанда бизнес пен кәсіпкерліктің, стартап-жобалардың дамуы халықаралық нарықтарда инновациялық форматтағы өнімдер мен бәсекеге қабілетті қызметтерді сатуға және шығаруға мүмкіндік берді. Бұл ұлттық брендті халықаралық аренаға танытып қана қоймай, еліміздің оң имиджін қалыптастыруға тікелей ықпалын тигізді. Осылайша, бизнесті дамыту арқылы мемлекетіміз оң имиджін нығайтып, ұлттық брендін қалыптастырамыз.

Бүгінгі таңда бүкіл әлемде, пандемиядан кейін көптеген өзгерістер орын алды. Пандемия кезінде мемлекеттердің көптеген секторлары зардап шекті. Қазақстандағы дәстүрлі бизнес толығымен онлайн форматқа көшті, осы орайда жаңа цифрлық технологиялардың рөлі күрт өсті. Соңғы жылдары әлемдегі төлем өнеркәсібінің дамуы, жаңа кезеңіне ауысты, технологиялық және институционалдық компоненттер тұрғысынан өзгерді. Төлем нарығындағы инновациялар мен технологияларды дамыту жаңа төлем шешімдерінің, жаңа бизнес модельдердің және нарық қатысушыларының пайда болуына себеп болды. Яғни, күрделі жағдайға қарамастан, еліміз кез-келген қауіп қатерді жоғары дәрежеде атқару міндетін орындады. Саймон

Анхольттың алтыбұрышын мысалға айта отырсақ, мемлекеттің барлық арналарын нығайтсақ, кез-келген қиындықтарға төтеп беруге болатыны анық. Ал, халықаралық аренада мемлекетіміздің пандемия кезіндегі ұстанған дұрыс саясаты еліміздің халықаралық дәрежесін көтерді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Simpson, J., Weiner, E. (1989). The Oxford English Dictionary. United Kingdom: Oxford University Press.
2. Делендик, М.У. Silicon valley – Кремниевая или Силиконовая долина? // Мосты. Журнал переводчиков. - 2009. - № 1(21). - С. 36-39.
3. Международный финансовый центр «Астана»: официальный сайт // URL: <https://aifc.kz/> (қаралған күні 25.10.2022)
4. Тлепбергенова, А.А. Страновой имидж: учебное пособие. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 75, [3] с.: ил. – Библиогр.: с. 20.
5. Кошербаев, Д.Б. Саясаттағы имидж: оқу құралы. – Алматы: Эверо, 2016. – 141 б.
6. Тұржан, О. Имиджелогия: оқу құралы. – Алматы: Эверо, 2015. – 178 б.
7. Uruzbayeva, N.A. (2021). Branding theory and PR in tourism. Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan- Nur-Sultan: L.N. Gumilyov ENU.
8. Grossman, G., Helpman, E. (1994). Endogenous Innovation in the Theory of Growth. Journal of Economic Perspectives 8, no. 1, pp. 23–44
9. Нурпеисова Т.Б. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар: оқу құралы / Т.Б. Нурпеисова, И.Н. Кайдаш; Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. – Алматы: Бастау, 2018. – 532
10. «Астана Хаб»: официальный сайт // URL: <https://astanahub.com/ru/100startup-stoty> (қаралған күні 15.11.2022)
11. Журнал: официальный сайт // URL: <https://5q.kz/posts/> (қаралған күні 05.10.2022)
12. Anholt, S. (2007). Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions, New York: Palgrave Macmillan.

REFERENCES:

1. Simpson, J., Weiner, E. (1989). The Oxford English Dictionary. United Kingdom: Oxford University Press.
2. Delendik, M.U. Silicon valley – Kremnievaja ili Silikonovajadolina? [Silicon valley – Silicic or Silicon valley?] // Mosty. Zhurnal perevodchikov. - 2009. - № 1(21). - S. 36-39.
3. Mezhdunarodnyj finansovyj centr «Astana» [The International finance center «Astana»]. URL: <https://aifc.kz/> (Accessed: 25.10.2022)
4. Tlepbergenova, A.A./Stranovoj imidzh [Country image]: uchebnoe posobie. - Almaty: Qazaq universiteti, 2011. - 75, [3] p. : il. - Bibliogr.: p. 20.
5. Koshervaev, D.B. / Sajasattagy imidzh [Political image]: oqu quraly. – Almaty: Jevero, 2016. - 141 p.
6. Turzhan, O./ Imidzhelogija [Imagology]: oqu quraly. - Almaty : Jevero, 2015. – 178 b.
7. Uruzbayeva, N.A. (2021). Branding theory and PR in tourism. Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan- Nur-Sultan: L.N. Gumilyov ENU.
8. Grossman, G., Helpman, E. (1994). Endogenous Innovation in the Theory of Growth. Journal of Economic Perspectives 8, no. 1, pp. 23–44
9. Nurpeisova T.B. Aqparattyq-kommunikatsiyalyq tekhnologiyalar [Information and communication technologies] oqu quraly / T.B. Nurpeisova, I.N. Kajdash; Qazaqstan Respublikasy Bilim zhane gylım ministrliгі. – Almaty: Bastau, 2018. – 532.
10. Astana Hub // URL: <https://astanahub.com/ru/100startup-stoty> (Accessed: 15.11.2022)
11. 5Q.media // URL: <https://5q.kz/posts/> (Accessed: 05.10.2022)
12. Anholt, S. (2007). Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions, New York: Palgrave Macmillan.

Laura Issova¹, Aiym Battalova²

*¹Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Department of International Relations of Al-Farabi Kazakh National University,
e-mail: tanirbergenlaura@gmail.com*

*²Master of specialty «international relations» of Department of International Relations of Al-Farabi Kazakh National University,
(Almaty, Kazakhstan)
e-mail: aiym.battalova23@gmail.com*

THE GLOBAL POLICY AND OIL PRICE: MODERN ENERGY POLICY IN OPEC PRIORITIES

Abstract. One of the most important sectors for the international community is energy, which is one of the main guarantors of common security in the modern world. The article is devoted to the topical issue of modern energy policy in the priorities of OPEC countries. In particular, the impact of the pandemic and geopolitical conditions in the world on the oil market will be studied. The course and consequences of the agreement between OPEC and non-OPEC countries on the reduction of oil production are considered. The main purpose of this article is to determine the nature of energy relations at the global level, to analyze the political and economic processes taking place on the stage of the modern world and the policies of leading countries in the context of declining oil prices, to differentiate the pricing policy in the hydrocarbon market.

The article is written according to the principles of objectivity and consistency, historical and comparative principles. According to the principle of historicity among empirical approaches, starting from the period of development of the oil industry since the 1850s, it allowed to determine the nature of each period by tracing the chronological sequence. The principle of objectivity helped to identify and analyze any steps taken by States in connection with the oil price policy. The principle of consistency made it possible to consider the world oil market not only as a separate energy factor, but also as a system platform on a global scale, the objects of which depend on each other.

Keywords: oil market, OPEC, world economy, oil policy, energy resources, energy strategy, importing country, exporting country, energy security, covid-19

Лаура Исова, Айым Батталова

ЖАҒАНДЫҚ САЯСАТ ЖӘНЕ МҰНАЙ БАҒАСЫ: ОПЕК БАСЫМ БАҒЫТТАРЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ САЯСАТ

Андатпа. Халықаралық қоғамдастық үшін маңызды салалардың бірі – энергетика, ол қазіргі әлемдегі жалпы қауіпсіздіктің басты кепілгерлерінің бірі болып табылады. Мақала ОПЕК елдерінің басымдықтарындағы заманауи

энергетикалық саясаттың өзекті мәселесіне арналған. Атап айтқанда, пандемия мен әлемдегі геосаяси жағдайлардың мұнай нарығына әсері зерттеледі. ОПЕК елдерінің және ОПЕК-ке кірмейтін елдердің мұнай өндіруді қысқарту туралы келісімінің барысы мен салдары қарастырылады. Бұл мақаланың басты мақсаты – жаһандық дәрежедегі энергетикалық қарым-қатынастардың сипатын анықтау, қазіргі әлем сахнасында орын алған саяси-экономикалық процесстер мен мұнай бағасының төмендеуі жағдайындағы жетекші елдердің саясатына сараптама жүргізу, көмірсутегі нарығындағы баға саясатын саралау болып табылады.

Мақала объективтілік пен жүйелілік принциптері, тарихи-салыстырмалы принциптер бойынша жазылды. Эмприкалық тәсілдердің ішіндегі тарихилылық принципі бойынша 1850-ші жылдардан бері мұнай өнеркәсібінің дамуы кезеңінен бастап хронологиялық жүйелілікті аңғара отырып, әр кезеңнің сипатын анықтауға мүмкіндік берді. Объективтілік принципі мемлекеттердің мұнай баға саясатына байланысты жасаған қандай да бір қадамдарына сараптама жасап, анықтауға көмектесті. Жүйелілік принципі әлемдік мұнай нарығын жеке энергетикалық фактор түрінде ғана емес, объектілері бір-біріне тәуелді жаһандық дәрежедегі жүйелі алаң ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: мұнай нарығы, ОПЕК, әлемдік экономика, энергетикалық ресурстар, энергетикалық стратегия, импорттаушы ел, экспорттаушы ел, энергетикалық қауіпсіздік, covid-19.

Лаура Исова, Айым Батталова

ЖАҒАНДЫҚ САЯСАТ ЖӘНЕ МҰНАЙ БАҒАСЫ: ОПЕК БАСЫМ БАҒЫТТАРЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ САЯСАТ

Аннотация. Одной из важнейших отраслей для международного сообщества является энергетика, которая является одним из главных гарантов общей безопасности в современном мире. Статья посвящена актуальной проблеме современной энергетической политики в приоритетах стран ОПЕК. В частности, будет изучено влияние пандемии и геополитических условий в мире на нефтяной рынок. Рассматриваются ход и последствия соглашения стран ОПЕК и стран, не входящих в ОПЕК, о сокращении добычи нефти. Главной целью данной статьи является определение характера энергетических отношений на глобальном уровне, проведение анализа политико-экономических процессов, происходящих на сцене современного мира и политики ведущих стран в условиях снижения цен на нефть, дифференциация ценовой политики на рынке углеводородов.

Статья написана по принципам объективности и системности, историко-сравнительным принципам. По принципу историчности среди эмпирических подходов, начиная с периода развития нефтяной промышленности с 1850-х годов, он позволил определить характер каждого периода, проследив хронологическую последовательность. Принцип объективности помог выявить и проанализировать какие-либо шаги, предпринятые государствами в связи с ценовой политикой на нефть. Принцип системности позволил рассматривать мировой рынок нефти не

только в виде отдельного энергетического фактора, но и как системную площадку глобального масштаба, объекты которой зависят друг от друга.

Ключевые слова: рынок нефти, ОПЕК, мировая экономика, нефтяная политика, энергетические ресурсы, энергетическая стратегия, страна-импортер, страна-экспортер, энергетическая безопасность, covid-19.

Introduction

Currently, the global oil and gas industry is going through post-crisis processes and a transformation of the energy sector. Over the past few years, serious changes have taken place on the world stage, caused not only by the pandemic, but also by the political decisions of key countries in international relations, as well as in the field of maintaining the energy balance, and the importance of the need to accelerate the transition to low-carbon development is increasing. Given the role of energy resources, primarily oil and gas, the problem of obtaining and disposing of them, as well as marketing, has historically persisted, turning into regional and geopolitical conflicts. As an example, we can mention the Iran-Iraq War, the Gulf War, and the civil war in Sudan. The complex military-political situation in the Middle East is ultimately also due to energy factors.

At present, in the context of the globalization of international economic activity, the energy balance is increasingly dependent on the specific relationships between States, the decisions of their leaders, and the fulfillment of tasks to ensure sustainable global development.

Currently, the situation on the international platform is unstable, so all recent processes are actualizing issues of energy security. The aggravation of the situation between Russia and Ukraine has led to the fact that EU members are in a state of energy deficit and are looking for alternative ways. It can be said that the “Nord Stream” pipeline, which transports gas across the Baltic Sea from Russia to Germany, has become the epicenter of the energy war between Europe and Russia.

Russia's non-interference in the conflict in Nagorno-Karabakh, which has been revived between Armenia and Azerbaijan, is also under question. On September 10, 2022, Russia signed a declaration on the development of the North-South transport corridor together with Azerbaijan and Iran. It is quite possible that Baku can help Moscow change its transport infrastructure and export routes.

The role of a fundamentally important stabilizing factor in the world oil markets in 2020-2021 was played by the new OPEC+ agreement. The "mega-deal" concluded by the countries of the OPEC+ alliance in April 2020 and aimed at reducing oil production in response to the collapse of global demand, provided for the most colossal cuts in crude oil production ever organized. In 2020-2021, Kazakhstan was more successful in meeting the set targets than during the previous rounds of cuts under the OPEC+ agreement, however, according to IHS Markit estimates, it – as before – did not fully achieve its goals.

Today, the purpose of OPEC is to coordinate activities and develop a common policy regarding oil production among its member countries, maintain stable oil prices, ensure a stable supply of oil to consumers, and obtain returns on investments in the oil industry. In addition, an important mission of OPEC is to coordinate and standardize the oil policies of its member countries, determine the most effective collective means of protecting the interests of producing countries, and cooperate with non-OPEC countries, which include Russia, Norway, and Mexico, to implement initiatives to stabilize the world oil market.

Nowadays, the industry is being reorganized because oil may begin to lose its leading position in the structure of global energy consumption, as alternative energy sources are rapidly developing, and the industry is undergoing several significant changes, in particular, in connection with the COVID-19 pandemic.

Therefore, the relevance of the topic is determined primarily by the need to analyze the current energy policy in the priorities of the OPEC countries in the context of international geostrategic processes and the study of factors affecting the formation of prices for the resource "oil".

Theoretical and methodological basis

The research was the conceptual works on modern international relations. Various concepts and theories of international relations are considered: neorealism, neoliberalism, constructivism, neoconservatism, which make it possible to understand the essence of modern energy policy in the priorities of OPEC countries. In the course of the research, historical, comparative, functional and factor analysis methods were used, as well as the method of expert evaluation. In general, the use of various methods, including general theoretical ones, allows for a comprehensive analysis of the problems of influence of international geostrategic processes on the formation of oil prices.

Methods

Several scientific methods, such as scientific analysis and synthesis, classification, systematization, and decomposition, were used during the study. Generally accepted methods of short-term and long-term forecasting were applied - mainly extrapolation and expert methods. Also, since oil pricing is directly linked to political and economic actions, this allows the method of induction to be used widely, to explore the role of contemporary OPEC energy policy through the analysis of specific political actions. Along with the method of induction the set tasks predetermined the complex application of specific scientific methods:

- the historical-genetic method made it possible to trace how OPEC energy policy was conceptually formed;
- the historical-comparative method allowed us to identify differences in the positions of scientists, differently interpreting the principles of pricing in the oil market and identify a trend of development;
- the method of structural and functional analysis allowed us to consider the process of formation of the interconnections of the key OPEC countries in times of



crisis;

– a systematic approach made it possible to identify and link the directions of geostrategic processes, to consider the results of the pandemic for the oil market, which influenced the evolution of energy policy not only of OPEC countries, but also of the main oil exporters and importers.

Results and discussion

The oil industry is, by its physiological condition, a capital-intensive industry. This peculiar characteristic, which can be found in every phase, is motivated by the high degree of randomness and risk of the sector: mining research is a “game of chance” that requires large initial investments. “The fact that crude oil production is always a leap in the dark – Frankel writes in the book *Essential of Petroleum* – conditions the stability of all subsequent phases”; “the actual presence of oil in significant quantities cannot be inferred theoretically, but can only be definitively proven by drilling a well [22]. In addition to the classic business risk, we can include geological risk, technical risk and political risk. The latter, typical of the oil sector, arises from a possible sudden change, by the host governments, of the contractual and operational conditions on which the companies had based their investment and production decisions.

It is not surprising that the concept of “energy security” has gained importance in recent decades, especially since the United States has curtailed its wars in the Middle East and Russia is constantly increasing gas and oil exports to its European neighbors and China. Many commentators suggest that US national security will be better ensured by increasing US energy security (Luft G., Korin A., 2009).

In the most general sense, energy security was understood as the effective use of internal resources developed in the most optimal way while preserving the strategic reserve, and availability of accessible and stable external sources of supply (Issova, 2015: 35).

The International Energy Agency defines “energy security” as a country's ability to:

- a) have reliable access to the necessary energy;
- b) buy energy at an affordable price.

In other words, any factors that restrict access to energy sources or raise energy prices to unacceptably high levels harm the country's energy security.

In the past, the largest oil companies “Standard Oil Company”, the Texas Railroad Commission and other major international oil companies served as a major producer. Today, 14 exporting countries (OPEC), producing about 40% of the world's oil, can affect world oil prices. After a period of oversupply of oil and a rapid decline in prices in 2014 and 2015, OPEC, led by Saudi Arabia, together with 11 non-OPEC countries, led by Russia, concluded an agreement (the “Declaration of Cooperation” of OPEC+) in December 2016 to reduce crude oil production to about 1.8 million barrels per day from the level of October 2016. The implementation of the Agreement made its contribution - the price of West Texas oil began to rise from \$ 52 in 2016 to \$ 76 a barrel by October 2018.

Non-OPEC countries: Azerbaijan, Bahrain, Brunei, Kazakhstan, Malaysia, Mexico, Oman, Russia, Sudan, South Sudan. The joint production of OPEC and non-OPEC oil

by the countries - hereinafter referred to as OPEC+ - represents approximately 60% of the world supply. In July 2019 OPEC+ countries announced efforts to formalize the collective agreement through the draft "Charter of Cooperation".

Potential countries affected by the OPEC+ Agreement include 21 of the 24 countries in the collective group (OPEC members, Libya, Iran and Venezuela are exempt). OPEC and non-OPEC countries currently engaged in supply management include: OPEC countries: Algeria, Angola, Congo, Ecuador, Equatorial Guinea, Gabon, Iran, Iraq, Kuwait, Libya, Nigeria, Saudi Arabia, United Arab Emirates (UAE) and Venezuela. Qatar, an OPEC member since 1961, has withdrawn from OPEC since January 2019.

Today, the world oil pricing policy is becoming relevant and arouses the interest of specialists and authors in the field of economic and energy sciences. The key points (Thomas S. Gundersen, 2020) were used in an article by Thomas Anderson, who conducted an examination against the background of the US influence on global oil prices. The information is taken from the voluminous work of British researchers R. K. Johnston, Randolph Bell on the role of oil and gas companies in energy carriers (Robert J. Johnston, 2020), published in the journal "Atlantic Council". An article by S. Tordo, M. Warner from authors from far abroad on the issue of local support policy in the oil and gas sector was reviewed (Silvana Tordo, Michael Warner, Osmel E. Manzano, Yahya Anouti, 2013). Very valuable information has been analyzed from the book "Oil Politics, a Modern History of Petroleum", which was written by one of the most respected leaders and scientists of the OPEC and the oil industry, Dr. Francisco R. Parra (Francisco R. Parra, 2004).

Among the works of Chinese scientists, special attention was paid to the work of the staff of the China Think Tank Economic Observation (Jing Chunmei, 2017) about strengthening of international energy cooperation. Also published are speeches and interviews of Chinese leaders and directors of major state corporations (Zhunggo, 2012). Yu Shenghai's book "Energy War" describes international wars and local conflicts caused by oil politics. The author examines the policies of the world's energy giants, as well as the future of the oil market and the consequences for the environment.

At the same time, in the historiographical study of the article, the works of many Russian authors were collected. Valuable data were obtained from the works of V. V. Bushuev, E. A. Telegina and Yu. K. Shafranik "the world oil and gas market: innovative trends". Isakov's articles on the issue of energy cooperation between states within the framework of international organizations have not been ignored. A particularly notable article is the work of Y. Borovsky, written within the framework of the problem of price wars in the world oil market. Up-to-date information is also taken from the book of the Eurasian Energy Civilization, published in 2017 under the authorship of Bushuev V. V., Mastepanov A.M., Pervukhin V. V., Shafranik Y. K.

Oil production limits are set for each state individually, based on an analysis of its production and socioeconomic indicators. Nevertheless, despite the seemingly sound calculation methodology, the resulting quotas can hardly be called fair from a humane point of view. Currently, 14 countries are members of OPEC. Each of them has different political and economic conditions, which creates a pronounced



differentiation of the cartel member countries and, accordingly, their needs, motives and objectives. For instance, Saudi Arabia and its neighboring cartel states are characterized by a relatively small population, a higher level of economic and technological development, a huge inflow of foreign investments, and the largest oil reserves with low production costs. The combination of these factors mitigates the consequences of negative changes in the international oil market conditions and the decline in production levels in such countries.

At the same time, some OPEC countries, especially Venezuela and Nigeria, are at radically different levels of development. They are characterized by the problem of overpopulation (according to data for 2020, the population of Nigeria is 206.1 million people - the 7th largest in the world, in Venezuela - 28.44 million people (44th place) and poverty, the economy of these countries depends on oil and gas revenues by more than 90%, which makes it extremely vulnerable to price fluctuations in the global oil market.

By the end of 2021, the consumption of oil and liquid hydrocarbons (LCCs) amounted to 96.9 million barrels per day [EIA, 2022], an increase of 5 million barrels per day compared to 2020. The assessment of demand for fuel oil for 2022 assumes an increase compared to 2019 and amounts to 100.5 million barrels per day. Thus, the growth in oil demand will continue in 2022. The main factors are associated with the preservation of fairly high growth rates of the global economy, as well as with a decrease in the impact of subsequent waves of coronavirus on demand. Currently, an increase in global GDP by one percentage point increases global oil demand by 0.4–0.5%. Therefore, maintaining the positive dynamics of global economic growth means an increase in demand for oil. In the longer term, it can be expected that the elasticity of oil demand will decrease due to the energy transition and the transition to the use of alternative fuels in the transport sector. The consequences of the pandemic for the gas market turned out to be less serious than for the oil market: in 2020, gas consumption in the world decreased by 2.3% y/y. At the same time, the reduction in Europe was 2.5%, in the USA – 2.3%, and in China, gas consumption increased by 7% [Joint Organizations Data Collection Initiative, 2021].

On February 2, 2022, a meeting of the OPEC+ monitoring committee was held. The draft communiqué of the OPEC+ ministerial meeting contained a decision to increase oil production by 400,000 BPD in March.

The OPEC+ countries have been restoring production at a rate of 400,000 BPD since August 2021, but given the uncertainty in the oil market, they have confirmed this plan for each month by meeting via video conference. On the basis of the schedule, in January 2022, they were already supposed to reduce oil production by 3.359 million BPD, and in February by 2.959 million BPD.

The OPEC+ countries have been cutting oil production since May 2020 by quotas. But despite observing a rather strict discipline, not all participants of the deal managed to reduce production at the stipulated rate in some months. However, there is a rule between the countries of the agreement that oil overproduction must be compensated for in the coming months.

According to the report, since May 2020, OPEC+ countries "have not cut enough"

4.52 million BPD in total. Of that volume, 3.06 million BPD is attributable to "non-OPEC" countries and 1.46 million BPD is attributable to OPEC countries. Overall, the deal has been consistently oversupplied, but mainly due to Saudi Arabia's efforts in some months, which voluntarily reduced additional volumes.

Against this background, we must not forget the fact that fossil fuels have a negative effect on the environment. When it burns, carbon dioxide CO₂ is released into the atmosphere, which has the quantum physical property of absorbing electromagnetic radiation in the infrared range. If there is too much CO₂ in the atmosphere, the Earth's temperature will rise to dangerous levels.

For these reasons, the Paris Climate Agreement was adopted in December 2015 to keep warming "well below 2°C and seek to limit warming to 1.5°C or below. Each country must put forward a "nationally determined contribution" to energy conversion and other economic changes, so that the sum of national efforts is sufficient to achieve the global goal.

For more than half a century, oil, natural gas and nuclear energy have been at the center of energy geopolitics, but today the global energy security landscape is changing as a result of the global energy transition, a process driven by decarbonization policies and the rapid development of renewable energy technologies and electric vehicles.

Conclusion

The geostrategic processes around international energy policy, and the role of OPEC in stabilizing oil prices, considered in the content of the work, have become an important component of modern international relations and state policy. As a result of the current research, the author came to the following conclusions.

In the theoretical part of the work, the main approaches to determining the relationship between global policy and the oil market are considered, and the trends in the development of OPEC energy policy and energy security are analyzed from the standpoint of paradigms. Liberal concepts do not make proper distinctions between international and domestic politics, between economics and politics, and thus have the peculiarity of blurring the boundaries between liberal concepts of international relations and the comparative politics of individual actors. The neoclassical approach asserts that markets are the only factors of energy stability, and emphasizes the equal importance of internal and external factors. This approach also recognizes the internal and external sides of energy security but argues that direct government intervention in the functioning of energy markets is useless. At the same time, practice shows that states in times of crisis, when solving problems of domestic and foreign policy, use mechanisms of tax rent, reduction or increase in production volumes, and diversification of resource supplies. A general assessment of external factors of energy security makes it possible to expand the understanding of external causes that affect energy markets.

In addition, with the advent of the new millennium, there were cardinal changes in the international oil market. Not only the volume of supply and demand but also many other factors have increased the decisive influence on the formation of oil prices. This leads to instability of the international oil market. Constant oil price fluctuations



hurt the economies of both oil-exporting and oil-importing countries. Therefore, all parties are interested in the stability of the oil market and oil prices.

The potential of global energy recovery in the context of oil price instability can be determined by the strategy of the leading states of international relations. The OPEC+ agreement plays an important role in this. On the one hand, the agreement has become a barrier to the devaluation of the global oil raw materials and a factor of stability, on the other hand, it has softened the energy and geopolitical competition, albeit temporarily. For example, the long-standing price war between Russia and Saudi Arabia has eased somewhat. In this regard, the Vienna Alliance agreement to reduce oil production has shown its effectiveness and the ability of states to coordinate in solving a common problem.

The work revealed key changes in the policy of transition to a low-carbon future and 2020 was a turning point in this regard. Unfortunately, the increase in oil production creates environmental problems, the consequences of which can be very dangerous. Environmental problems do not know the state border, oil disasters that occur on the territory of individual countries cause irreparable damage to the ecosystem of the whole region. Therefore, the search for ways to solve this problem becomes a direct task not of individual countries, but of entire regions and the world community. In this regard, especially after the pandemic, the role of the "global energy transition" has increased dramatically.

As it was shown during the writing of the work, the oil-consuming countries pay attention to other oil-bearing regions that can potentially reduce dependence on the countries of the Middle East. In this regard, the role of the Caspian region as a whole, including the Republic of Kazakhstan, in international energy policy is determined.

The Republic of Kazakhstan has defined the tasks of effective use of huge revenues from the oil industry to build an internationally competitive economy. The most important national interests of Kazakhstan are ensuring sustainable economic development, and increasing the competitiveness of the country's economy. This requires a theoretically sound, long-term strategy of the state energy policy. Kazakhstan's energy policy is primarily directly dependent on oil. Therefore, it is important that Kazakhstan strengthen its position in the global political and economic space, and show perseverance in developing new energy markets. To do this, it is necessary to investigate the above phenomena and processes, to carry out constant monitoring of the country's energy policy and the global energy market. Kazakhstan's accession to the OPEC+ agreement has become one of the steps toward ensuring international energy stability. The uniqueness of Kazakhstan's current approach to meeting the overall goal of reducing production under the OPEC+ agreement is that it is currently carried out mainly due to export volumes, and not producing as such.

It would seem that the most popular and trustworthy thesis to date is the one put forward by Leonardo Maugeri: as the oil demand continues to grow, especially in third-world countries and developing countries, the need for coordination or a pact between consumers and producers to regulate investments and, consequently, future production capacities in the need for collective determination of the level of supply and prices which will ensure global stability is becoming increasingly urgent. The

organization has been able to reform itself and recreate its paradigm, which is more rational than in the past. Rational in the sense that he was able to correctly assess the development of events within the framework of the often-mentioned trilateral oligopoly, wisely responding to the maneuvers of consumer states aimed at gaining their dominant position. Despite ongoing and ineradicable internal disagreements and physiologically declining production volumes and market shares, OPEC remains more than ever a major player in the international arena, an economic player, rich in historical experience, which only the oldest oil companies can equally boast of.

REFERENCES:

1. Parra F. Oil Politics: A Modern History of Petroleum. Bloomsbury Academic, 2004. 364p.
2. Moran D, Russell J. Energy Security and Global Politics. The Militarization of Resource Management. London: Routledge, 2009.
3. Khlopov O.A. Analyses of approaches to energy security studies in political realism. Vestnik of the Moscow University. Series 12. Political Sciences. №5.2016
4. Mills R. 2020. A Fine Balance: The Geopolitics of the Global Energy Transition in MENA. - The Geopolitics of the Global Energy Transition (ed. by M. Hafner, S. Tagliapietra). Springer. P. 115-150.
5. World Oil and Gas Market: Innovative Trends / Edited by V.V. Bushuyev, Ph. Bushuyev, E.A. Telegina, and Y.K. Shafranik - Moscow: IAC Energia, 2008. - 358 pp.
6. Silvana Tordo, Michael Warner, Osmel E. Manzano and Yahya Anouti. Local Content Policies in the Oil and Gas Sector. - Washington: The world bank, 2013.
7. Thomas S. Gundersen. The Impact of U.S. Supply Shocks on the Global Oil Price // The Energy Journal. - 2020. - №1. - 152 pp.
8. Robert J. Johnston, Ph.D. Reed Blakemore, Randolph Bell. The role of oil and gas companies in the energy transition // Atlantic Council. - 2020.
9. Bushuyev V.V., Mastepanov A.M., Pervukhin V.V., Shafranik Y.K. Eurasian Energy Civilization. - Moscow: IC Energy, 2017. - 208 pp.
10. BP Statistical Review of World Energy. London. // <https://www.bp.com>.
11. Issova L.T. Saryyeva B.S. Energy policy of the European Union in Central Asia. KazNU Bulletin. International relations and international law series. No3 (71). 2015 P.35-40
12. Yergin D. 2006. Ensuring Energy Security. - Foreign Affairs. Vol. 85. No. 2. P. 69-82.
13. 能源战争·余胜海/著·北京大学出版社2012年1月第一版 [Energy War, by Yu Shenghai / First Edition, Beijing University Press, January 2012]
14. "加强能源国际合作研究"; 景春梅; 中国智库经济观察 (2017) ["Research on Strengthening International Cooperation in Energy"; Jing Chunmei; China Think Tank Economic Watch (2017)]
15. Keynote address by Mohammad Sanusi Barkindo, OPEC Secretary General, at the MSGBC Oil, Gas and Power Conference and Exhibition held in Dakar, Senegal, 16 December 2021 [Electronic Source]. - URL: https://www.opec.org/opec_web/en/press_room/6753.htm
16. Zaitseva S.P. Current trends in the development of the oil and gas industry during the crisis. Fundamental Research. - 2016. - No. 4 (part 3) - P. 579-583
17. OPEC and OPEC+: balancing the global oil market. Energy Bulletin, August 2019. -No 75.
18. Oil Market Report - December 2021 [Electronic Source]/ International Energy Agency, 2021. - URL:<https://www.iea.org/reports/oil-market-report-december-2021>
19. Karablin U.S., Tukaev A.K. Key trends in the global oil industry // KAZENERGY. - 2019. -T.3. - №94. - 57 pp.
20. Borovsky Y. Price wars on the world oil market // International Processes. - 2017. -T.15. - №1. - 176-185 pp.
21. Bobylev Y.N. World Oil Market: Equipping Trends // Economic Development of Russia. - 2020. - T.27. - №2. - 28 pp.
22. Alessandro Berti OPEC: evoluzione storica e politica di un cartello economico (1960 - 2018) // Dissertation. Sapienza-University of Rome. - 2018.

Жасұлан Орынбаев¹, Талғат Тұмашбай²

¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты
e-mail: zhassulan.orynbayev@gmail.com

² Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты
(Астана, Қазақстан)
e-mail: tumashbai@mail.ru

ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК КОНТЕКСТІНДЕГІ СУ ҚАУІПСІЗДІГІ

Андатпа. Мақалада мемлекет үшін су қауіпсіздігінің маңыздылығы қарастырылған. Кейс-стади ретінде Израиль, Біріккен Араб Әмірліктері, Иордания мен Үндістан–Пәкістан арасындағы су мәселелерінің шешу жолдары және оның Қазақстан үшін тиімділігі қарастырылған. Сонымен қатар су ресурстарының Орталық Азия мемлекеттерінің арасында бөліну ерекшеліктері және су тапшылығының себептері зерделенген. Су қауіпсіздігінің негізгі құрылымдық факторлары және су ресурстарын басқару саласындағы мемлекеттер арасындағы өзара іс-әрекеттері көрсетілген. Су ресурстары үшін қақтығыстардың негізгі түрлері анықталып, олардың ерекшеліктері атап өтілген. Судың халық үшін және де мемлекет үшін қандай стратегиялық маңыздылығы бар екендігіне талдау жасалынған. Сонымен қатар су ресурстары айналасында болатын қақтығыстарға талдау жасалынған. Орталық Азия мемлекеттері ішінде мысал ретінде Қырғызстанмен арадағы су қатынастарының ерекше тұстары кейс-стади ретінде келтірілген.

Түйін сөздер: Су қауіпсіздігі, Орталық Азия, Сырдария, Амудария, су тапшылығы, қақтығыстар, су ресурстары және т.б.

Жасулан Орынбаев, Талғат Тұмашбай

ВОДНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. В статье рассмотрено значение водной безопасности для государства. Тематическое исследование представляет собой решение водного спора между Израилем, Объединенными Арабскими Эмиратами, Иорданией и Индией—Пакистаном и его эффективность для Казахстана. Также изучаются особенности распределения водных ресурсов между государствами Центральной Азии и причины маловодья. Указаны основные структурные факторы водной безопасности и взаимодействия государств, в сфере управления водными ресурсами. Выявлены основные виды конфликтов за водные ресурсы и отмечены их особенности. Сделан анализ стратегического значения воды для народа и государства. Также анализируются конфликты из-за водных ресурсов. Среди

государств Центральной Азии в качестве примера приводится специфика водных отношений с Кыргызстаном.

Ключевые слова: водная безопасность, Центральная Азия, Сырдарья, Амударья, дефицит воды, конфликты, водные ресурсы и др.

Zhassulan Orynbayev, Talgat Tumashbai

WATER SECURITY IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY.

Abstract. The article considers the importance of water security for the state. The case study presents the solution to the water dispute between Israel, the United Arab Emirates, Jordan and India-Pakistan and its effectiveness for Kazakhstan. The features of the distribution of water resources between the states of Central Asia and the causes of low water are also being studied. The main structural factors of water security and interaction of states in the field of water resources management are indicated. The main types of conflicts for water resources are identified and their features are noted. An analysis of the strategic importance of water for the people and the state is made. Conflicts over water resources are also analyzed. Among the states of Central Asia, the specifics of water relations with Kyrgyzstan are given as an example.

Key words: Water security, Central Asia, Syrdarya, Amudarya, water scarcity, conflicts, water resources, etc.

Кіріспе

Жер бетінде адам санының көбеюі, өндірістердің көптеп салынуы, ағын сулардың тартылуы және тағы басқа себептер, суды жиырма бірінші ғасырдың ең құнды ресурстарының біріне айналдырып отыр. Біріккен Ұлттар Ұйымының зерттеулерінің нәтижесіне сәйкес жыл сайын адамзаттың су ресурстарына деген қажеттілігі 1% артып отырады екен. Әсіресе су ресурстарына деген мұқтаждық экономикасы дамушы елдерде күннен күнге артуда. Біріккен Ұлттар Ұйымының зерттеулерінде 2050 жылы 5 миллиардқа жуық адам су ресурстары шектеулі аймақтарда өмір сүреді делінген. Халықаралық қатынастар мамандары тарапынан, болашақта су ресурстары үшін қақтығыстар көбее түседі деген болжам айтылып келеді. Сондықтан мемлекеттер қазірден су мәселесін шешуге үлкен назар аударуда. Жалпы мемлекет үшін қауіпсіздік ұғымы мен оның қолдану аумағы кеңеюде. Мысалы, мемлекеттік қауіпсіздік, ұлттық қауіпсіздік, экономикалық қауіпсіздік және т.б. қауіпсіздік түрлеріне су қауіпсіздігі, азық-түлік қауіпсіздігі және экологиялық қауіпсіздік сияқты актуалды әрі маңызға ие түрлері қосылуда.

Су қауіпсіздігі ғылыми айналымға күні кеше қосылған термин деп айтуға болады. Алғаш бұл термин 2000 жылы Гаага қаласында өткен екінші Бүкіләлемдік су форумында қолданылған болатын. Әлем саясаткерлері бүгінге дейін су мәселелерін күн тәртібіне шығарғанда осы терминді жиі қолданады. Бүгінде су қауіпсіздігінің көптеген анықтамаларының пайда болуы, су

қауіпсіздігін анықтаудағы концепциялары мен өлшем нұсқаларының арасында шатасулардың туындауына негіз болуда [1].

Су қауіпсіздігі экологиялық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі. Барри Бузан, Оле Уейвер и Яап де Уильде өздерінің 1998 жылы жазып шығарған «Қауіпсіздік: талдаудың жаңа негізі» атты кітабында Экологиялық қауіпсіздікке арналған бөлімінде, су қауіпсіздігіне қатысты мынадай тезис кездеседі: «Су ағысының жоғарғы жағында орналасқан мемлекет яки мемлекеттер судың сапасы мен көлемін бақылауда ұстау арқылы су ресурстарын көршілеріне ықпал етудің тегігі ретінде қолданады» деген.

Бүгінде Орталық Азия елдерінің арасында су ресурстарының бөлінісінде өзіндік мәселелері бар. Қазақстан, Түркменстан және Өзбекстан су ресурстары жеткіліксіз мемлекеттер қатарына кіреді. Су ресурстарының бастауы Қырғызстан мен Тәжікстанда болғандықтан бұл мемлекеттерде су мәселесі қатты байқалмайды. Қырғызстан мен Тәжікстан экономикасының негізгі қайнар көзінің бірі электр жарығын өндіріп, алыс-жақын шетелдерге сату болғандықтан, екі мемлекетте де су электр станциялары жұмыс істеуде және болашақта қосымша су электр станцияларын салу жоспарлануда. Оған қоса Өзбекстан экономикасының бюджетке кірісінің бірі ауылшаруашылығы болғандықтан егістік алқаптар үшін көптеп су қолданады. Нәтижесінде Қырғызстаннан бастау алып Тәжікстан мен Өзбекстан территорияларын басып өтетін Сырдария суы Қазақстанға келгенде жеткіліксіз мөлшерде болып, Қазақстан үшін су қажеттіліктерінің туындауына себеп болуда. Бастысы Арал теңізі тартылып әлемдік деңгейде экологиялық мәселелерге әкеп соғуда. Бұған қоса мамандардың болжауынша 2050 жылы Қазақстанның ауыз су тапшылығы 3 есеге өсуі мүмкін [2]. Соңғы 20 жылда Іле өзенінің ағыны жылына 17,8-ден 12,7 км³ дейін азайған. Су саласы мамандарының болжамынша 2050 жылға дейін осы қарқынмен кете беретін болса Іле өзенінің ағыны 40%-ға азаюы мүмкін [3]. Сондықтан Қазақстанның су қауіпсіздігін қамтамасыз ету кезек күттірмейтін мәселе болып отыр.

Зерттеу әдістемесі

Зерттеуде кейс-стади негізінде талдау жасау, ивент талдау, салыстырмалы талдау жасау қолданылған. Зерттеуде су мәселелері саласында зерттеулер жүргізген отандық және шетелдік мамандардың еңбектері, сонымен қатар интернет желісіндегі ақпараттық базасы да қолданылды.

Зерттеу нәтижелері

Су, жер шарының 70,8% алып жатыр. 326 071 300 текше метр. миль судың 97,5% мұхиттарға тиесілі. Адамзаттың өндірістік қызметі және оның тұрмыстық қажеттіліктері үшін тұщы су қажет, оның мөлшері жер бетіндегі судың жалпы көлемінің 2,7% құрайды және оның өте аз бөлігі (бар болғаны 0,36%) оңай қолжетімді жерлерде орналасқан. Шамамен 2,8 миллиард адамның (әлем халқының 40%) тұрмыстық қажеттіліктеріне су жетіспейді [4].

Біріккен Ұлттар Ұйымы суға байланысты келесі мәселелерді атап көрсеткен:

- 2,2 миллиард адамның қауіпсіз ауыз суға қолжеткізу мүмкіндігі жоқ. (ДДҰ / ЮНИСЕФ, 2019)

- 2 миллиардқа жуық адам қарапайым сумен қамтамасыз етілмеген денсаулық сақтау мекемелерінде қызмет алады. (ДДҰ / ЮНИСЕФ, 2020)

- Әлем халқының жартысынан астамы немесе 4,52 миллиард адам қауіпсіз санитарлық және гигиеналық қызметтерге қолжеткізу мүмкіндігі жоқ. (ДДҰ / ЮНИСЕФ, 2019)

- Жыл сайын бес жасқа дейінгі 297 000 бала санитарлық жағдайдың жеткіліксіздігі, нашар гигиена немесе қауіпсіз емес ауыз судың салдарынан диареядан қайтыс болады. (ДДҰ / ЮНИСЕФ, 2019)

- 2 миллиард адам су тапшылығы бар елдерде тұрады. (БҰҰ, 2019). Су тапшылығы қазірдің өзінде әрбір 10 адамның төртеуіне әсер етеді. (ДДСҰ)

- Барлық табиғи апаттардың 90%-ы суға байланысты.

- Ағынды сулардың 80% тазартусыз экожүйеге кері қайтарылады. (ЮНЕСКО, 2017 ж.)

- Дүние жүзіндегі трансшекаралық өзендердің үштен екісін бірлесіп басқару туралы келісімдер жоқ. (SIWI)

- Дүние жүзіндегі жұмсалатын судың 70%-ы ауыл шаруашылығына тиесілі. (ФАО) [5]

«Су» стратегиялық маңызды ресурс

Су – адам баласы үшін азықтың бір түрі, мемлекет үшін стратегиялық нысан. Осы екі тезисті жіктеп қарастыратын болсақ судың маңыздылығын төмендегі деңгейлерге бөліп қарастыруға болады.

1-кесте. Адам үшін судың қажеттілік деңгейлері

Қажеттілік деңгейлері	Сипаттамасы
Бірінші қажеттілік деңгейі	Ауызсу ретінде қолданатын және азық дайындауда пайдаланатын химиялық элемент.
Екінші қажеттілік деңгейі	Жеміс-жидек, көкөніс өсіруде қолданатын сұйықтық.
Үшінші қажеттілік деңгейі	Гигиеналық (жуыну, шайыну, шомылу).

2-кесте. Мемлекет үшін стратегиялық маңыздылығы

Маңыздылығы	Сипаттамасы
Бірінші кезектегі	Су ресурстары саласы бойынша өзге мемлекеттерден тәуелсіз болу.
Екінші кезектегі	Ауызсу, Ауыл-шаруашылықта қолданатын ресурс.
Үшінші кезектегі	Тұрғын үйлерді сумен қамтамасыз ету.

Мемлекеттерді су ресурстарына мұқтаж немесе су ресурстарына жеткілікте дәрежеде ие деп саралауға болады. Мысал ретінде Орталық Азия мемлекеттерін алатын болсақ, су ресурстарына жеткілікті дәрежеде ие мемлекет ол Қырғызстан мен Тәжікстан, ал су ресурстарына мұқтаж немесе көрші мемлекеттеріне тәуелді мемлекеттер санатына Қазақстан, Өзбекстан және Түркменстанды жатқызуға болады.

Жалпы Орталық Азия мемлекеттері 180 км³ су ресурстарына ие. Ол ресурстардың 90% Тянь-Шань мен Памир тауларының етегіндегі аймақтарда қалыптасады. Орталық Азияның ең ірі өзені Амударияның ұзындығы 240 км, бассейні аймағы 309 мың км², өзен ағынын пайыздық есеппен бөлсек – Тәжікстанға – 80%, Ауғанстанға – 7,9%, Түркменстан мен Иранға – 3,5%, Өзбекстанға – 6%, Қырғызстанға 0 2,4% тиесілі. Өңірдің екінші ірі өзені Сырдарияның ұзындығы 3019 км, бассейні аймағы 219 мың км² өзен ағынының Қырғызстанға – 74%, Өзбекстанға – 14%, Қазақстанға – 9%, Тәжікстанға – 3% тиесілі [6].

Мемлекет және су қауіпсіздігі

Су қауіпсіздігінің маңыздылығының бір тарапы ол – көрші мемлекеттердің саяси қысым тетіктерінен тәуелсіз болуы. Көптеген елдер өздерінің саяси ойынында суды тікелей не жанама қысым көрсету тетігі ретінде қолданатыны ешкімге құпия емес. Оған айқын дәлел, 2010 жылы сәуір айында Қырғыз Республикасында болған мемлекеттік төңкерістен кейін Қазақстан тарапынан шекарадағы жабылған кеден бекеттеріне жауап ретінде Қырғыз тарапы Шу және Талас өзендеріне құйылатын Киров су қоймасын жауып тастаған. Әрине бұл әрекетін Қырғыз тарапы су қоймада жасалып жатқан жөндеу жұмыстарына байланысты деп жауап берген [7]. Бірақ Қырғызстанның бұл әрекетінің астары аса тереңде жатпағанын байқау аса қиын емес. Барлық себеп Қазақстан Қырғызстанмен арадағы шекераны жауып тастау салдарынан Қырғызстан экономикасы 40 күннің ішінде 1 миллиард долларға жуық пайдасынан айырылған. Себебі Қырғызстанда өндірілетін тауардың 80% сыртқы нарыққа сатылымға шығарылады [8]. Қазақстан бұл қалыптасқан жағдайда Қырғыз елі үшін Еуропаға шығатын ең тиімді жол болғандықтан, болашақта да суды саяси ойындарда «негізгі қозырь» ретінде пайланатыны анық. Мысалы, 2022 жылдың сәуір айының соңында Қырғызстан мен Қазақстан шекара бекеттерінде қырғыз жүк көліктерінің ұзын-сонар кезекте тұрып шекарадан өте алмауына байланысты қырғыз депутаты Айбек Алтынбеков Қазақстанның экономикалық блокадасына жауап ретінде Қазақстанға келетін суды тоқтатуды ұсынды. Депутат осы ұсынысын парламенттің бюджет және фискалдық саясат комитетінің отырысында да мәлімдеді [9].

Су қауіпсіздігі бойынша маман, профессор Марк Зейтун су бассейніндегі күш тепе-теңдігіне әрқайсысы өзіндік әсер ететін күштің бірнеше категориясын айқындап көрсеткен. Бірінші категория «қатаң күш», екіншісі «келіссөз», үшіншісі «идея күші». «Қатаң күш» әскери және экономикалық күшпен өлшенеді, «келіссөз» бен «идеялық» категориясы «жұмсақ» күшке жатады.

Яғни, акторлардың қатаң күшке жүгінбей өзара ынтымақтастық шеңберінде әрекет етуі [10].

Қазір Қырғызстан экономикалық мағынада өңірдің аса мықты елі болмағандықтан су олар үшін әзірше «жұмсақ күш» құралы ғана, себебі бұл «рычагты» Қырғыз елі тек көршілеріне қарсы, тек төтенше жағдайларда ғана қолдануда. Болашақта экономикасы дамып, әлем нарығына альтернативті шығу жолдарын тапса, көрші елдерге деген тәуелділік едәуір әлсіресе Қырғызстан суды «қатаң күш» деңгейіне көтеріп саудалауы ықтимал.

Су және қақтығыстар

Мемлекеттер де тірі организм іспеттес қажеттіліктерін қамтамасыз етіп отыруға мәжбүр. Сонымен қатар мемлекеттердің тірі жанға тән мінезі және амбициясы болады. Су – тірі жан иесінің күнделікті тұтынатын өнімі болғандықтан мемлекеттің стратегиялық нысаны болып есептеледі. Халықаралық қатынастар мамандарының пайымдауынша су ресурстары үшін талас болашақ қақтығыстардың және соғыстардың басты себебі болады. Бүгінге дейін су ресурстарына иелік ету үшін туындаған шиеленістер де аз емес. Су ресурстары үшін қақтығыстарды бірнеше түрге бөліп қарастыруға болады.

3-кесте. Қақтығыстардың түрлері және географиясы

№	Қақтығыстардың түрі	Қақтығыс географиясы
1.	Жалғасып жатқан	Үндістан-Пәкістан (Инд өзені), Мысыр-Судан-Эфиопия (Нил өзені), Түркия-Сирия-Ирак (Тигр-Эвфрат өзендері) және т.б. [11]
2.	Жаңадан туындаған	Қырғызстан-Тәжікстан (Ақ-Суу өзені) және т.б.
3.	Болашақ перспективада болу ықтималдығы бар	Орталық Азия мемлекеттері (Сырдария, Амудария өзендері)
4.	Шешімін тапқан қақтығыстар	Израиль-Иордания-Біріккен Араб Әмірліктері

Жалғасып жатқан қақтығыстарға көз жүгіртетін болсақ мұнда ұқсас тұстарына назар аударған жөн. Олар:

- Өзеннің жоғарғы ағысында орналасқан мемлекет суды «саяси рычаг» ретінде қолдана отырып төменде орналасқан мемлекетке яки мемлекеттерге қысым жасау үшін қолданады.

- Суды қолдануда теңдіктің болмауы.
- Жасасқан келісім-шарттардың жиі бұзылуы.
- Әскери қақтығыстардың орын алуы.
- Су бірнеше мемлекетті басып өтетін жағдайда мемлекеттердің үшінші мемлекетке қарсы одақ құруы.

- Қақтығысты шешу үшін тәуелсіз үшінші тараптың тартылуы.

Мәселен, 1947 жылы Үндістан мен Пәкістан Ұлыбританиядан тәуелсіздігін алған кезден бастап екі мемлекет арасында Инд өзені үшін қақтығыстар

басталды. Орын алған қарулы қақтығыстар нәтижесінде Кашмир княздігінің үштен екісі Үндістанға, солтүстік-батыс бөлігі Пәкістанға өтті. Кашмир стратегиялық мағынада екі мемлекетке де өте маңызды аумақ. Кашмир Үндістан үшін геосаяси жағынан қытайлық Тибетті, сонымен қатар Ауғанстан арқылы Ресейге жол ашатын «Вакхал коридорын» бақылауға мүмкіндік береді. Пәкістан болса толығымен аграрлық мемлекет болғандықтан толығымен Инд өзенінен келетін суға тәуелді. Үндістан Инд өзені ағысының жоғарғы жағында орналасқандықтан өңірдің өзіндік гидро-гегемон мемлекетіне айналған. 1949 жылы Үндістан тіпті Рави мен Сатледж өзендерін бұғаттап, сонымен қатар Инд өзенінің арнасын басқа бағытқа бұрып жіберген. Нәтижесінде Пәкістан Үндістаннан суды сатып алуға мәжбүр болған. Халықаралық өзен суларына иелік ету құқығы бойынша орын алған дау 1960 жылы Инд сулары жөніндегі келісім шартқа қол қою арқылы шешілді. Бұл дауды реттестіруде, екі мемлекет арасында делдал болған Дүниежүзілік Банктің атқарған қызметін ерекше атап өткен жөн. Келісім бойынша Инд өзенінің бассейні батыс және шығыс өзендері болып бөлінген. Үндістанға Сатледж, Биас және Рави (шығыс өзендер) өзендерінің бастауы, Пәкістанға Чинаб, Джелам және Инд (батыс өзендер) өзендерінің бастауына иелік ету құқығы берілген. Екі мемлекет арасында қол қойылған келісім шартқа қарамастан Үндістан тарапы Инд өзені бойында Пәкістан тарапын ескертпестен су қоймалары мен су бөгеттерін тұрғызу арқылы жаңа қақтығыстардың орын алуына жол ашқан [12]. Нәтижесінде Пәкістан, арбитраж ретінде тәуелсіз сараптама жасап, шешім шығарту үшін халықаралық институттарға жүгінуіне мәжбүр болған. Сараптамаға көбіне Үндістанның жекелей жобалары ғана ілігіп отырған. Траншекаралық суларды қолдану барысында қарулы қақтығыстардың орын алғаны жиілеп кеткен. Жағдайды қол қойылған келісім шарттың екі жақты емес үш жақты (Дүниежүзілік Банк) болғаны құтқарып тұрған. 1960 жылы құрылған Инд өзеніне қатысты құрылған Тұрақты Комиссиясы қақтығыстарды бейбіт жолмен шешуге көмек беріп отырған.

Жаңадан туындаған қақтығыс. Қырғызстан мен Тәжікстан арасындағы қақтығыс Қырғыз-тәжік шекарасындағы Ақ-Суу өзеніндегі «Головной» су тарату қондырғысы үшін шыққан. «Головной» Қырғызстанға қарасты нысан, басты міндеті Ақ-Суу (тәжікше Исфара) өзенінің арнасын екіге бөлу болып табылады. Бір арнасы Тәжікстанға кетсе, екінші арнасы Қырғызстанның Төрткүл су қоймасын сумен қамтамасыз ету қызметін атқарады. «Головной» мемлекеттік қауіпсіздік тұрғысынан стратегиялық маңызы жоғары нысан. Қырғызстан тарапы «Головнойды» бақылауда ұстай отырып, Төрткүл су қоймасының сумен толығына кепілдік жаратады, сонымен қатар қарсыла-сына қарсы «саяси рычаг» ретінде қолдануға мүмкіндік алады. Нысанға иелік ету Тәжікстан тарапына да мол мүмкіндіктер ашатын еді, себебі Қырғызстан территориясында бірнеше анклав бар, соның бірі Тәжікстанға қарасты Ворух анклав. Ворухқа бару үшін Тәжік азаматтары Қырғызстан территориясын кесіп өтуге мәжбүр. Сондықтан нысанға иелік ету екі тарапқа да тиімді [13].

Болашақ перспективада болу ықтималдығы бар қақтығыстар қатарына Орталық Азия мемлекеттерінің Амудария мен Сырдария өзендері үшін болады деп пайымдауға негіз бар. Себебі қазірдің өзінде өзеннің жоғарғы жағында орналасқан Қырғызстан мен Тәжікстан су электр станцияларын көптеп салуда, бұл жағдай төменде орналасқан Түркменістан, Өзбекстан мен Қазақстанда су егістік маусымдарында су тапшылығына алып келуде. Ең үлкен қасірет Арал теңізінің тартылып, әлемдік деңгейде экологиялық апатқа әкеп соғуда. Болашақ қақтығыстардың легі өзеннің төменгі жағындағы мемлекеттердің су қауіпсіздігіне қауіп төнген жағдайда туындауы мүмкін. Өзбекстан мен Қазақстанға қазірдің өзінде ауыл шаруашылығында қолданатын судың жетіспеуі байқалады. Сондықтан аты аталған мемлекеттер суды үнемдеп пайдалану мақсатында тамшылатып суару технологиясын қолға алуда.

Шешімін тапқан қақтығыстар әлемде баршылық бірақ ең тың «case study» су мәселесін әр тарапқа тиімді болатындай етіп шешкен Израиль, Иордания және Біріккен Араб Әмірліктері (БАӘ) арасында орын алды. 2021 жылдың қараша айында Израиль, Иордания және Біріккен Араб Әмірліктері (БАӘ) Таяу Шығыс үшін ғана емес, бүкіл әлемге үлгі болатын маңызды келісім шартқа қол қойды. Келісім-шартқа сәйкес Біріккен Араб Әмірліктері (БАӘ) Иорданияда жылдың 300 күні жұмыс істейтін күн электр станциясын салады. Зауытта 600 мегаватт күн энергиясы өндіріліп, Израильге жыл сайын 180 миллион долларға экспортталып отырады. Түскен қаражат БАӘ мен Иордания арасында бөлінеді. Бірақ одан да маңыздысы, Израиль оның орнына Иорданияға 200 миллион текше метр тұщытылған су жіберіп отырады. Жоба алдағы бес жылда іске қосылады деп күтілуде [14].

Қазақстан және су мәселесі. Қазақстан қазірдің өзінде су тапшылығын бастан кешіруде және 2040 жылға қарай оның қажеттілігінің 50%-ын құрайтын мөлшерде су тапшылығына тап болады деп болжануда. Экономиканың барлық салалары суға тәуелді болғандықтан, судың республика аймақтарындағы тапшылығына байланысты 2050 жылға қарай ЖІӨ 6% төмендеуі мүмкін. Мамандардың пікірінше, еліміздегі су ресурстарының тапшылығына табиғи жағдайлар (өзен ағынының 90%-ы көктемде келеді) және ағынның жартысына жуығы көршілес мемлекеттер аумағында қалыптасуы, сондай-ақ олардың экстенсивті пайдалану, суару үшін қайтарымсыз суды шамадан тыс тұтыну және суды жоғалтуы себеп болуда. Осылайша, Қазақстандағы суармалы судың өнімділігі шет елдермен салыстырғанда 6-8 есе төмен [15].

Қазақстанда су тұтынудың 65 пайызы ауыл шаруашылығына тиесілі. Елдің жер үсті суларының жартысына жуығы (44,9 км³) көршілес елдер – Қытай, Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан территориясынан келеді [16]. Траншекаралық өзендерді пайдалану бойынша өзара іс-қимылдың негізгі мәселелері үкіметаралық келісімдер шеңберінде реттелгенмен өзеннің жоғарғы ағысында орналасқан мемлекеттер тарапынан жиі бұзылуда. Қазақстан өзінің су қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін әлемде қолданылып жатқан су үнемдеудегі сәтті жобаларды дамытуы керек. Мысалы, Израиль су үнемдеу әрі тұзды суды тұщыту технологиясын әкелуі тиіс. Суды осындай тиімді жолмен пайдалану

және балама жолдармен ауыз су мәселесін шешу стратегиялық қадам болар еді. Себебі Қазақстан су мәселесі бойынша жоғарыда атап өткендей көршілеріне тәуелді мемлекет. Қазақстан үшін су қауіпсіздігі ең маңызды және шешімі кезек күттірмейтін мәселелердің бірі болуы тиіс.

Қорытындылар

Қорыта айтқанда Қазақстан су ресурстарына көршілеріне тәуелді мемлекет. Ұлттық қауіпсіздік тұрғысынан су стратегиялық маңызды нысан. Су қауіпсіздігін қамтамасыз етуде Қазақстанға бірнеше «модель» үлгі бола алады. Біріншісі, көрші мемлекеттермен мәміле жасасқанда «арбитр» ретінде үшінші тараптың (мысалы Дүниежүзілік Банк) қатысуы. Екіншісі, Израильдің су тазарту технологиясын үйрену және дамыту. Үшіншісі, жоғарыда келтірілген Израиль–Иордания–Біріккен Араб Әмірліктері арасында жасалған тиімді әрі әр тарапқа табысты жобаны іске асыру. Су қауіпсіздігін қамтамасыз етуде көрші мемлекеттермен бірге әрекет ету. Мысалы, 2020 жылдың 1 мамырында Өзбекстанның Сардоба су қоймасының бұзылуы салдарынан Қазақстанның оңтүстігінде орналасқан ауылдары су астында қалған. Мамандардың айтуынша су қоймасы сияқты нысандарды тұрғызбас бұрын, қауіпсіздігіне нұқсан келуі мүмкін мемлекеттерден келісім алынуы керек дейді. Өзбекстан тарапы Сардоба су қоймасын салғанда Қазақстаннан келісім алмаған [17]. Қазақстан су қауіпсіздігі мәселелерін шешкенде дипломатиялық жолды ұстануы қажет. Жоғарыда аталған мысалдардан байқайтынымыз су үшін болған даулардың яки қатығыстардың бәрі келісім жасасу арқылы шешілгенін түсінуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Dustin Evan Garrick, Jim Hall. Water Security and Society: Risks, Metrics, and Pathways // URL:https://www.researchgate.net/publication/275250133_Water_Security_and_Society_Risks_Metrics_and_Pathways (қаралған күні: 18.05.2022)
2. К 2050 году дефицит воды в РК увеличится в 3 раза // URL:<https://kapital.kz/gosudarstvo/106684/za-gody-nezavisimosti-pri-ispolnenii-služhebnogo-dolga-pogibli-815-politseyskikh.html> (қаралған күні: 18.05.2022)
3. Кундыз Адылбекова. Как Казахстан решает проблему дефицита питьевой воды в эпоху нефтяного лидерства в Центральной Азии? // URL:<https://cabar.asia/ru/kak-kazakhstan-reshaet-problemu-defitsita-pitevoj-vody-v-epohu-neftyannogo-liderstva-v-tsentralnoj-azii> (қаралған күні: 18.05.2022)
4. В.В. Кочетков, Е.В. Пак. «Водные войны»: дефицит водных ресурсов как причина и инструмент международных конфликтов // URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/vodnye-voyny-defitsit-vodnyh-resursov-kak-prichina-i-instrument-mezhdunarodnyh-konfliktov/viewer> (қаралған күні: 10.05.2022)
5. Водные ресурсы // URL:<https://news.un.org/ru/story/2021/10/1411262> (қаралған күні: 10.05.2022)
6. Макилова А. М. Водно-энергетическая безопасность Центральной Азии // Вестник Дипломатической академии МИД России. Россия и мир. 2019. № 1 (19). С. 79-88.
7. Кыргызстан объясняет прекращение подачи поливной воды в Казахстан ремонтом на водохранилище // URL:<https://kaztag.kz/ru/news/kyrgyzstan-obyasnyat-prekrashchenie-podachi-polivnoy-vody-v-kazakhstan-remontom-na-vodokhranilishche> (қаралған күні: 11.05.2022)
8. У Кыргызстана появился аргумент // URL:<https://kursiv.kz/news/2010-05/u-kyrgyzstana-poyavilsya-argument>. (қаралған күні: 11.05.2022)
9. Депутат посоветовал кабмину перекрыть воду Казахстану за экономическую блокаду // URL:https://kaktus.media/doc/458840_depytat_posovetoval_kabminy_perek_ryt_vody_kazahstany_zh_ekonomicheskuyu_blokady.html (қаралған күні: 11.05.2022)

-
-
10. Ормышева Толганай Алтынбековна. Вызовы экологической безопасности в Центральной Азии: противоречие между национальным и региональным подходами по вопросу трансграничных рек // URL:<https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder17928/> (қаралған күні: 12.05.2022)
 11. Вода и вооруженные конфликты // URL:<http://www.cawater-info.net/bk/9-2-3-1.htm> (қаралған күні: 12.05.2022)
 12. Бояркина О.А. Водные конфликты в мировой политике: проблемы и перспективы: монография. – М.: РУСАЙНС, 2020. – 96 с. 1
 13. Таджикистан заявляет свои претензии на водные ресурсы Кыргызстана // URL:https://24.kg/proisshestvija/192014_tadjikistan_zayavlyayet_svoi_pretenzii_navadnyie_resursyi_kyrgyzstana/ (қаралған күні: 15.05.2022)
 14. Water-for-Energy Is Better Than Land-for-Peace // URL:<https://foreignpolicy.com/2021/12/16/water-for-energy-is-better-than-land-for-peace/> (қаралған күні: 16.05.2022)
 15. Как изменение климата влияет на водные ресурсы Казахстана // URL:<https://www.kz.undp.org/content/kazakhstan/ru/home/stories/2021/the-climate-change-impact-on-water-resources-in-kazakhstan.html> (қаралған күні: 18.05.2022)
 16. Правительство рассмотрело вопросы использования водных ресурсов // URL:<https://primeminister.kz/ru/news/pravitelstvo-rassmotrelo-voprosy-ispolzovaniya-vodnyh-resursov-22112056> (қаралған күні: 18.05.2022)
 17. Әлекке салған Сардоба суы // URL:<https://aikyn.kz/41480/aelekke-salghan-sardoba-swy/>

REFERENCES:

1. Dustin Evan Garrick, Jim Hall. Water Security and Society: Risks, Metrics, and Pathways // URL:https://www.researchgate.net/publication/275250133_Water_Security_and_Society_Risks_Metrics_and_Pathways (accessed: 18.05.2022)
2. К 2050 году deficit воды в РК увеличится в 3 раза. [By 2050, the water deficit in the Republic of Kazakhstan will increase by 3 times] URL:<https://kapital.kz/gosudarstvo/106684/zagody-nezavisimosti-pri-ispolnenii-služebnogo-dolga-pogibli-815-politseyskikh.html> (accessed: 18.05.2022)
3. Kundyz Adylbekova. Kak Kazakhstan reshaet problemu deficita pit'evoj vody v epohu neftyannogo liderstva v Central'noj Azii? [How does Kazakhstan solve the problem of drinking water shortage in the era of oil leadership in Central Asia?]. URL:<https://cabar.asia/ru/kak-kazakhstan-reshaet-problemu-deficita-pitevoj-vody-v-epohu-neftyannogo-liderstva-v-tsentralnoj-azii> (accessed: 18.05.2022)
4. V.V. Kochetkov, E.V. Pak. «Vodnye vojny»: deficit vodnyh resursov kak prichina i instrument mezhdunarodnyh konfliktov. ["Water Wars": Water Resources Deficit as a Cause and Instrument of International Conflicts] URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/vodnye-vojny-defisit-vodnyh-resursov-kak-prichina-i-instrument-mezhdunarodnyh-konfliktov/viewer> (accessed: 10.05.2022)
5. Vodnye resursy. [Water Resources] URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/10/1411262> (accessed: 10.05.2022)
6. Makilova A. M. Vodno-energeticheskaya bezopasnost' Central'noj Azii [Water and energy security of Central Asia] // Vestnik Diplomaticheskoy akademii MID Rossii. Rossiya i mir. 2019. № 1 (19). S. 79-88.
7. Kyrgyzstan obyasnyaet prekrashchenie podachi polivnoj vody v Kazakhstan remontom na vodokhranilishche. [Kyrgyzstan explains the interruption of irrigation water supply to Kazakhstan by repairing the reservoir] URL:<https://kaztag.kz/ru/news/kyrgyzstan-obyasnyaet-prekrashchenie-podachi-polivnoy-vody-v-kazakhstan-remontom-na-vodokhranilishche> (accessed: 11.05.2022)
8. U Kyrgyzstana poyavilsya argument. [Kyrgyzstan has an argument] URL:<https://kursiv.kz/news/2010-05/u-kyrgyzstana-poyavilsya-argument> (accessed: 11.05.2022)
9. Deputat posovetoval kabminu perekryt' vodu Kazahstanu za ekonomicheskuyu blokadu. [The deputy advised the Cabinet of Ministers to turn off the water to Kazakhstan for the economic blockade] URL:https://kaktus.media/doc/458840_depytat_posovetoval_kabminy_perekryt_vody_kazahstany_za_ekonomicheskuyu_blokady.html (accessed: 11.05.2022)
10. Ormysheva Tolganaj Altynbekovna. Vyzovy ekologicheskoy bezopasnosti v Central'noj Azii: protivorechie mezhdunarodnyh i regional'nyh podhodami po voprosu transgranichnyh rek. [Environmental Security Challenges in Central Asia: Contradiction between National and Regional Approaches on the Issue of Transboundary Rivers] <https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder17928/> (accessed: 12.05.2022)

11. Voda i vooruzhennyye konflikty. [Water and armed conflicts] URL:<http://www.cawater-info.net/bk/9-2-3-1.htm> (accessed: 12.05.2022)
12. Boyarkina O.A. Vodnye konflikty v mirovoj politike: problemy i perspektivy: monografiya. [Water conflicts in world politics: problems and prospects: monograph] – M.: RUSAJNS, 2020. – 96 s. 1
13. Tadjikistan zayavlyayet svoi pretenzii na vodnye resursy Kirgyzstana. [Tajikistan declares its claims to the water resources of Kyrgyzstan] URL:https://24.kg/proisshestviya/192014_tadjikistan_zayavlyayet_svoi_pretenzii_navodnyie_resursyi_kyrgyzstana/ (accessed: 15.05.2022)
14. Water-for-Energy Is Better Than Land-for-Peace. URL:<https://foreignpolicy.com/2021/12/16/water-for-energy-is-better-than-land-for-peace/> (accessed: 16.05.2022)
15. Kak izmenenie klimata vliyaet na vodnye resursy Kazakhstana. [How climate change affects the water resources of Kazakhstan] URL:<https://www.kz.undp.org/content/kazakhstan/ru/home/stories/2021/the-climate-change-impact-on-water-resources-in-kazakhstan.html> (accessed: 18.05.2022)
16. Pravitel'stvo rassmotrelo voprosy ispol'zovaniya vodnyh resursov. [The government has considered the issues of using water resources] URL:<https://primeminister.kz/ru/news/pravitel'stvo-rassmotrelo-voprosy-ispolzovaniya-vodnyh-resursov-22112056> (accessed: 18.05.2022)
17. Alekke salgan Sardoba suy [Problems of the Sardoba reservoir] URL:<https://aikyn.kz/41480/aelekke-salghan-sardoba-swy/> (accessed: 18.05.2022)

Бауыржан Серікбаев

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті докторанты
(Астана, Қазақстан)
e-mail: sayasat.kz86@mail.ru*

ТҮРКИЯНЫҢ САЯСИ ПАРТИЯЛАРЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Аңдатпа. Елімізде партиялардың саяси институт ретінде қалыптасуы мен дамуы үшін өзге елдердің саяси партияларының даму жолына зерттеу жүргізген жөн. Бұл салыстырмалы талдау жүргізу арқылы Қазақстанда партиялардың саяси институт ретінде дамуына оң септігін тигізеді. Осы мақалада Түркия мемлекетіндегі саяси партиялардың даму тарихына зерттеу жүргізілді.

Түркия елі тілі, діні мен менталитеті бізге ұқсас түркі әлеміне кіретін мемлекет. Түркі мемлекеттерінің ынтымақтастығы аясында екі ел арасындағы қарым-қатынас та дамып келеді. Осы орайда жүз жылдық даму тарихы бар елдегі партиялардың саяси институт ретінде қалыптасуы, Мұстафа Кемаль Ататүрктің бастамасымен Европалық даму стандарттарына ұмтылған мемлекеттің саяси жүйесіндегі партиялардың ролін зерттеу қызықты тақырыптардың бірі болып қала бермек.

Түйін сөздер: Түркия, Қазақстан, партия, саясат, реформа.

Бауыржан Серікбаев

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ ТУРЦИИ

Аннотация. Для становления и развития партий в стране как политического института целесообразно провести исследование пути развития политических партий других стран. Это будет способствовать развитию партий в Казахстане как политического института путем проведения сравнительного анализа. В этой статье было проведено исследование истории развития политических партий в турецком государстве.

Турция - страна, входящая в тюркский мир, язык, религия и менталитет которой схож с нами. В рамках сотрудничества тюркских государств развиваются отношения между двумя странами. В этой связи одной из интересных тем остается становление партий в стране со столетней историей развития как политического института, изучение роли партий в политической системе государства, стремящихся к Европейским стандартам развития по инициативе Мустафы Кемала Ататюрка.

Ключевые слова: Турция, Казахстан, партия, политика, реформа.

Abstract. For the formation and development of parties as political institutions in the country, it is necessary to conduct a study of the path of development of political parties in other countries. This will positively contribute to the development of parties as political institutions in Kazakhstan through comparative analysis. In this article, a study was conducted on the history of the development of political parties in the state of Turkey.

Turkey is a country that enters the Turkic world with a similar language, religion and mentality. Within the framework of cooperation between the Turkic states, relations between the two countries are also developing. In this regard, one of the interesting topics remains the formation of parties as political institutions in a country with a hundred-year history of development, the study of the role of parties in the political system of the state, which, on the initiative of Mustafa Kemal Ataturk, aspired to European standards of development since the establishment of the state.

Key words: *Turkey, Kazakhstan, party, politics, reform.*

Кіріспе

Қазіргі таңда әлем бойынша президенттік басқару формасына негізделген саяси жүйе құрған 50-ге жуық мемлекет бар. Сонымен бірге Президенттік-Парламенттік басқару тәсілін дұрыс көретіндер де аз емес. 2017 жылы Түркияда Конституциялық референдум жүзеге асып, мемлекет Парламенттік басқарудан Президенттік басқаруға өтті. Мемлекеттік басқару моделінің өзгеруі мен бұл процестің партиялар арасындағы бәсекеге қалай әсер еткендігі саяси зерттеуге қызықты тақырып. 2022 жылы Конституциялық реформа барысында Президент құзіреттерінің бір бөлігін Парламентке беріп, Мәжілістің ролін күшейтіп жатқан Қазақстан үшін де ғылыми сараптамалық тұрғыда өзекті мәселе.

Әлеуметтік дамудың перспективалары көбінесе бұқараның басым топтары саяси өмірге қаншалықты кең және әртүрлі енетініне байланысты. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, саясатқа қосылу процесі көппартиялық, азаматтық қоғамның түрлі институттары арқылы жүріп жатыр.

Заңды тәсілмен партияның ресми танылуын білдіретін, оған мемлекеттік қорғауды беретін маңызды мемлекеттік рәсім атқарушы органдарда тіркелу болып табылады. Ресми мемлекеттік тіркеуден өткеннен кейін ғана партия сайлауға қатысу құқығын, салық жеңілдіктерін, мемлекеттік қаржыландыруды және өзге де заңды мүмкіндіктерді алады.

Белгілі бір мемлекет аясында жұмыс істейтін саяси партиялар, әдетте, партиялық жүйе құру үшін бір-бірімен өзара әрекеттесіп, байланысқа түседі. Партиялық жүйе – бұл саяси билікті жүзеге асыруға қатысатын партиялар арасындағы тұрақты байланыстар мен қатынастардың жиынтығы. Партиялық

жүйелер саяси билікті ұйымдастырудың партиялық емес формаларына қарсы. Бұл жағдайда саяси жүйе партиялардың жұмысын болдырмайды.

Партиялық емес жүйелер бүгінде шамамен 20 елде бар (мысалы, Катар, Кувейт, Ливия, Нигерия, Оман). Партиялардың болмау себептері: партиялардың пайда болуы үшін әлеуметтік алғышарттардың болмауы (Бутан); елдегі теократия, зайырлы саясаттың болмауы (Ватикан); партияларға тыйым салу (Гана, Иордания) және т.б. [1].

Әлемде саяси партиялардың түрлі даму модельдері бар. Бұл процесс әр елдің саяси жүйесіне, қоғамның саяси мәдениетіне, тарихы мен геосаяси орналасуына орай әртүрлі даму жолына бет бұрған. Біздің шарттарда Қазақстан үшін менталитеті, тілі мен діні ұқсас бауырлас ел болып табылатын Түркияның партиялық даму жолына тоқталып өткен тиімдірек болады.

1923 ж. Түркия мемлекеті құрылғаннан бастап 1946 жылға дейін Мұстафа Кемаль Ататүрк құрған «Cumhuriyet Halk Partisi» (бұдан әрмен СНР) партиясы парламенттік, президенттік сайлауларда жеңіске жетіп, мемлекеттік басқарудың барлық салаларында билікті өз қолында ұстады. Өзге саяси партиялар бар болса да сайлауда жеңіске жете алмады немесе сол кездегі Түркия саяси жүйесі көппартиялы бәсекеге дайын болмады. Сондықтан 1923-1946 жж. Түркия үшін бір партияның басымдығы болған кезең деп айта аламыз.

Түркияда көппартиялы саяси жүйенің келу алғышарттары 1946 жылғы сайлаудан бастау алады. Осы сайлауда ірі қалаларда «Демократиялық партия» жеңіске жетсе, аймақтарда «СНР» партиясы ірі жеңіске жетті. Стамбул сынды қалаларда сайлау қорытындысы үш күнге дейін жарияланбай сайлау процесі ел тарихында тұңғыш рет бәсекелі әрі даулы форматта өтті. Сол кездегі ресми қорытындыға сәйкес «СНР» партиясы 85,4% дауысты алса, «Демократиялық партия» 13,1% дауыс алған.

1946 жылғы сайлау процесінде ел тарихында тұңғыш рет екі саяси партия сайлауға қатысып, халық даусын алды. Бірақ билікте отырған «СНР» партиясының басым дауыспен жеңіске жеткен нәтижесі тіркелді. Бұл сайлау Түркияда көппартиялы жүйенің орнауына түрткі болып, елде саяси реформаға деген сұранысты арттырды.

Араға уақыт салып 1950, 1954, 1957 жылғы өткен сайлауларда саяси партиялар белсенділік танытып, Түркияда көппартиялы жүйенің іргетасы қалана бастады.

Зерттеу жұмысының әдіс-тәсілдері

Мақалада тарихи салыстырмалы зерттеу әдіс-тәсілдері және Түркиядағы сайлау қорытындысы бойынша статистикалық мәліметтер қолданылды.

Жеке авторлық зерттеу элементім ретінде Түркиядағы сайлау барысымен танысу үшін жергілікті басылымдардағы сайлау қорытындыларын талдау, мамандар пікірін сараптау, партиялардың үгіт-насихат жұмыстарын бақылау, сайлауалды бағдарламаларын сараптау, партия лидерлерінің сайлаушылармен кездескенде көтерілген тақырыптар мен сұрақтарды зерттеу, кандидаттардың халық даусын алу үшін қолданған саяси технологиялары талдауға салынды.

Осы тақырыпта зерттеу жүргізген Түркиялық, Ресейлік мамандардың жазған ғылыми еңбектеріне сілтемелер келтірілді.

Тақырыптың зерттелу деңгейі

Түркиядағы саяси партиялардың дамуын зерттеуші Светлана Васильева «Түркиядағы партиялық сабақтастық» атты еңбегінде «Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін, жарияланған көппартиялық жүйеге көшу және бірнеше шағын партиялардың пайда болуына қарамастан, Түркияда ұзақ кезеңге 1970 жылдардың ортасына дейін созылған қос партиялық жүйенің болуы жалғасын тапты» деп көрсетеді [2].

Зерттеуші Матюхин Владимир Түркияда Әділет және даму партиясының билікке келуімен коалициялық үкіметтердің кезеңі аяқталды. 2002, 2007, 2011, 2015 жылдардағы Парламент сайлауының қорытындысы бойынша Әділет және даму партиясы жеткілікті орын алды (276-дан кем емес). Бір партиялы ұйым құрылып, осылайша, мемлекеттің жоғарғы атқарушы органы бір партия тарапынан толық бақыланды» деп сипаттайды [3].

Түркиядағы көппартиялық жүйенің орнауын зерттеуші мамандардың бірі Юсупов Касум саяси партиялардың пайда болуын өз еңбегінде былай сипаттайды «Кемалистердің алдында ұлт-азаттық күрестегі жеңістен кейін қоғамды жаңғырту, бұқараны мұның қажеттілігіне сендіру және оларға жетекшілік ету міндеті тұрды. Бұл міндетті шешуді жеңілдету үшін кемалистердің пікірінше, 1923 жылы саяси партия құру арқылы жүзеге асыру қажет болды. Осылай ең әуелі Халықтық, ал 1924 жылдан бастап Халықтық Республикалық партиясы құрылды» [4].

Суат Кыныкльоғлу Түркиядағы саяси партиялардың коалициялық үкімет құрған кезеңдерін салыстыра келе 1961 жылдан бері есептегенде 1999 жылғы сәуірден кейінгі коалициялық үкімет ең тұрақты және ішкі үйлесімді үкімет болды деп сипаттайды [5].

Негізгі бөлім

1950 жылдан бастап Түркияда көппартиялы жүйе жұмыс істей бастады. Бірақ мұның кері әсері де болды. Бір партияның сайлауда басым дауыспен жеңе алмауы мен үкіметтегі партиялар арасындағы өзара келіспеушіліктің салдарынан Түркияда 1960 жылы әскери төңкеріс орын алды. Түркияда араға он жыл салып 1960, 1971, 1980 жылдары болған үш әскери төңкерістердің нәтижесінде елдегі саяси билік әскерилер қолына өтіп отырды.

Әскер 1923 жылы мемлекетті құрушы Ататүрк салған кемализм бағытын қорғаушы позицияны ұстанады. Түркия саяси жүйесінде мемлекет құрылғалы әскердің орны әрқашан ерекше рольге ие болған. XX ғасырда әскерилер үш төңкерістен бөлек 1997 жылы исламшыл премьер-министр Немеддин Ербаканның биліктен кетуіне де ықпал етті. Әскер Түркияны Ататүрк салған батыстық әрі зайырлы даму жолында болуы тиіс деп есептейді және мұны Парламент, президент сайлауы сынды саяси процестер кезінде халыққа ашық айтып, билікке ескерту жасаудан тайынған емес.

Түркияда 1960-1980 жылдары өткен сайлауларда бірде бір саяси партия айқын басымдыққа ие бола алмады. Бұл демократиялық бағытта партиялар арасындағы саяси бәсекені күшейткенімен, билікте коалициялық үкімет пайда болып, елді саяси тұрақсыздыққа әкелді. Саяси аренада бәсеке шектен тыс артып халықтың әлеуметтік жағдайы нашарлап, экономиканың өсуі баяулады. Биліктің бағдарламалары мен шешімдері жергілікті жерде тиісінше орындалмай мемлекеттік басқарудың эффективтілігі төмендеді. Саяси жүйедегі мұндай жиырма жылға созылған дағдарысты кезең Түркия саяси жүйесінің демократиядан көрі охлократиялық сипат алғандығын көрсетті. Саясаткерлер мен саяси партиялардың шектен тыс тартысы 1971-1980 жж. екі рет қатарынан орын алған әскери төңкеріске алып келді. Себебі, әскердің Түркия саяси жүйесінде кемализм құндылықтары мен мемлекетшіл позицияны ұстанатын, шамадан тыс саяси тартыс пен мемлекеттік мүддеге зиян келетін шарттарда билікті өз қолына алатын тарихи қалыптасқан дәстүрі бар.

Түркияның бұл тартысты саяси даму жолы демократия ең бірінші кезекте саяси мәдениет пен жауапкершілік екенін дәлелдей түседі. Өркениетті демократия принциптері ел санасында бірден орнай қоймайды әрі бұл процесс ұзақ уақытты алатын, саяси реформалар мен бәсекенің өркениетті форматына түсуі кезең-кезеңімен іске асатын процесс екенінің айқын дәлелі.

Қазіргі заманғы Түркиядағы партиялардың даму жолына келсек, 2020 жылы Түркияда 27 жаңа саяси партия тіркелсе, 2021 жылдың тоғыз айында 13 саяси партия тіркелген [6]. Жаңа партиялардың пайда болуы негізінен қазіргі бар «Әділет және даму партиясы» мен оппозициялық «СНР» партияларының бөлінуінен іске асуда. Мысалы, бұрынғы вице-премьер Али Бабажанның құрған «DEVA» партиясы мен бұрынғы премьер-министр Ахмет Давутоғлының құрған «Келешек» партиясы. Екінші топқа Мустафа Сарыгюльдің «Өзгеріс» партиясы мен Мухаррема Индженің «Отан» партиясы жатады.

Жалпы алғанда бүгінгі таңда түрік қоғамында жаңа саяси партияға деген сұраныс жоқ. Қазірдің өзінде Түркияда 116 саяси партия тіркелген.

1982 жылы қабылданған Түркия Конституциясына сәйкес Түркияда партиялар демократиялық саяси өмірдің ажырамас элементі болып табылады (Түркия Конституциясының 68/2 бабы) [7].

1-кесте. Түркияда 2002-2007 жылдары өткен сайлаудың нәтижелері [8]

Сайлау уақыты	Сайлауға қатысқан партиялар саны	Сайлау қорытындысы
2002	Adalet ve Kalkınma Partisi (Әділет және даму партиясы)	34,3%
	Cumhuriyet Halk Partisi (СНР партиясы)	19,4%
	Тәуелсіз	1%
2007	Adalet ve Kalkınma Partisi (Әділет және даму партиясы)	46,6%
	Cumhuriyet Halk Partisi (СНР партиясы)	20,9%

2002 жылғы сайлаудың нәтижесінде Түркияда билікке «Әділет және даму партиясы» келді. 2000 жылдардың басынан бастап бір партияның әр сайлауда дауыс санын арттырып, үкіметті жасақтауы, атқарушы және заң шығарушы билікте басым дауысқа ие болып, Түркия ішкі саясатындағы билікте отырған партияның монополиясы басталды. Саяси күрес негізінен «Әділет және даму партиясы» мен «СНР» партиясы арасында өтті.

**2-кесте. Түркияда 2011-2015 жылдары өткен сайлаудың нәтижелері
(№1 кестенің жалғасы)**

Сайлау уақыты	Сайлауға қатысқан партиялар саны	Сайлау қорытындысы
2011	Milliyetçi Hareket Partisi (Ұлтшыл қозғалыс партиясы)	14,3%
	Тәуелсіз	5,2%
	Adalet ve Kalkınma Partisi (Әділет және даму партиясы)	49,9%
	Cumhuriyet Halk Partisi (СНР партиясы)	25,9%
	Milliyetçi Hareket Partisi (Ұлтшыл қозғалыс партиясы)	13%
	Тәуелсіз	6,5%
2015 маусым	Adalet ve Kalkınma Partisi (Әділет және даму партиясы)	40,8%
	Cumhuriyet Halk Partisi (СНР партиясы)	24,9%
	Milliyetçi Hareket Partisi (Ұлтшыл қозғалыс партиясы)	15,2%
	Halkların Demokratik Partisi (Халықтардың демократиялық партиясы)	13,1%
2015 қараша	Adalet ve Kalkınma Partisi (Әділет және даму партиясы)	48,5%
	Cumhuriyet Halk Partisi (СНР партиясы)	25,3%
	Halkların Demokratik Partisi (Халықтардың демократиялық партиясы)	10,7%
	Milliyetçi Hareket Partisi (Ұлтшыл қозғалыс партиясы)	11,9%

Түркия саяси партияларының ерекшеліктері қатарына бір лидердің қоғамдық абыройына, саяси беделіне, харизмасына сүйенген басқару формасы белең алған. Мысалы, билікте отырған «Әділет және даму партиясының» төрағасы Реджеп Тайып Ердоған 2002 жылдан бері Түркия билігі мен саясатында доминантты рольге ие. «СНР» партиясының лидері Кемаль Кылычтароглу бүгінгі таңда оппозициялық партияның төрағасы ретінде қоғамда кең танылған. Қазіргі кезде билікпен коалицияға келген «Ұлттық әрекет партиясының» лидері Девлет Бахчели ұлтшылдық пен түркішілдікті қолдайтын электорат арасында үлкен беделге ие.

Түркия саяси партиялары «жоғарыдан төмен» басқару принципімен жұмыс істейді. Партияшілік ауыс-түйістер мен кадр саясаты, бағыт-бағдары, бағдарламасы басым жағдайда тікелей партия лидерінің вертикальды басқару жүйесімен шешіледі. Бұл басқару формасы «Әділет және даму партиясы», «СНР» мен «Ұлттық әрекет партиясы» сынды Түркия саясатында алғашқы

үштікке кіретін саяси партиялардың барлығында кездесетін фактор. Соңғы 10-15 жылда аталған үш саяси партияда да лидерлер ауыспады әрі партия ішінен жаңа лидерлердің көтеріліп, басшылық позицияға келуі де орын алмады.

Билікте отырған «Әділет және даму партиясы» өз позициясын негізінен консервативті бағытты ұстанатын, ислам құндылықтарын насихаттайтын партия ретінде танытады. Партияда кандидаттарды таңдаудың үш түрлі принциптері жұмыс істейді:

- Праймериз.
- Ұйымдасқан түрде келісу.
- Орталықтан бекіту.

Ұйымдасқан түрде келісу – орталық аппарат жергілікті жердегі филиалдардың ұсыныстарын сұрау жолымен іске асады. Соңғы шешімді орталық аппарат қояды. 2002 жылдары бұл жүйе өте жақсы жұмыс істейтін. Бірақ 2015 жылдан бері орталықтан шешім қабылдау күшейді. Бұл партияның ескі лидерлері Али Бабажан (бұрынғы экономика министрі), Ахмет Давутоғлу (бұрынғы Сыртқы істер министрі) сынды саясаткерлердің партиядан бөлініп, өз алдына жеке саяси партия ашуына алып келді.

Орталықтан бекіту – негізінен партия лидері мен шешім қабылдаушы аз топтың «жоғарыдан төмен» басқару формасында іске асады.

1982 жылғы Конституция бойынша Түркия парламенттік басқару формасындағы ел еді. 2017 жылы Конституцияға 18 өзгеріс енгізіліп, референдум арқылы мемлекет президенттік басқару формасына өтті. Нәтижесінде президент үкіметті өзі басқарады, премьер-министр лауазымы жойылып, президент вице-президент пен министрлерді тағайындай алады. Сонымен қатар президенттің төтенше жағдай жариялау құқығы бар және бюджетті қалыптастыру құзіретіне ие болды.

Ал, Парламенттік басқару кезінде Түркияда үкіметті Парламенттік сайлауда жеңіске жеткен партия лидері басқарып, министрлерді бекітуді президентке премьер-министр ұсынатын. Президент Парламент атынан ғана қарулы күштердің бас қолбасшысы бола алды.

2018 жылы елде мерзімінен бұрын жалпы сайлау өтті. Партиялар коалициялық негізде сайлауға түсті. Осылайша, Әділет және даму партиясы мен Ұлтшыл қозғалыс партиясы **«Халықтық альянс»** құрды. Оппозициялық блок немесе **«Ұлттық альянсқа»** СНР, «Жақсы» партия және «Бақыт» партиялары бірікті. Сайлауда **«Халықтық альянс»** жеңіске жетті. Бұл коалиция сайлаушылардың 53,66 пайызын алды. Әділет және даму партиясы мен Ұлтшыл қозғалыс партиясы үшін тиісінше 42,56 пайыз және 11,10 пайыз дауыс берілді.

2022 жылғы жағдай бойынша Түркия Парламентінде мүмкін болған 600 орыннан 581 орын партиялармен иеленген. Парламентте 14 партия бар. Орындар бойынша бөлу төмендегі кестеде схемалық түрде көрсетілген.

3-кесте. Түркия Парламентіндегі партиялар тізімі [9]

Партия	Орын саны
Әілет және даму партиясы	286
СНР	134
Халықтардың демократиялық партиясы	56
Ұлтшыл қозғалыс партиясы	48
«Жақсы» партия	37
Жұмысшы партиясы	4
Демократиялық партия	2
«Отан» партиясы	2
Ұлы одақ партиясы	1
Демократия және серпіліс партиясы	1
Демократиялық аймақтар партиясы	1
«Бақыт» партиясы	1
Инновациялар партиясы	1
«Жеңіс» партиясы	1
Тәуелсіз депутаттар	6
Барлығы	581

Қазіргі уақытта Түркия мен Қазақстанның қарым-қатынасы оң серпінді сақтап отыр және одан әрі даму үшін қолайлы перспективаларға ие.

Кейбір сарапшылар тіпті екіжақты қатынастардағы прогреске жалғыз маңызды кедергі тек елдердің географиялық оқшаулануы деп санайды. Бүгінгі екіжақты қатынас нақты сипатқа ие және Анкара мен Астана арасындағы ынтымақтастыққа кері әсер ете алмайды [9].

Қорытынды

Бүгінгі таңда тәуелсіз алты түркі мемлекеттерінің ішінде партиялық жүйесі бір ғасырға жуық даму тарихын алатын бірден бір мемлекет ол – Түркия. Тілі, менталитеті, діні, халқының дүниетанымы жағынан ұқсас ел ретінде партиялық даму мен бүгінгі саяси шарттарда партиялар арасындағы Түркиядағы бәсекелі форматты зерттеу қызықты тақырып.

Түркияның тағы бір ерекшелігі – парламенттік басқару форматында болған, қазір Президенттік басқару формасына көшкен мемлекет. 2017 жылдан Парламенттік басқарудан Президенттік басқару форматына өтті. Екі саяси басқару формасындағы партиялардың ролі мен халықпен жұмыс істеу тәсілдерін талдау, қажетті тұстарына назар аудару саясаттану ғылымы үшін ғылыми тұрғыда өзекті тақырып бола бермек. Сондықтан да Түркия партияларының саяси институт ретінде қалыптасу жолы, тарихи тәжірибесі, Парламенттік басқарудан Президенттік басқаруға өткен кезеңдегі қалыптасқан

өзгерістер біздің еліміз үшін де ғылыми тұрғыда талдауды қажет ететін тақырыптардың бірі.

Қазақстанда Президент бастамасымен саяси реформалар іске асып жатыр. Бұл еліміз үшін қажетті әрі стратегиялық өзекті реформалар. Олардың қатарында партиялардың Парламентке өту шегін азайту, сайлау бюллетенінде «барлығына қарсымын» тармағының енгізілуі, бейбіт митингке шығуда жергілікті басқару органдарын хабардар ету форматына көшу, 2021 жылдан бастап ауыл әкімдерін, 2024 жылдан пилотты түрде аудан әкімдерін сайлауға көшу сынды қажетті реформалар бар.

Бұл реформалардың барлығы саяси партиялар арасындағы бәсекені дамытатын, демократия мен өркениетті азаматтық қоғамға бастайтын оң бастамалар. Әлемдегі өркениетті елдердің тәжірибесіне сүйенсек демократия дегеніміз ең бірінші кезекте заң мен тәртіп, процедура мен салқынқанды саяси қадамдар жасаудың тәжірибесінен келіп шығады. Қазақстан шарттарында демократияның ажырамас элементі саяси партиялар болып табылады. Саяси партиялардың белсенділігі, мемлекеттік мүддемен үндескен бәсекесі елімізді өркениетті дамуға бастайтын басты қадамдардың қатарына жатады.

Сонымен бір мезгілде елімізде партияларды саяси институт ретінде қалыптастыру үшін Түркия, Англия, АҚШ, Франция сынды елдердің партиялық даму тарихына қарай отырып, Қазақстанда мемлекеттік мүдде мен елдікті сақтайтын шарттардан ауытқымай, демократияны кезең-кезеңімен іске асыру өзекті. Бұл Қазақстанды өркениетті азаматтық қоғам мен сауатты демократияға бастайтын жол болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Зеленков, М.Ю. Политология (базовый курс) / М. Ю. Зеленков. – М.: Юридический институт МИИТа, 2010. – 210-215 с.
2. Светлана С. Партийная преемственность в Турции // Вестник Челябинского государственного университета. 2009 г. – С.73
3. Матюхин В.В. «Факторы устойчивости режима с доминирующей партией в современной Турции». «Московский государственный институт международных отношений (Университет) «Министерства иностранных дел Российской Федерации». Москва, 2018 г. – С.244
4. Юсупов К.Д. «Борьба за Парламентскую демократию и деятельность политических партий Турций 20-40-е гг. XX века» //Махачкала, Дагестанский государственный университет. 2007 г. – С.28
5. Suat Kinikluoglu. The Democratic Left Party: Kaplkulu Politics Par Excellence, «Political parties in Turkey» London, Frank Cass and Company Limited, 2002 – 4-24p.
6. Количество политических партий в Турции достигло 116 // URL:<https://www.trtrussian.com/novosti-turciya/kolichestvo-politicheskikh-partij-v-turcii-dostiglo-116-6620413> (қаралған күні 01.01.2022).
7. Туркия Конституциясы // URL:<https://www.krugosvet.ru/enc/gosudarstvo-i-politika/turciya-konstituciya> (қаралған күні 01.01.2022).
8. Yüksek Seçim Kurulu, 2002-2007 Genel Seçim Sonuçları // URL:<https://www.ysk.gov.tr/> (қаралған күні 02.01.2022).
9. Türkiye Büyük Millet Meclisi // URL: <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi> (қаралған күні 02.10.2022)
10. Лаумулин М.Т. Место и роль Турции в современном мире // URL:<https://isca.kz/ru/analytics-ru/3478> (қаралған күні 19.06.2022).

REFERENCES:

1. Zelenkov, M.. Politologia (bazovyi kurs) [Political science] / M. Iu. Zelenkov. – M.: Iuridicheskii institut MII Ta, 2010. – 210-215 s.
2. Svetlana S. Partinaia premstvennost v Tursii [Party continuity in Turkey] // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. 2009g - S.73
3. Matiuhin V.V. Faktory ustoichivosti rejima s dominiruiushei partiei v sovremennoi Tursii. [Factors of stability of the regime with the dominant party in modern Turkey] «Moskovski gosudarstvennyi institut mejdunarodnyh otnosheni (Universitet) «Ministerstva inostrannyh del Rosiskoi Federasi», Moskva, 2018g - S.244
4. Iusupov K.D. «Borba za Parlamentskuiu demokratiu i deiatelnost politicheskikh parti Tursii 20-40-e gg. XX veka» [The struggle for Parliamentary democracy and the activities of political parties in Turkey in the 20-40s of the XX century] // Mahachkala, Dagestanskii gosudarstvennyi universitet. 2007g – S.28
5. Suat Kinikluoglu. The Democratic Left Party: Kaplkulu Politics Par Excellence, «Political parties in Turkey» London, Frank Cass and Company Limited, 2002 – 4-24p.
6. Kolichestvo politicheskikh partij v Turtsii dostiglo 116 [The number of political parties in Turkey has reached 116]. URL:// <https://www.trrussian.com/novosti-turciya/kolichestvo-politicheskikh-partij-v-turcii-dostiglo-116-6620413> (accessed: 01.01.2022).
7. Turkia Konstitusiasy [Constitution Of Turkey]. <https://www.krugosvet.ru/enc/gosudarstvo-i-politika/turciya-konstituciya> (accessed: 01.01.2022).
8. Yüksek Seçim Kurulu, 2002-2007 Genel Seçim Sonuçları [General Election Results] URL://<https://www.ysk.gov.tr/> (accessed: 02.01.2022).
9. Türkiye Büyük Millet Meclisi [Turkish Grand National Assembly]. URL: <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi> (accessed: 02.10.2022)
10. Laumulin M.T. Mesto i rol' Turtsii v sovremennom mire [Laumulin M.T. The place and role of Turkey in the modern world]. URL:<https://isca.kz/ru/analytics-ru/3478> (accessed: 19.06.2022).

РЕЦЕНЗИЯ

Мұрат Лаумулин

*ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ бас ғылыми қызметкері,
саяси ғылымдардың докторы
(Астана, Қазақстан)
e-mail: muratlau@mail.ru*

ОРТАЛЫҚ АЗИЯҒА АРНАЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ. ІІІ-БӨЛІМ

Cornell Svante E., Barro Albert. Barro Albert. Social Reforms in Kazakhstan. – Washington, D.C.: Johns Hopkins University, 2022. – 74 p.

Қазақстандағы саяси реформалар туралы 2001 жылдан бері шығарылымдарды бастаған (осыған ұқсас серия 2016-2018 жж. Өзбекстан туралы жарық көрді) Сванте Е. Корнелл мен Альберт Барро биылғы жылы Қ. Тоқаевтың басшылығы кезеңіндегі «Қазақстандағы әлеуметтік реформалар» атты жеке жұмыс шығады.

Зерттеудің негізгі тезистері алдыңғысын қайталайды. 2019 жылы Қ.Тоқаев билікке келе салысымен, ол бірден өмірдің барлық салаларын реформалау қажеттілігі туралы айта бастады. Авторлар ең табысты сала ретінде негізін Н. Назарбаев қалаған білім беру саласы болды деп санайды. Авторлар «Қазақстан 2050» күн тәртібін посткеңестік Қазақстан тарихындағы ең өршіл деп есептеген. Экономикалық салада реформалардың үш мақсаты болды: республиканы Еуразияның «нан қамбасына» айналдыру, елді барынша индустрияландыру және цифрландыру.

Жалпы, Тұңғыш Президенттің нақты кетуінен кейін Қ.Тоқаев үшін реформалар жасауда еркіндік берілді. Бірақ 2022 жылдың қаңтар айындағы дүрбелең оқиғалар саяси салаға кері әсерін тигізді – президенттік биліктің күшеюі (2020 ж. болған сияқты) коронавирустық эпидет

басталғаннан кейін. Теріс үрдістерді бұзу үшін Қ.Тоқаев 2022 жылғы 1 қыркүйектегі жолдауында «табысты мемлекет, бір ұлт, гүлденген қоғам» атты жаңа жаһандық ұран ұсын-ды. Алайда, авторлар үшін мерзімінен бұрын президенттік және парламенттік сайлау өткізу түсініксіз болып қалды: бұл жүргізіліп жатқан реформалардың бір бөлігі ме, әлде Н.Назарбаевтың креатурасының қалдықтарымен күрес болды ма.

Жалпы, авторлар Қ.Тоқаев реформаларының мемлекеттік менеджмент жүйесін және басқа да мемлекеттік институттарды жолға қоюдағы табысының кепілін көреді.

Вильемини Ф. Казахстан: конец эпохи: 30 лет неолиберализма и геополитика в сердце земли. – Roma, Venezia: Istituto di Geopolitica, 2022 – 195 p.

Біздің ескі әріптесіміз және көптеген жылдар бойы Қазақстанда тұрған жолдасымыз Фабрицио Велямини өз монографиясын дайындауды ұйғарды. Ол «Қазақстан: дәуірдің соңы» деп аталады, ол біз бастан кешкен дәуірдің өтпелі тарихи сипатын атап өтуге арналған. Елдің тарихын жақсы біле отырып, автор оған жан-жақты сипат береді. Ол бірінші бөлімді қазақстандық сыртқы саясаттың тарихы мен негіздеріне арнайды. Екінші бөлім тек посткеңестік Қазақстан тарихындағы Н.Назарбаевтың рөліне арналған. Айта кету керек, зерттеу Тұңғыш Президенттің қазіргі Қазақстанның саяси

институттарының құрылысына қосқан үлесін жоғары бағалайды.

Автор бірінші кезекте экономикалық тұрғыдан жергілікті номенклатура басым неолибералдық модельдерді қабылдайтынын атап өтті. Осылайша, әлеуметтік құрылымдар бөлшектеліп, түрлі-түсті әлеуметтік тіндерді және оның өмір сүруінің нәзік негіздерін басынан бастап бұзады. Сонымен қатар, Қазақстан ұлттық мемлекет пен өкілді демократия (өтпелі парадигма деп аталатын) формулалары бойынша өзінің бірегейлігінің негіздерін қайта қарастыруға мәжбүр болды. Бұл қайта құрулар АҚШ-тың өзінің гегемониялық күшінің айналасында бірполярлы бейбітшілік орнатуға тырысуымен сипатталатын күштердің халықаралық қатынастарының ілесіміне бұзылуына байланысты болды. Осы тұрғыда Қазақстан халықаралық жүйеге кірігіп, мұнай өндірушіге айналады, осылайша оның тағдырын айқындайтын ықпал ету тетіктерін алатын Батыстың мүдделеріне толық сәйкес келеді.

Көреген көшбасшы Нұрсұлтан Назарбаев басқаратын Қазақстан өзінің көлемі мен байлығын ескере отырып, халықаралық саясаттың ұлы қайраткерлерінің кездесу орнына айналады. Имидждік кампанияларға жұмсалған миллиондардың арқасында Н.Назарбаев халықтар мен діндер интеграциясының «қазақстандық моделінің» әке болуымен мақтана алады.

Республикада гибриді қоғамның пайда болуы; Қытайдың ҚР жалпы халықаралық жағдайына және оның ішкі және экономикалық саясатына әсері сияқты сюжеттер қызығушылық тудыратыны сөзсіз. Кітаптың екінші бөлімі «Жаңа қырғи қабақ соғыс» және Назарбаев режимінің аяқталуы: Еуразия қайда барады?» деп аталады. Мұнда Ресеймен күрделі және қарама-қайшы қатынастар (Қазақстан Ресейдің Еуразиялық амбициясын тексереді); «Батыс» векторының көтерілуі мен құлдырауы;

түрік факторының рөлі сияқты тақырыптар ұсынылған. Жұмыстың финалында автор 2022 жылғы оқиғаларды бөліп көрсетеді. Ол алпауыт кенеттен хаосқа батып бара жатқанда, 2022 жылдың басынан кейін бәрі тоқтайтынын атап өтті. Елдің ыдырауы оның кең шекарасынан тыс маңызды. Посткеңестік қайта өрлеуді шабыттандырған либералды және ұлтшыл модельдер, сондай-ақ посткеңестік кеңістіктегі батыстың барлық қатысуы күмән тудырады.

Биылғы жылы карталар араластырылды, бірақ Қазақстан Америка Құрама Штаттары мен Ресей Орталық Азиядағы әлемдік жол торабын бақылау үшін бәсекелесетін «үлкен ойынның» орталығында қалады, ал қытайлықтар бұл аймақты «Жаңа Жібек жолына» қосу үшін дау-дамайды қолданып жатқан сияқты. НАТО-ны Путиндік Ресейге қарсы тұрған «жаңа қырғи қабақ соғыс» жағдайында іргесі сөгілген бұл алпауыт 2022 жылғы оқиғалар көрсеткендей, жаншылу қаупі бар. Ф.Велямини Қазақстанның болашағына үмітпен қарайды, ол оны жаңа Бірыңғай Еуразия шеңберіндегі ҚР құрылысымен және интеграцияларымен байланыстырады.

Thibault Hélène, Caron Jean-François (eds.) Uyat and the Culture of Shame in Central Asia. The Steppe and Beyond: Studies on Central Asia. – L., N.Y.: Palgrave Macmillan, 2022. – XII+176 pp.

«Макмиллан» баспасы 2022 ж. қызықты зерттеу дайындады – «Уят және Орталық Азиядағы ұят мәдениеті. Баспагерлер біздің аймақты жақсы біледі: екеуі де Назарбаев Университетінде жұмыс істеді.

Кітап аймақ халқының қоғамдық құрылуы мен қоғамдық өміріндегі ұяттың рөліне арналған. Жұмыста негізінен Қазақстан мен Қырғызстанның мысалдары қарастырылады. Бірақ шынайы мақсат-аймақтағы әйелдердің жағдайына теріс әсер ету. Яғни, біз әдеттегі феминистік

басылымды байкап отырмыз. Жұмыста жас ұрпақтың осы құбылысқа реакциясы да көрсетілген. Авторлар бұл рөлді саяси өмірде де көрсете алды. Теория саласында авторлар бұл құбылыс отаршылдық пен коммунизмнің жемісі деп санайды.

Insebayeva Nafissa. Modernity, Development and Decolonization of Knowledge in Central Asia: Kazakhstan as a Foreign Aid Donor. – Singapore: Palgrave Macmillan, 2022. – XI+138 pp.

Батыста Орталық Азия мен Қазақстанның саясаттанушыларының еңбектерін шығару дәстүрі бар екенін көру қуантады. Біздің отандасымыз Нафиса Инсебаева (Ниппон қоры, Жапония) бұл дәстүрді қолдап, Сингапурда «Орталық Азиядағы білімнің қазіргі заманы, дамуы және отарсыздандырылуы: Қазақстан сыртқы көмек доноры ретінде» зерттеуін шығарды. Кітап Қазақстанның реципиенттен донорға сыртқы көмек көрсету саласындағы трансформациясына арналған. Хронологиялық тұрғыдан автор 2016 жылдан 2019 жылға дейінгі кезеңді қамтиды. Бірақ ҚР-ның тиісті халықаралық институттардың ресми өкілі және ОА-да сыртқы көмек көрсетуші ретінде жаңа мәртебеге көшу процесі 2014 жылы басталды. Зерттеушінің негізгі тұжырымы кеңестік және посткеңестік кезеңдердегі Қазақстан әдеттегі «бірінші-екінші-үшінші әлем» схемасынан, Солтүстік-Оңтүстік қатынастарынан және постколониялық әлем туралы идеялардан (Батыс саясаттануында үстемдік еткен) құлдыраудың сирек кездесетін мысалы болып табылады.

Engvall Johan. Between Bandits and Bureaucrats: 30 Years of Parliamentary Development in Kyrgyzstan. – Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. – Washington, D.C.: Johns Hopkins University, 2022. – 132 p.

Дж.Энгвалл (Дж.Хопкинс университеті жанындағы Орталық Азия және Кавказ институтының проф. Ф.Стардың тобының ардагері) «Қарақшылар мен бюрократтар арасында: Қырғызстанның парламенттік дамуына 30 жыл» атты кітабын шығарды. Шын мәнінде, бұл жұмыс осы республикада парламенттік модельдің құрылуы мен құлдырауының тарихын білдіреді. Автор 2010 жылы (Қазақстан моделі бойынша берік президенттік билік орнатуға тырысқан Қ.Бакиев құлатылғаннан кейін) Қырғызстанның толық парламенттік басқару жүйесіне көшкеніне негізделеді. Бірақ он жылдан кейін 2021 ж. қырғыз сайлаушылары президенттік басқару формасына оралуды мақұлдады және сол жылдың мамыр айында президенттік конституция қабылданды.

Зерттеуші Қырғыз елінің партиялық жүйесі имманентті кемшіліктерден зардап шеккен-діктен: экстремалды фрагментация, әлсіз институттандыру, елдің алдында тұрған саяси міндеттерге нұқсан келтіретін жеке мүдделерге қызмет көрсету. Автор сонымен қатар идеологиялық платформалар мен нақты саяси бағдарламалардың жоқтығын, қырғыз ұлтының тарихи жадының өзіндік ерекшеліктерінен туындаған мәдени және ұлтшылдық қысымды кемшіліктерге жатқызады. Осылайша, салыстырмалы түрде тұрақты парламенттік жүйелер қалыптасқан Армения, Грузия және Молдовадан айырмашылығы, Қырғызстанда 2020 жылға қарай парламентаризмнің созылмалы дағдарысы басталды.

Автор қырғыз парламентаризмінің тарихын келесі кезеңдерге бөлді: «Аңызға айналған парламент» (1-тарау), саяси бәсеке-лестіктің пайда болуы (2-тарау), парламенттік оппозицияның көшелерге шығуы (3-тарау), «Революциялық парламент» (4-тарау), «Бакиевтің қалта Парламенті» (5-тарау), көппартиялы парламентаризмнің қалыптасуы (6-тарау), саяси өкілдікті

күйреуі (7-та-рау), «соңғы жаңа парламент» (8-тарау), парламенттік өкілдіктің «қораптан шығару» (9-тарау). Соңғы тарауда автор арнайы бөлімде Жогорку Кенештің нарықтық объект ретіндегі рөлін ерекше атап өтеді.

Нәтижесінде автор келесі көңіл көншітпейтін қорытындыларға келеді. Қырғызстан ҚК (Жогорку Кенеш) республиканың саяси және әлеуметтік өмірінің отыз жылдағы айнасы болып табылады, ол алдымен үміт арқауы, содан кейін көңілсіздік көзі болып табылады. Парламенттің қызметі саяси өкілдік деңгейін және Қырғызстанның мемлекеттік тәуелсіздік дәрежесін барған сайын жоққа шығарды. Қырғыз парламентаризмінің институттандырылуы мен адами капиталдың деградациясы бір уақытта байқалды. Жогорку Кенештің заң шығару қызметі жүйесіз және ретсіз болды. Мұның бәрі Парламенттің саяси өкілдігінің функцияларының нақты әлсіреуі аясында болды, бұл әсіресе 2015 жылдан кейін айқын болды. Осылайша, Дж.Энгвалл, Еуразиялық тұрғыда Қырғызстанда парламенттік жүйені енгізу бойынша эксперимент республикалары арасында шеттетілді.

Казанцев А., Су Чан. Россия и Китай: подходы к безопасности в Центральной Азии в контексте ситуации в Афганистане. Российский совет по международным делам. № 37. – М.: РМСД, 2021. – 18 с.

Ресей-Қытайлық авторлар тандемінің пікірінше, Ресей мен Қытайдың Ауғанстандағы және Орталық және Оңтүстік Азияның іргелес елдеріндегі ортақ мүдделері келесідей. 1. Ауғанстанның бейтараптығы және оның аумағында шетелдік әскерлердің болмауы. Бүгінде Ресей мен Қытай аймақтағы қауіпсіздікті өз күштерімен және аймақтық державаларды тарта отырып қолдауға мүдделі. Американдық әскерлердің Ауғанстаннан шығарылуы бұл үшін қолайлы сыртқы

жағдай туғызады, дегенмен ол белгілі бір тәуекелдердің туындауына ықпал етеді.

2. Орталық Азияның үш елі-Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстан - Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымының (ҰҚШҰ) мүшелері болып табылады. ҰҚШҰ бойынша одақтас ретінде Ресей олардың қауіпсіздігіне кепілдік береді, сонымен қатар олардың аумағында әскери базалары бар. ҚХР негізінен Ресейдің ұстанымымен қолдайды. Бейжің Орталық Азия елдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттемелермен ресми түрде байланысты емес, дегенмен қазір ҚХР - Пәкістан - Тәжікстан - Ауғанстан желісі бойынша әскери ынтымақтастық форматы дамып келеді. Алайда, Түркіменстаннан басқа барлық Орталық Азия елдері, ШЫҰ мүшелері болып табылады және осы форматта терроризмге, сепаратизмге және діни экстремизмге қарсы күресте ынтымақтастықты белсенді дамытуда.

3. Ресей Ауғанстан - Орталық Азия - Ресей осі бойынша да, Таяу Шығыс - Ауғанстан - Ресей осі бойынша да трансшекаралық сипаттағы ықтимал террористік қауіп-қатерлермен күресуге мүдделі. Таяу Шығыспен Ауғанстаннан содырлардың Орталық Азия арқылы Ресейге оралу қаупі бар. ҚХР үшін содырлардың Шыңжаңға сол әлеуетті дәліздер арқылы өтуі өзекті.

4. Орталық Азияның екі мемлекеті - Қазақстан мен Қырғызстан – Еуразиялық экономикалық одақтың (ЕАЭО) мүшелері. Оның мүше мемлекеттерінің шекаралары ашық болғандықтан, Ауғанстандағы жағдайдың шиеленісуінен туындаған Орталық Азия елдеріндегі кез-келген тұрақсыздық босқындардың ағынын тудыруы және Ресейге басқа да күрделі мәселелер тудыруы мүмкін. Қытай Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданымен (ШҰАА) экономикалық, мәдени және тарихи тығыз байланысты Орталық Азия елдерінің тұрақты дамуына мүдделі. Бұл әсіресе «Бір белдеу, бір жол» бастамасын,

оны ЕАЭО-мен және ұлттық даму бағдарламаларымен (мысалы, Қазақстанда) ұштастыру бағдарламаларын іске асыру контекстінде көрінеді.

5. ЕАЭО елдері ғана емес, сонымен қатар Орталық Азияның басқа мемлекеттері, ең алдымен Тәжікстан мен Өзбекстан Ресеймен айтарлықтай көші-қон ағындарын байланыстырады. Ауғанстандағы ықтимал тұрақсыздық, оның солтүстік бөлігіндегі әртүрлі террористік ұйымдардың қызметі, сондай-ақ Ресейдегі Орталық Азиялық еңбек мигранттарын жалдау және радикалдандыру РФ-ның аумағындағы қауіпсіздік жағдайының айтарлықтай нашарлауына әкелуі мүмкін. ҚХР мен Орталық Азия арасындағы көші-қон ағындары онша қарқынды емес, алайда ШҰАА тұрғындары мен Орталық Азия халықтары арасындағы байланыстар өте белсенді. Орталық Азия елдерінің аумағында көптеген ұйғырлар тұрады, ал СУАР-да Орталық Азия халықтарының өкілдері - ең алдымен қазақтар мен қырғыздар көп. Сондықтан Ауғанстанмен байланысты жағымсыз тенденциялар осы байланыс жүйесіне де әсер етуі мүмкін.

Қазіргі уақытта Ауғанстандағы жағдайдың дамуын болжау оған әсер ететін факторлардың көптігіне байланысты қиын. Ішкі саяси жағдайға қатысты екі ықтимал сценарий бар, оларды шартты түрде «күшті талибандар» және «әлсіз талибандар» деп атауға болады. Сонымен қатар, екі сценарий де Ресейге, ҚХР-ға, басқа аймақтық державаларға және бүкіл әлемдік қауымдастыққа оң және теріс әсер етуі мүмкін.

1-сценарий «күшті тәліптер». Бұл сценарий қазір ресейлік сарапшылардың көпшілігіне баламаға қарағанда

әлдеқайда ықтимал. А нұсқасы (жақсы). Сыртқы ойыншылармен негізгі келісімдерді сақтайтын «Тәліптердің» қалыпты қанаты жеңеді. В нұсқасы (жаман). «Тәліптердің» радикалды қанаты жеңеді, сыртқы

экспансия, ең алдымен, Орталық Азияға қарай басталады, бүкіл әлем бойынша діни-экстремистік және террористік топтар белсенді қолдау көрсетеді.

2-сценарий «Әлсіз тәліптер». Баламалы сценарийге сәйкес, тәліптер тиімді басқару жүйесін құра алмайды, олар елдегі дағдарысты жеңе алмайды, ішкі алауыздық болады, дегенмен ресми бірлік болған жағдайда да елде қатты наразылық сақталады. А нұсқасы (жақсы). Елде сыртқы ойыншылардың қақтығысы болмайды, яғни Ауғанстан ішіндегі күштердің сыртқы қолдаусыз соғысы жүріп жатыр. Қақтығыс аймақтық және жаһандық күштердің қатысуынсыз ішкі сипатқа ие. В нұсқасы (жаман) Сириядағы немесе Ливиядағы қақтығыстардан кейін Ауғанстан ішіндегі сыртқы ойыншылардың қақтығысына (прокси-соғыс) белсенді қатысуды қамтиды. Бұл ретте Ауғанстан аумағында аса қауіпті террористік топтарды (Ресейде тыйым салынған ДАИШ-Хорасан және т.б.) орнығу ғана емес, сонымен қатар халықаралық террористердің қарулы топтарының шектес елдерге, соның ішінде Орталық Азияға басып кіруі үшін әлеует құрылуда.

Ауғанстанның көршілері үшін қолайсыз екі сценарий бар. Бұл Орталық Азияда - Тәжікстанда, Қырғызстанда және Түрікменстанда сыртқы экспансияны жүзеге асыратын радикалды топтар бастаған күшті тәліптер. Оқиғалардың дамуының екінші қолайсыз нұсқасы – әлсіз тәліптер және азаматтық соғыс, онда Ауғанстанның нақты ыды-рауына байланысты 1990 жылдардағы жағдай қайталануы мүмкін. Ауғанстан үшін жаңа қауіптердің бірі - оның аумағына Иран мен бірқатар араб елдері (ең алдымен Сауд Арабиясы) арасындағы Таяу Шығыс қақтығысын көшіру, көбінесе шиит-сунниттік қақтығыс түрінде болады. Жалпы қауіптер жағдайында оларды бейтараптандыру үшін Ресей мен Қытайдың позицияларын

тығыз үйлестіру қажет. Бірлескен позиция 8 тармақты қамтуы мүмкін.

Болашақта Орталық Азиядағы қауіпсіздікке әсер ететін факторларға мыналар жатады. Бұл Орталық Азия елдері үшін басты проблема болып қала беретін саяси тұрақтылық. Ауған дағдарысы мәселесі бойынша Қытай Ауғанстанның егемендігін, тәуелсіздігі мен аумақтық тұтастығын құрметтеу қағидатын ұстанады, сондай-ақ ауған халқының мемлекетті дербес басқару құқығын құрметтейді. Ресей мен Қытай ұлы державалар ретінде гуманитарлық ынтымақтастықты нығайтуда ерекше рөл атқарады.

Клиновский В.А. Политико-правовая история языковых реформ в Китайской Народной Республике. — М.: ИДВ РАН, 2021. — 176 с.

Орталық Азияның Қытаймен қарым-қатынасын қозғайтын тағы бір кітап (СУАР факторы арқылы) В.А. Клиновскийдің «ҚХР-дағы тіл реформаларының саяси-құқықтық тарихы» монографиясы болып табылады. Монографияда Қытай Халық Республикасындағы тіл реформаларына талдау жасалады. Автор бүгінде Қытай аумағында ұлттық азшылықтар ретінде мойындалған немесе ресми түрде мойындалмаған көптеген халықтар бар деп санайды. Олардың кейбі-реулері хандіктер сияқты ежелгі тарихқа ие. Көптеген ғасырлар бойы қытайлықтардың бұл халықтармен қарым-қатынасы өте қайшылықты және жиі дұшпандық болды.

Шағын халықтардың тілдеріне қатысты ҚКП тіл саясаты курсының дамуында қатарынан үш кезең айқын ажыратылады: 1) плюрализм кезеңі (1949-1957 жж.); 2) лингвистикалық монополизм кезеңі (1958-1978 жж.); 3) жалпыға ортақ тіл мен ұлттық азшылық тілдерінің құқықтарындағы салыстырмалы теңдеумен сипатталатын аккомодационизм кезеңі (1978 жылдан бастап біздің дәуірімізге дейін).

1953 жылы Шыңжаң халқының 93%-ы хань емес халықтар болды, деп бастайды автор. 1958 жылы желтоқсанда біртұтас халық майданының он бірінші Бүкілқытайлық конференциясында «Ел халықтары арасындағы социалистік қатынастар қарқынды дамып келеді... Олардың арасындағы Интеграция күшейе түседі». Солшыл партияның реакциялық саясатын жүргізуге байланысты «Үлкен секіріс» науқанының басталуына байланысты Қытайдағы ұлттық айырмашылықтар еңсерілді деп жарияланды және ұлттық жазу жүйелерін дамыту науқаны құлдырады. 1959 ж. наурызда Тибеттегі қарулы көтерілістен кейін жағдай одан әрі ушығып кетті.

1990 жылдардың ортасына қарай елдің ішкі аудандарында екі тілді білімге көшу негізінен аяқталды. Алайда, шекара аймағында бұл жергілікті халықтың қытай тілін немесе қытай тілінде білім алғысы келмеуіне қатысты кейбір қиындықтармен байланысты болды. ҚХР-ның ұлттық азшылық тілдеріне қатысты саясатының басты ерекшелігі оның мемлекеттің ұлттық саясатымен берік байланысы болып табылады.

Автор бұл жағдайды Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданындағы тілдік жоспарлау мысалында суреттеуді ұсынады. Осы аймақта ҚХР құрылғаннан бері ұлттық мәселе өте өткір тұр. Ол дәстүрлі түрде ұлттық азшылықтардың мекені болып табылады, олар бұрын Ханьмен өте әлсіз байланыста болған, этникалық шығу тегі бойынша әр түрлі, әртүрлі діни конфессияларға жататын (негізінен мұсылмандар болса да) және әртүрлі тілдерде сөйлейтіндер. Қазіргі кезеңде Қытай болып табылатын көпұлтты мемлекет шеңберінде кез-келген этникалық топтарға, мейлі ол аз ұлттар болсын, мейлі титулды ұлт болсын, тең құқықтар беріледі: өз тарихы мен мәдениетіне құқық, діни бостандық құқығы

және т.б. XX ғасырдың екінші жартысында ҚХР-да бұл құқықтар негізінен қандай да бір елеулі түрде бұзылмағанын бірден атап өткен жөн. Атеизм идеологиясын ұстана отырып, қытай басшылығы әдетте шағын халықтарға ешқандай дін енгізбеді және бар діндерді жоюға тырыспады. Сондай-ақ, осы кезеңде ұлттық негізде ауқымды қудалау байқалмады. Алайда, мәдениеттің басқа салаларында қытайлықтар мен көрші халықтардың қарым-қатынасы әрдайым біркелкі болған жоқ.

XX ғасырдың 50-жылдарында Шығыс Түркістан (және қазір Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы) түпкілікті Қытай аумағына қосылды. Шыңжаң түркі халықтары, бұл ұйғырлардың көп бөлігі, ұзақ тарихы мен бай мәдени дәстүрлері бар. Әрине, маоистердің коммунистік диктатурасы жағдайында жаңа бұйрықтар кезінде олардың барлығы жаңа идеологияға төзу қажеттілігіне тап болды. ҚХР-ның алғашқы онжылдықтарында Батыс ұлттық автономиялары ұзақ уақыт бойы индустрияландырудың төмен деңгейіне және коммуникацияның дамымауына байланысты хань этносының мәдени қысымын сезінбеді. Бірақ жағдай осы аймақтардың экономикалық дамуына бағыт алып, 1980 жылдары шығыс аудандардан қытайлықтардың жаппай қоныс аударуының басталуымен өзгерді. Осы уақытта елдің батысындағы ұлттық автономиялардың тұрғындары біртіндеп қытай мәдениетінің қарқынды әсерін сезіне бастады. Бұл, басқалармен қатар, жергілікті тілдер қандай да бір жолмен қытай тілінен салыстырыла бастады.

Зерттеуші Батыс Қытайдағы, соның ішінде Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық аймағындағы этносаяси қақтығыстардың негізінде осы аумақтардың тиесілігі туралы даулы мәселе бар деп санайды. Цин әулеті құлағаннан кейін Қытай құрамынан шығып, іс жүзінде зорлық-зомбылықпен қайта

енгізілген Шыңжаңның тәуелсіздік идеясын Қытайдың өзінде де, шетелде де (негізінен ислам мемлекеттерінде) жеке адамдар мен саяси қайраткерлер белсенді түрде насихаттайды. Біздің дәуірімізге дейінгі II ғасырда Шығыс Түркістан территориясы алғаш рет қосылды, бірақ Қытай мемлекетінің әр ыдырауынан кейін ол бөлініп, оның үстіндегі егемендікті келесі әулеттер әскери жолмен қалпына келтіруге мәжбүр болды. Әр түрлі тарихи дәуірлерде аймақты мекендеген халықтар әрқашан Қытайдан тәуелсіздікке ұмтылды.

Ұйғырлар мен қытайлар арасындағы қақтығыс 1990 жылдардың ортасында ашық сипатқа ие болды, содан кейін он жылдық тыныштықтан кейін 2000 жылдардың аяғында қайта өршіді. ҚХР басшылығы, әрине, жағдайдың тұрақсыздығын түсінді және дағдарыстардың алдын алу үшін әртүрлі шаралар қабылдады. Біріншіден, күш-жігер халықтың тұрақсыздықты қалауына себеп болмайтын өмір сүру жағдайларын жасау мақсатында аймақтың экономикалық дамуына бағытталды. Мұны қысқа мерзімде жүзеге асыруға тырысып, ҚХР басшылығы аймақтағы білікті мамандарды дайындауға уақыт жұмсамай, оларды басқа провинциялардан Шыңжаңға жіберді. Бұл қадамды көпшілік жергілікті халықты этникалық ассимиляциялау әрекеті ретінде қабылдады. Алайда, ол үшін әрқашан халықтар арасындағы мәдени түсіністік қажет. Шындығында, ұйғырлар мен этникалық қытайлар бір-бірінен өте оқшауланған өмір сүреді. Сонымен қатар, ұйғыр мен хань этносының өкілдері арасындағы қарым-қатынас өте қиын. Шығыстан келген қытайлықтар ұйғыр тілінде сөйлемейді, бірақ әртүрлі диалектілердің тасымалдаушылары болып табылатын әртүрлі аймақтардан келгендер өзара қарым-қатынас жасау үшін путунхуаны пайдаланады.

1990 жылдардың басында ұйғырлар негізінен тек өз тілдерін білді. Мемлекет кеңінен енгізіп жатқан билингвалдық білім беру жүйесі бұл мәселені шешуге арналған. Алайда, мұнда тағы бір фактор бар: Қытайда тек шағын халықтар өкілдерінің жалпы тілді зерттеуі қарастырылған. Ұлттық автономияда тұратын қытайлықтар заң бойынша жергілікті тілдерді үйренуге міндетті емес. Мемлекеттік органдарда қызметте тұрған адамдар ғана ерекшелік болып табылады. Бірақ олардың абсолютті көпшілігі бұл талапты елемейді. Мұның бәрі ұйғырлардың қытай тілінен бас тартуына ықпал етеді.

Автордың пікірінше, ұлттық автономияларды екі тілде білім беруге көшіру жоспарын жүзеге асырудың тағы бір нәтижесі – елдегі жоғары оқу орындарында жоғары білім ХХІ ғасырдың басынан бастап тек қытай тілінде жүзеге асырылуда. Шыңжаңда бұл университеттерде оқитын байырғы тұрғындардың күрт төмендеуіне әкелді. 2004 ж. дейін оқыту екі тілде жүргізілді, тіпті кейін ұйғыр әдебиетін оқыту кейде қытай тілінде жүргізілді. Ұлттық тілді жоғары білім беру саласынан және соның салдарынан ғылыми саладан шығару ұлттық азшылық тілдерінің дамуын тоқтатып, неологизмдер мен жаңа грамматикалық құрылымдарды дамыту қабілетін жоғалтуына әкеледі. Осыған байланысты қытай тілі өмірдің барлық салаларында қолдануға ыңғайлы бола бастады.

Бұл ретте Қытай көшбасшылары саналы лингвистікті жүзеге асыра ма, әлде шағын халықтар мәдениетінің дамуына ықпал етуге тырысып, күтпеген жерден өздері үшін жанама проблема туғыза ма, жоқ па, оны нақты айту мүмкін емес. Қазіргі уақытта ҚХР-да қалыптасқан жағдай онша ерекше емес. Ірі елдерде ұлттық тілдердің біртіндеп жойылуы табиғи болып табылады. Кез-келген көпұлтты мемлекетте ұқсас процестер байқалады. Алайда, бұл әрдайым әр түрлі этникалық топтардың өкілдеріне

ашық наразылық білдіруге әкелмейді. Мұнда халықтың мәдени өзін-өзі тану деңгейі маңызды рөл атқарады. Егер ҚХР Шыңжаң - Ұйғыр автономиялық ауданының байырғы халқы туралы айтатын болсақ, онда оның мәдени өзін-өзі тану деңгейі өте жоғары.

Мұның бәрін әрине, ҚХР билік құрылымдарының басшылары түсінеді деп санайды ғалым. Жалпы, ҚХР-ның осы саладағы саясаты екі жақты. Мемлекет шағын халықтардың мәде-ниетін сақтау мен дамытудың ресми бағытын ұстанады және олардың лингвистикалық құқықтарын заңнамалық тұрғыдан бекітеді. Бірақ бұл ретте мұндай курсты өткізу мемлекеттің ұлттық саясат саласындағы мүдделерімен қиылысады, нәтижесінде тілдерді қолданудың функционалдық саласы тарылады.

Осылайша, автордың қорытындысы бойынша, ҚКП-ның шағын халықтардың тілдеріне қатысты саясаты өз дамуында бірнеше дәйекті кезеңдерден өтті, олардың әрқайсысында оның идеялық негіздері айтарлықтай өзгерді.

Knoope Peter, de Leede Seran (eds.). Negotiating Gender in Central Asia: The Effect of Gender Structures and Dynamics on Violent Extremism. – Washington, D.C.: The George Washington University, Central Asia Program, 2022. – 164 p.

«Орталық Азиядағы гендерлік мәселелер бойынша келіссөздер: гендерлік құрылымдардың әсері және зорлық-зомбылық экстремизмінің динамикасы» жинағы (П. Кнопу және С. Леде ред. етуімен) ерекше тақырыпқа арналған. Бұл әйелдерге жыныстық зорлық-зомбылықты қолдану туралы. Мысалы, Қырғызстанда тиісті бөлімнің авторы «Әйелдерге қарсы соғыс» туралы айтады. Жалпы, бұл процестер аймақтың патриархалдық қатынастары мен исламдануының өсуі мен жандануынан туындайды. Кітаптың екі бөлімі әйелдердің (Өзбекстан мен Қазақстаннан) Сирия қақтығысына

қатысуын, оларды «демобилизациялау» және қалыпты өмірге бейімделу мәселелерін қозғайды.

Starr S. Frederick. Rethinking Greater Central Asia: American and Western Stakes in the Region and How to Advance Them. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. – Washington, D.C.: Johns Hopkins University, 2022. – 41 p.

Проф. Фредерик Стар, өз уақытында танымал болған «үлкен (яғни кеңейтілген) Орталық Азия» тұжырымдамасының авторы өзгерген геосаяси жағдайды ескере отырып, өзінің теориясын түзетуге шешім қабылдады. Естеріңізге сала кетейік, бұл тұжырымдама ОА аймағын Ауғанстанмен және Оңтүстік Азияның басқа мемлекеттерімен біртұтас геοэкономикалық құрылымға біріктіруді көздеді. Яғни, іс жүзінде ОА елдері экономикалық, ең алдымен энергетикалық, Оңтүстік көршісін көмектесу ауыртпалығын білдірді. Жоба, әрине, сәтсіздікке ұшырады және оның жалғыз салдары АҚШ қамқорлығымен 5+1 дипломатиялық форматтағы кездесулер болды.

Ф. Старр соңғы уақыттағы екі геосаяси әсерді негізге алады: американдықтардың Ауғанстаннан шұғыл кетуі және Ресейдің Украинаға басып кіруі. Оның пікірінше, Ауғанстандағы әскери-саяси жағдайдың өзгеруі аймақтың оқшаулануын және оның Ресейге тәуелділігін күшейтті. Алайда, басқа жобалар жалғасуда: Оңтүстік-Солтүстік (Үндістан мен Иран арқылы) және Қытайдан Пәкістанға Қарақорым көпірі арқылы. Олардың барлығы қандай да бір жолмен Орталық Азияға қатысты. Бірақ АҚШ пен Еуропа бұл геосаяси процестен тыс қалады. Осылайша, автор ОА республикалары көліктік мағынада Ресей мен Қытайға одан да үлкен тәуелділікке түседі деп топшылайды. Осы жағдайларда АҚШ пен ЕО Орталық Азия саясатында Түркия мен

Парсы шығанағы мемлекеттерінің ықпалын пайдалануы керек.

Автор Украинадан кейін Ресей Орталық Азия республикаларының есебінен кеңес аймағын қалпына келтіру процесін жалғастыра алады деген алаңдаушылықты жасырмайды. Тиісінше, Ауғанстанның рөлі (батыс үшін) маңызды болып қана қоймай, артып келеді. Сондай-ақ, Вашингтон Тәліптерді басқара алатын жалғыз күш Пәкістанға өзінің стратегиялық әсерін бұрынғы және одан үлкен көлемде қалпына келтіруі керек. Ф.Старр Еуразия мен Орталық Азиядағы Бағыс стратегиясын іске асыру жолындағы негізгі кедергілерді Пекин басқаратын ШЫҰ мен Мәскеу басқаратын ЕАЭО-да көреді.

Сайып келгенде, автор АҚШ-тың Орталық Азияға қатысты ресми стратегиясын қайта қарауға шақырады. Бұл жағдайда Вашингтонға Ұлыбритания, Түркия және Еуропалық Одақтың қолдауы қажет болады. Осылайша, проф.Старр өз жұмысын «Үлкен Орталық Азияны қайта қарау» деп атағанына қарамастан, мағынасы өзгеріссіз қалды. Барлығы аймақты үлкен Еуразиядан алшақтату үшін Батыстың стратегиясын жүзеге асыру құралы ретінде Ауғанстанға сүйенеді.

Sahakyan Mher D., Gärtner Heinz (eds). China and Eurasia. Rethinking Cooperation and Contradictions in the Era of Changing World Order. – London, New York: Routledge, 2022. – XV+246 pp.

М.Саакян (Арменияның саяси және стратегиялық зерттеулер жөніндегі Қытай-Еуразия Кеңесінің дир-р) және Г. Гертнер (Вена университетінің саяси зерттеулер департаменті) редакциялық етуімен «Қытай және Еуразия: өзгермелі әлемдік тәртіп дәуіріндегі ынтымақтастық пен қайшылықтарды қайта қарау» жұмысы Еуразиядағы Қытайдың кеңейіп келе жатқан ықпалы тақырыбын жалғастыруда. Жоба

жетекшілерінің бірі М.Саакян өзінің Отаны мен Оңтүстік Кавказ аймағына бағытталған «Қытай бастамасы «Бір белдеу, бір жол» және Армения» атты жеке монографиясында осы тақырыпқа жүгінді¹. Жұмыста «Бір белдеу, бір жол» бастамасының әлемдік саяси-экономикалық жағдайға әсері талданды, сондай-ақ жоғарыда аталған бастамаға Қытайдың ұлттық қауіпсіздігі тұрғысынан баға берілді. Жұмыстың мақсаты Еуразия мемлекеттері Қытай мен Еуразия кеңістігі арасындағы саяси, әскери-техникалық, қаржылық және экономикалық ынтымақтастыққа жәрдемдесе отырып, Қытайдың саяси-экономикалық жобасына тартылуы мүмкін Стратегиялық «жол картасын» жасау болып табылады.

Кітап бес бөлімнен тұрады, онда біріншісі Қытай, Еуразия және жаңа әлемдік тәртіптің арақатынасы мәселесін қоюға арналған. Екінші бөлім ҚХР мен Еуразия елдері арасындағы көлік коммуникацияларының проблемаларын қамтиды. Үшінші бөлімде жаңа әлемдік тәртіптің басталуын және екі жоба – ресейлік (Үлкен Еуразия) және қытайлық (БББЖ), сондай-ақ екі ұйым – ЕАЭО және ШЫҰ аясындағы өзара іс-қимылды ескере отырып, Қытай-Ресей ынтымақтастығы жеке қаралады. Төртінші бөлім еуразиялық интеграция шеңберінде Еуроодақтың, Батыс Балқанның, Оңтүстік Кавказдың және БББЖ-дың орнын қарастырады. Сонымен, бесінші бөлім Қытайдың Азияның өсіп келе жатқан экономикалық державаларымен – Парсы шығанағы елдерінің ынтымақтастық кеңесі мен АСЕАН-ҚХР-Үндістан үшбұрышымен қарым-қатынасын зерттейді.

Жалпы, бұл мәселе біз бұрын қарастырған басқа басылымдарда егжей-тегжейлі зерттелген. Бұл басылымның

авторлары қытайлық БББЖ жобасына және олардың мүдделері мен мақсаттарының ерекшеліктеріне қатысты орта және кіші елдердің ұстанымдарына арнайы тоқталады. Авторлардың қазіргі авторлардың әдістерін талдауы қызығушылық тудырады. Сонымен, Қытайда көпполярлы әлемнің қалыптасуы Еуразиямен, Ресейде – Азия арқылы байланыстарды нығайту арқылы көрінеді; және еуразиялық интеграцияның екі демиургі де ЕАЭО және ШЫҰ сияқты өңірлік институттарды, сондай-ақ екіжақты деңгейде-РФ-ЕАЭО, РФ-ШЫҰ, ҚХР-ЕО, ҚХР-АСЕАН және т. б. өзара іс-қимылды барынша пайдалануға ниетті.

¹Саакян М. Қытайдың "Бір белдеу, бір жол" бастамасы және Армения. - Ереван.: "Қытай-Еуразия" саяси және стратегиялық зерттеулер кеңесі" Қоры, 2019. – 134 с. + 24 б.